

U SUSRET KLIMATSKOJ PRAVDI

ANALIZA RELEVANTNIH KLIMATSKIH OKVIRA U FUNKCIJI KLIMATSKI PAMETNE LOKALIZACIJE U SRBIJI

Evropski
pokret
Srbija
Leskovac

„Da li je to promenljivo osunčavanje Zemlje bilo, samo po sebi, dovoljno da izazove sve velike klimatske promene koje se odigraše za vreme Kvartara“....

„Prvi korak u tom pravcu učinio sam već u svojoj 'Matematičkoj klimatologiji', no time nisam stigao do onoga efekta koji je bio presudan u stvaranju ledenog pokrivača Zemljinog, do veze između visinskog položaja granice večnog snega

i osunčavanja uočenog predela... Ako bismo bili u stanju da računski pratimo kako se granica večnog snega u prošlosti pomerala naviše odnosno naniže, onda bismo bili u stanju da računski pratimo i one promene koje su polarne ledene kalote pretrpele u prošlosti. Ove snežno bele polarne kape poseduju visoku moć refleksije, te otuda vraćaju u vasionu značajan deo toplote koja im stiže zračenjem; taj deo je otuda izgubljen za toplotni bilans Zemlje. Ako se, dakle, sekularnim pomeranjem granice večnog snega naniže, povećava ledom i snegom pokrivena kalota posmatrane Zemljine hemisfere, onda će, usled povećane refleksione sposobnosti ove hemisfere njeno korisno osunčavanje biti umanjeno, iz čega će proizići još jedno dalje, sekundarno pomeranje granice večnog snega naniže... Uvideo sam dugim razmišljanjem da tu leži čvor celog pitanja.“

Milutin Milanković, Putnik kroz vasionu i vekove

SADRŽAJ

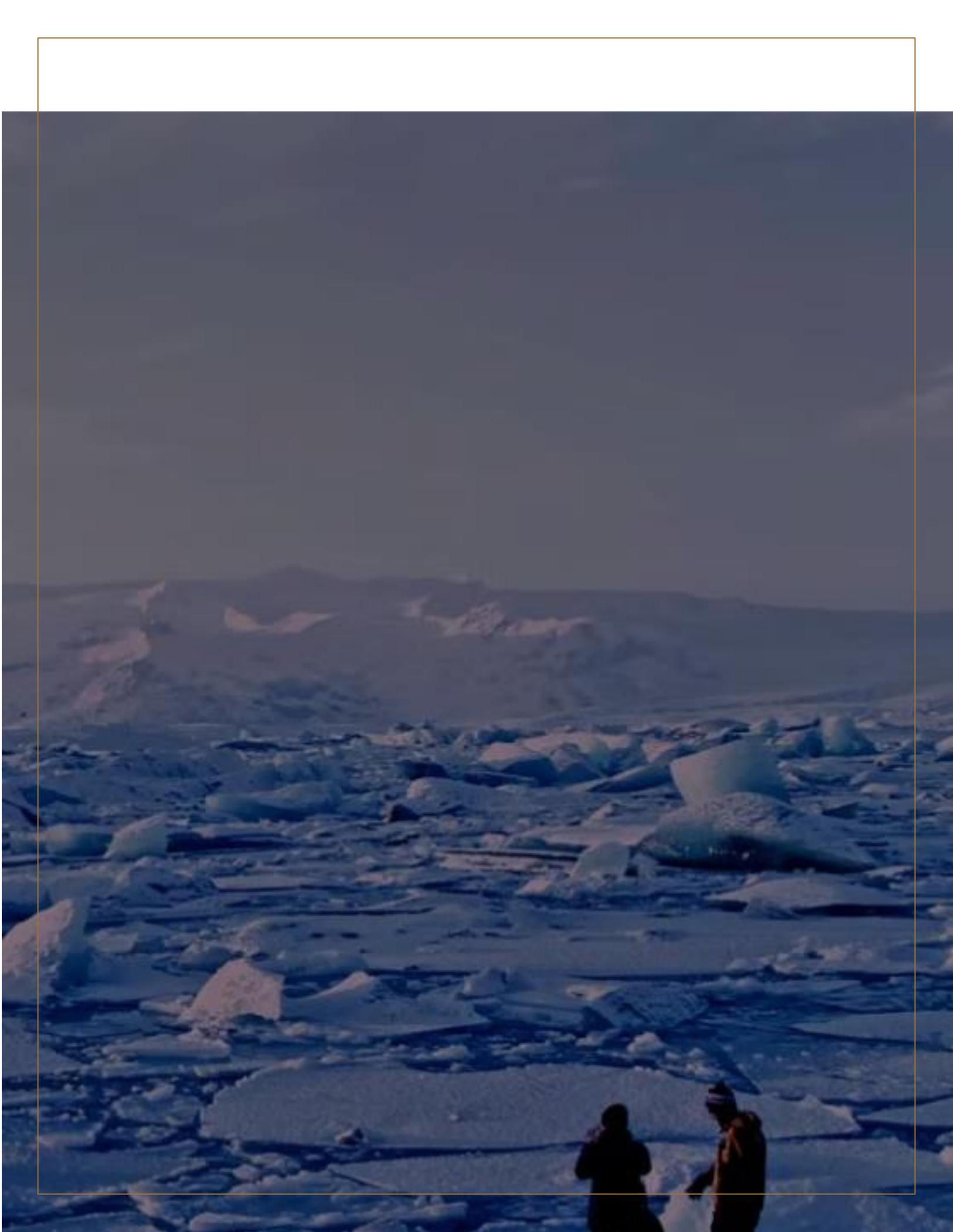
1	NASTANAK, POJAM I KARAKTERISTIKE KLIMATSKE POLITIKE	8
2	OSNOVNE KARAKTERISTIKE KLIMATSKE POLITIKE NA GLOBALNOM, EU I NACIONALNIM NIVOIMA	18
3	ZASTUPLJENOST KONCEPTA KLIMATSKE PRAVDE U AKTUELNOM KLIMATSKOM OKVIRU	32
4	ZASTUPLJENOST KONCEPTA RODNE RAVNOPRAVNOSTI U AKTUELNOM KLIMATSKOM OKVIRU	63
5	PRIMERI DOBRE KLIMATSKE PRAKSE	74
6	OCENA IZGRAĐENOSTI KLIMATSKOG OKVIRA SRBIJE	82
7	DEFINISANJE KONCEPTA KLIMATSKI PAMETNE LOKALIZACIJE (PRINCIPI LOKALIZACIJE, RELEVANTNE LOKALNE AKTIVNOSTI UBLAŽAVANJA I PRILAGOĐAVANJA NA KLIMATSKE PROMENE)	91
8	SMISAO KONCEPTA KLIMATSKE PRAVDE NA LOKALNOM NIVOU, UKLJUČUJUĆI RODNI ASPEKT	100
9	POSTOJEĆI POTENCIJAL ZA USPOSTAVLJANJE KLIMATSKI PAMETNE LOKALIZACIJE	109
10	ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	121

KORIŠĆENE SKRAĆENICE U TEKSTU

SKRAĆENICA	NAZIV
JJI	Jadransko-jonska inicijativa
ZPP	Zajednička poljoprivredna politika
ZTP	Zajednička trgovinska politika
CEFTA 2006	Sporazum o slobodnoj trgovini u centralnoj Evropi 2006
CEI	Centralnoevropska inicijativa
CETA	Sveobuhvatni ekonomski i trgovinski sporazum
ZPR	Zajednička politika u oblasti ribarstva
ZSBP	Zajednička spoljna i bezbednosna politika
CMU	Unija tržišta kapitala
KOREPER	Komitet stalnih predstavnika
ZBOP	Zajednička bezbednosna i odbrambena politika
GD	Generalni direktorat
JDT	Jedinstveno digitalno tržište
EAFRD	Evropski poljoprivredni fond za ruralni razvoj
EASO	Evropska kancelarija za podršku tražiocima azila
EBRD	Evropska banka za obnovu i razvoj
EK	Evropska komisija
EZ	Evropska zajednica
ECB	Evropska centralna banka
ECC-Net	Evropska mreža potrošačkih centara
ECHO	Generalni direktorat za humanitarnu pomoć i civilnu zaštitu
EZUČ	Evropska zajednica za uglj i čelik
EDA	Evropska odbrambena agencija
EDF	Evropski razvojni fond
EEP	Evropski ekonomski prostor
EEP	Evropska služba za spoljne poslove
EEZ	Evropska ekonomska zajednica
EEIG	Evropska ekonomska interesna grupacija
ESZ	Evropska strategija zapošljavanja

EFTA	Evropsko udruženje za slobodnu trgovinu
EGF	Evropski fond za prilagođavanje globalizaciji
EIB	Evropska investiciona banka
EIDHR	Evropski instrument za demokratiju i ljudska prava
EPM	Evropska pravosudna mreža
EMI	Međunarodni evropski pokret
EMU	Ekonomska i monetarna unija
EMRR	Evropska mreža za ruralni razvoj
EnU	Energetska unija
EOK	Evropski okvir kvalifikacija
EIP	Evropski istraživački prostor
ESA	Evropska svemirska agencija
ESCB	Evropski sistem centralnih banaka
ESFS	Evropski sistem finansijskih supervizora
ESI FONDOVI	Evropski strukturni i investicioni fondovi
ESM	Evropski stabilizacioni mehanizam
ESRB	Evropski odbor za sistemski rizik
ESRP	Program reformi u oblasti zapošljavanja isocijalne politike
ETS	Evropska teritorijalna saradnja
EU	Evropska unija
EUFOR	Snage Evropske unije
EUIC	EU info centar
EULEKS	Misija Evropske unije za podršku vladavini prava na Kosovu
EVROATOM	Evropska zajednica za atomsku energiju
EURES	Evropska služba za zapošljavanje
EVROKORPUS	Evropski vojni korpus
EVRODŽAST	Jedinica Evropske unije za pravosudnu saradnju
EVROPOL	Evropska policijska služba
EVROSTAT	Evropska služba za statistiku
FADN	Mreža računovodstvenih podataka poljoprivrednih gazdinstava
FRONTEKS	Evropska agencija za graničnu i obalsku stražu
IPA	Instrument za pretpristupnu pomoć

MEI	Ministarstvo za evropske integracije Vlade Republike Srbije
NATO	Organizacija Severnoatlantskog ugovora
NKEU	Nacionalni konvent o Evropskoj uniji
NEET	Mladi koji nisu zaposleni i nisu u procesu obrazovanja i obuke
NUTS	Nomenklatura teritorijalnih statističkih jedinica
OCTs	Prekomorske države i teritorije
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
OLAF	Evropski biro za borbu protiv prevara
OMK	Otvoreni metod koordinacije
OEBS	Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju
RSS	Regionalni savet za saradnju
REC	Regionalni centar za životnu sredinu u centralnu i istočnu Evropu
SSP	Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju
PSP	Proces stabilizacije i pridruživanja
JEA	Jedinstveni evropski akt
SECI	Inicijativa za saradnju u jugoistočnoj Evropi
TZ	Transportna zajednica
TEN	Transevropske mreže
TTIP	Transatlantsko trgovinsko i investiciono partnerstvo
PDV	Porez na dodatu vrednost
IOZB	Investicioni okvir za Zapadni Balkan
ZEU	Zapadnoevropska unija

1

NASTANAK, POJAM I KARAKTERISTIKE KLIMATSKE POLITIKE

U toku predstojeće decenije, Evropa će morati da reši intenzivne klimatske i izazove u oblasti životne sredine, a da u isto vreme stimuliše oporavak populacije od ekonomskih i društvenih uticaja pandemije COVID-19. Evropski zeleni dogovor (*European Green Deal*), i sa njim povezane podsticajne mere za zeleni oporavak, pokazuju ambicije Evropske unije i evropskih zemalja za suočavanje sa ovim izazovima kroz postavljanje dugoročnih ciljeva, uz konkretne ciljeve, te kroz uspostavljanje novih finansijskih instrumenata. „EEA - Evropski izveštaj o životnoj sredini – stanje i izgledi za 2020. godinu” (**SOER 2020**), pozvao je na systemske odgovore na izazove u oblasti životne sredine i klimatskih promena, kroz akcije na nekoliko frontova. Potpuna primena postojećih politika u oblasti životne sredine i klimatskih promena, od suštinskog je značaja za postizanje značajnih poboljšanja. Takođe, potpuna integracija ciljeva održivosti u socio-ekonomskim politikama i merama, pomoći će u postizanju ekonomične i pravedne tranzicije ka održivosti. Osim toga, Evropa treba da stvori uslove za održiviji način života. Ovo zahteva veću svest ukupne javnosti o uticajima potrošnje, kao i angažovanje privrednih društava u cilju podrške potrebnim tranzicijama.

Mnogi ciljevi Evropske unije neće biti postignuti bez koordinisanih, globalnih napora, tako da će Evropa morati da iskoristi uticaj, kako u neposrednom okruženju, tako i na globalnom nivou. Kreatori politika, privredna društva i građani, treba da objedinjenim naporima prave takve izbore, koji će dovesti do ostvarivanja EU ambicija¹.

Rešavanje ekoloških i klimatskih izazova, predstavlja odlučujući zadatak našeg doba. Da bi se postigla održiva budućnost, političke inicijative, uključujući Evropski zeleni dogovor, pozivaju na akciju u sledećim oblastima:

- (1) Zaustaviti gubitak biodiverziteta i obnoviti ekosisteme;
- (2) Postići nulte neto emisije gasova sa efektom staklene bašte u 2050. godini i otpornost na klimatske promene;

¹ EEA - Eionet strategija 2021 - 2030. podržaće te izbore pružanjem primenjivog znanja o trendovima, izgledima i rešenjima za održivu Evropu.

- (3) Ostvariti ambiciju nultog zagađenja životne sredine bez zagađujućih materija;
- (4) Postići efikasnost resursa, primenom mehanizama cirkularne ekonomije i
- (5) Uključivanje principa održivosti u sve politike EU.

Evropski zeleni dogovor predstavlja strategiju održivog razvoja EU za 21. vek. Centralni problem kojim se bavi ova strategija su životna sredina i klimatske promene - kako razvijati privredu EU bez ubrzavanja klimatskih promena. Evropska komisija ovu strategiju definiše kao **"novu strategiju rasta sa ciljem da se EU transformiše u pravedno i bogato društvo, sa modernom i konkurentnom ekonomijom koja efikasno koristi resurse, uz neto emisije gasova sa efektom staklene bašte ravnim nuli do 2050. godine, i ekonomski rast koji je odvojen od eksploatacije resursa."** Glavni ciljevi, koje Evropski zeleni dogovor definiše, tiču se emisije gasova sa efektom staklene bašte (GHG). Evropska klimatska ambicija za 2030. godinu, koja je do sada predviđala smanjenje GHG emisija za 40%, pooštrena je, tako da će EU ciljati da do 2030. godine smanji emisije GHG za 50-55%. EU će postati klimatski neutralna do 2050. godine, što ujedno predstavlja i sveukupni cilj Evropskog zelenog dogovora.

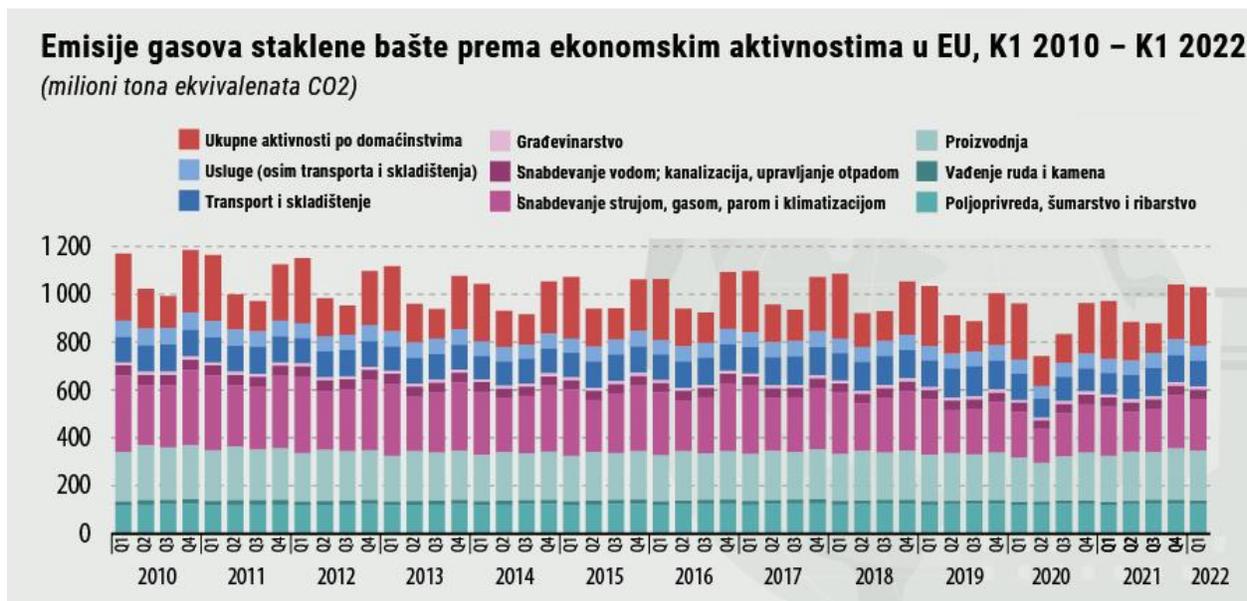
TO ZNAČI DA ĆE OD SADA SVE JAVNE POLITIKE U EU MORATI DA SE POSMATRAJU KROZ PRIZMU ODRŽIVOSTI.

Koliko je prirodnih resursa neophodno iskoristiti? Da li se ti resursi mogu koristiti efikasnije? Koliko zagađenja proizvode planirane aktivnosti? Da li se količina zagađenja može smanjiti? Kako aktivnosti utiču na zajednice i pojedince? Da li nove zelene tehnologije koje promoviramo zapostavljaju bilo koga? Šta će biti sa građanima i građankama EU koji rade u već postojećoj energetske industriji? Ova pitanja traže odgovore..

U okviru EU, uspostavljen je jasan pravno obavezujući okvir za postizanje ciljeva Pariskog sporazuma iz 2015. godine, a uspostavljeni su i ambiciozni ciljevi za 2030. godinu u pogledu obnovljivih izvora energije, energetske efikasnosti i smanjenja emisija gasova sa efektom staklene bašte. U cilju definisanja ovih ciljeva, slično državama članicama EU, ugovorne strane Energetske zajednice, u koje spada i Republika Srbija, u obavezi su da pripreme Integrisane nacionalne energetske i klimatske planove, da prate navedene oblasti i da izveštavaju o njima.

Osim toga, Srbija je potpisnica i Sofijske deklaracije o Zelenoj agendi za Zapadni Balkan koja obavezuje i na izradu Integrisanog energetske i klimatske plana. Potpisivanjem Sofijske deklaracije o Zelenoj agendi za Zapadni Balkan, zemlje regiona su se obavezale na uvođenje takse na emisije ugljen-dioksida i tržišnih modela za podsticanje obnovljivih izvora energije, kao i postupno ukidanje subvencija za ugalj. Mere će biti sprovedene u pet oblasti: klima, energija i mobilnost, cirkularna (kružna) ekonomija, sprečavanje zagađenja, održiva poljoprivreda i proizvodnja hrane, i biodiverzitet.

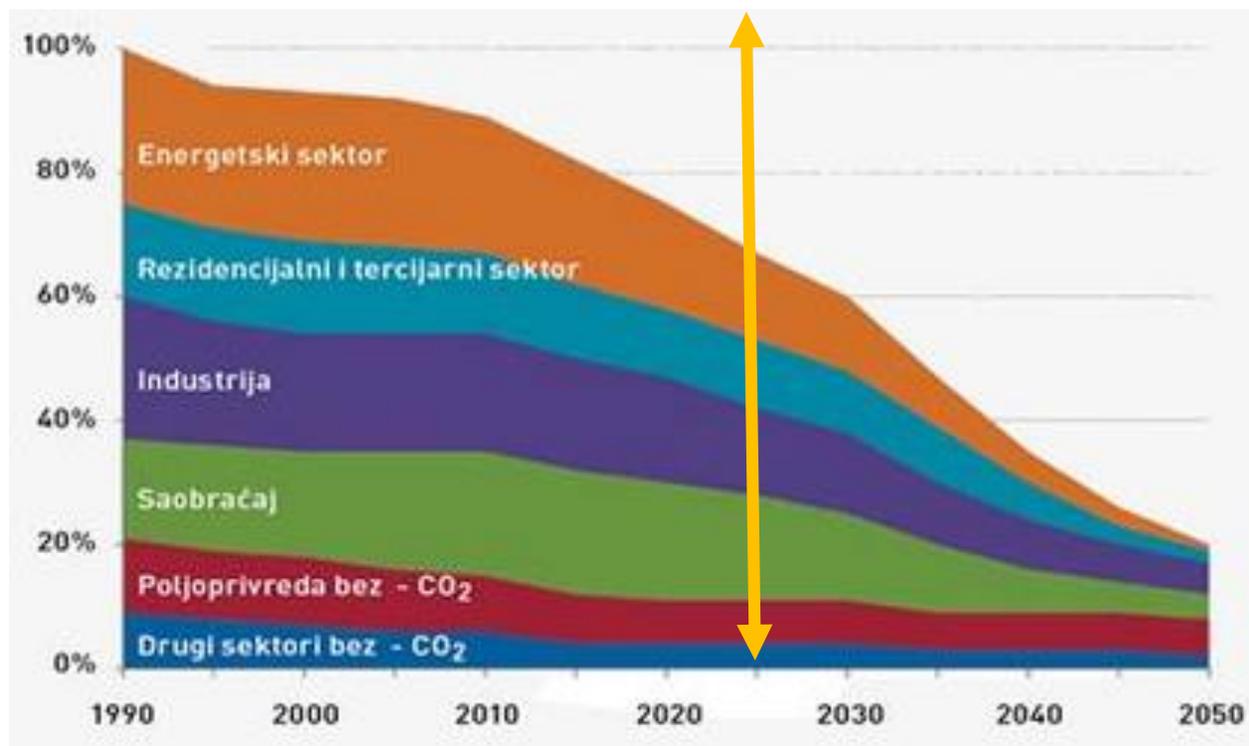
U skladu sa politikom EU u oblasti energetike i klime, i težnjom da se sprovede dekarbonizacija i u 2050. godini, te ostvari klimatska neutralnost, Ministarski savet Energetske zajednice je usvojio Preporuku o pripremi i razvoju integrisanih nacionalnih energetskih i klimatskih planova (*Recommendation of the Ministerial Council of the Energy Community (2018/1/MC-EnC)*) od strane ugovornih strana Energetske zajednice. Ovi planovi obuhvataju svih pet dimenzija Energetske unije i predstavljaju nužne alate za strateško planiranje energetske i klimatske politike. Energetska zajednica je izradila uputstvo za izradu integrisanih energetskih i klimatskih planova (*POLICY GUIDELINES by the Energy Community Secretariat on the development of National Energy and Climate Plans under Recommendation 2018/01/MC-EnC*). U skladu sa navedenom preporukom, Republika Srbija je u obavezi da izradi i usvoji Integrisani nacionalni energetski i klimatski plan RS za period od 2021. do 2030. godine uključujući perspektivu do 2050. godine, kako bi se osigurala doslednost sa dugoročnim relevantnim ciljevima politike na nivou EU, UNFCCC i Energetske zajednice.

Slika 1. Emisija gasova staklene bašte u EU, za period 2010 – 2022. godine

U privredi Evropske unije u prvom kvartalu 2022. godine, emisije gasova staklene bašte bile su 1.029 miliona tona ekvivalenata ugljen-dioksida (CO₂-ekv), pokazuju podaci Zavoda za statistiku EU (Eurostat). U izveštaju je naglašeno da je reč o povećanju od sedam odsto u poređenju sa istim tromesečjem 2020. godine i šest procenata u odnosu na prvi kvartal 2021. godine, ali da je to još uvek ispod nivoa pre pandemije korona virusa (u prvom tromesečju 2019. godine) kada je privreda EU emitovala 1.035 miliona tona CO₂-ekv. Povećanje je posledica efekta ekonomskog oporavka nakon oštrog smanjenja aktivnosti usled korona krize.

U prvom kvartalu ove godine, privredni sektori, odgovorni za većinu emisija gasova sa efektom staklene bašte, su bila domaćinstva (24%), snabdevanje električnom energijom i gasom (21%) i proizvodnja (20%), zatim poljoprivreda (12%) i transport i skladištenje (10%). Emisije gasova staklene bašte porasle su u svim sektorima u poređenju sa istim periodom 2021. godine, osim za domaćinstva koja su ostala na istom nivou (245 miliona tona CO₂-ekv). Najveći porast registrovan je u transportu i skladištenju (+21%), rudarstvu (+15%) i građevinarstvu (+11%).

Slika 2. Plan EU za nizak nivo emisija gasova sa efektom staklene bašte

Pitanja zaštite životne sredine i klimatskih promena su među najvišim političkim, društvenim i ekonomskim prioritetima Evropske Unije (EU) u poslednje tri decenije.

Sveobuhvatan i koordinisan pristup u kreiranju visoko funkcionalnih ekoloških i klimatskih politika u prethodnom periodu doveo je do značajne redukcije zagađenja na Evropskom kontinentu, uspostavljanja ekonomskog razvoja sa stopom rasta obrnuto proporcionalnoj emisijama polutanata i zauzimanja leaderske pozicije na polju „zelenih“ tehnoloških inovacija na globalnom planu. Okosnica EU ekološke i klimatske politike je niskougljenični ekonomski razvoj. Privredni i društveni rast ostvaruju se uz značajno smanjenje emisija gasova staklene bašte. I pored značajnih pomaka na ovom polju, posle ratifikacije Kjoto protokola 2002. godine, ambicije EU u borbi sa klimatskim promenama su nastavile da rastu.

EVROPSKA KLIMATSKA POLITIKA

Evropski, kao i globalni, pristup u borbi protiv klimatskih promena, zasniva se na smanjenom emitovanju gasova staklene bašte, koji su prema brojnim naučnim istraživanjima zaslužni za globalno antropogeno zagrevanje Zemljine atmosfere u periodu nakon Industrijske revolucije. Smanjenje emisija postiže se kompleksnim sistemom strukturnih i nestrukturnih mera u različitim resorima, koje je moguće primeniti samo ako se prethodno usvoji set harmonizovanih i sofisticiranih pravnih instrumenata, koji se zajedničkim imenom nazivaju klimatska politika. Razvoj EU klimatske politike započeo je 90-ih godina nadovezujući se na tada već prilično razrađenu politiku zaštite životne sredine, i na globalne klimatske inicijative pod okriljem UN. Snažan zamajac globalnoj klimatskoj politici pod pokroviteljstvom UN, predstavljalo je formiranje Međuvladinog klimatskog panela o klimatskim promenama (*Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC*), 1988. Zatim je 1992. na Zemaljskom samitu u Rio de Žaneiru, usvojena Okvirna konvenciju UN o klimatskim promenama (*United Nations Framework Convention on Climate Change, UNFCC*) koja je dala okvir za sve buduće klimatske politike.

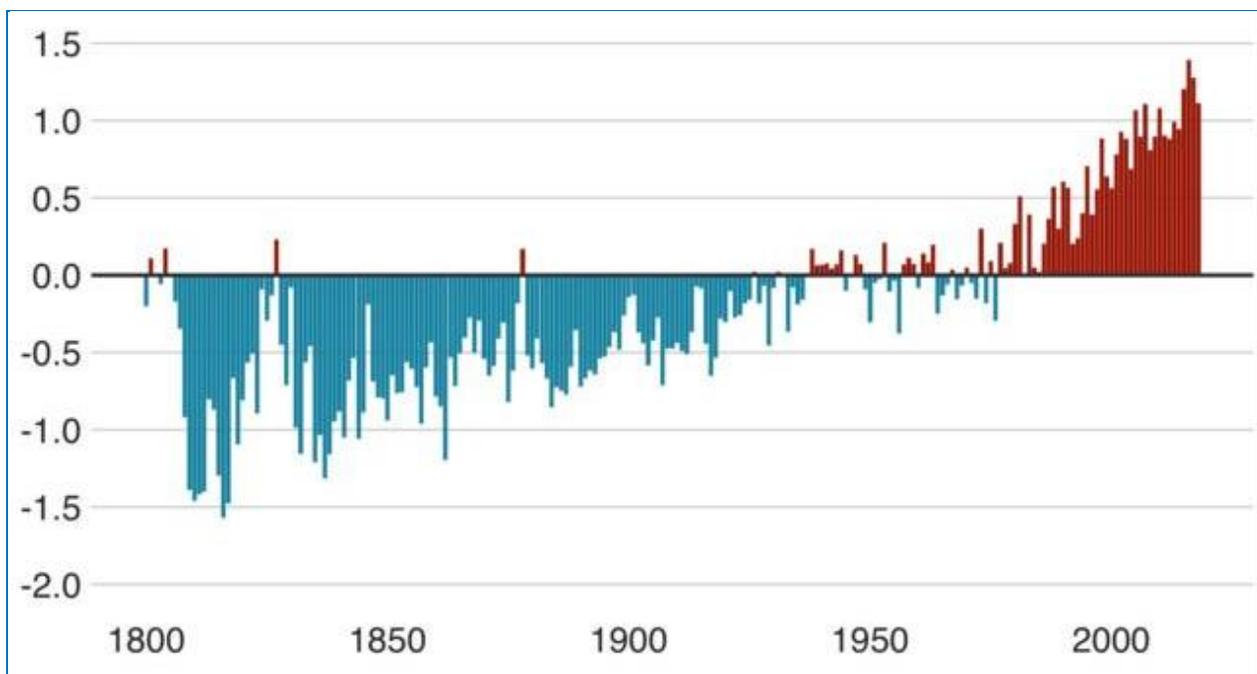
Klimatske promene² su dugoročna i nepovratna promena u klimatskim i vremenskim obrascima planete Zemlje. Kako je Industrijska revolucija započeta u Evropi, tako su i prva istraživanja antropogenog uticaja na klimu započeta na tlu Evrope. 1820-ih francuski matematičar i fizičar Džozef Furije, predstavio je hipotezu prema kojoj se energija u vidu sunčeve svetlosti koja dolazi do planete, uravnotežuje sa energijom koja se vraća u svemir pošto zagrejana površine emituju toplotu termičkom radijacijom. Zaključio je da se deo te energije zadržava u atmosferi i ne vraća se u kosmos, čime se Zemlja održava toplom. U njegovom konceptualnom prikazu planete kao termodinamičkog sistema, tanki vazdušni pokrivač Zemlje – atmosfera, ponaša se kao stakleni zid, staklene bašte.

Energija ulazi kroz staklene zidove, ali biva zarobljena pa zagreva površinu planete, baš kao što se događa u stakleniku. Stručnjaci su vekovima kasnije istakli da je analogija sa staklenom baštom bila previše pojednostavljujući koncept, jer odlazeće infracrveno zračenje nije zarobljeno, već je apsorbavano od strane atmosfere. Takođe, uspostavljena je korelacija prema kojoj je sa porastom sadržaja gasova staklene bašte u atmosferi raste i energija koja se zadržava u Zemljinoj atmosferi.

U devetnaestom veku, zapažena istraživanja klimatskih promena i gasova staklene bašte, sproveli su i irski naučnik Tindal i švedski naučnik Arhenius. Prvi je zaključio da gasovi nastali sagorevanjem uglja uspešno apsorbuju energiju, dok se Arhenius zainteresovao za pitanje uticaja sadržaja ugljendioksida u atmosferi na smanjenje, odnosno povećanje temperature zemlje. Čak je izveo, za današnje pojmove, neprihvatljiv zaključak, iskazujući dobrodošlicu

² Bio je potreban čitav vek istraživanja i intenzivnog prikupljanja podataka da veliki deo naučne zajednice postigne konsenzus o tome da ljudska aktivnost može uticati na klimu naše planete.

globalnom zagrevanju, sledećim rečima: „Sa povećanjem sadržaja ugljene kiseline u atmosferi, planetu Zemlju u budućnosti može očekivati blaža i ujednačenija klima, a posebno u oštrim klimatima.“

Slika 3. Porast srednje godišnje temperature kroz istoriju

NAPOMENA: Još od završetka Drugog svetskog rata i uspostavljanja novog svetskog poretka, poznatog kao „Pax Americana“, EU insistira da se pitanja klimatskih promena i globalnog zagrevanja razmatraju i rešavaju pod pokroviteljstvom Ujedinjenih Nacija.

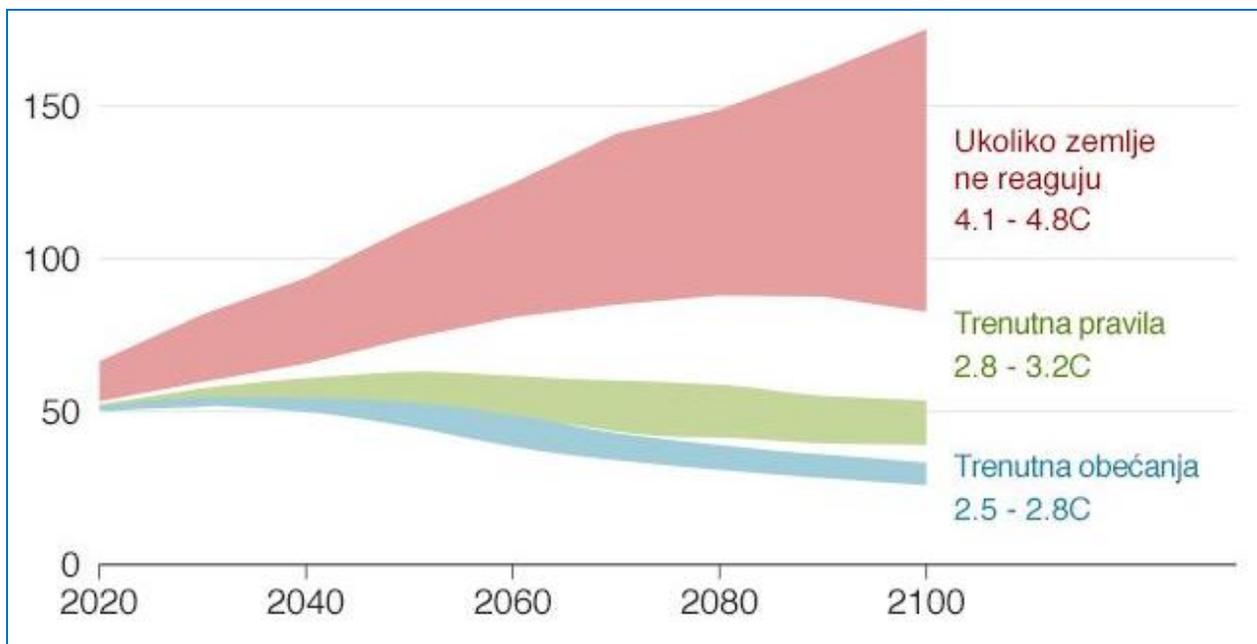
U prvoj polovini 1980-ih godina zabeležen je oštar skok temperatura širom planete. Mnogi eksperti označavaju 1988. kao prelomnu godinu kada je globalno zagrevanje došlo u žižu interesovanja. Leto 1988. bilo je najtoplije do tada, što je izazvalo suše i šumske požare širom planete, a posebno u SAD. Renomirani naučnik NASA, Džejms Hansen u junu 1988. godine, imao je izlaganje u američkom Kongresu na kome je upozorio na klimatske promene i izneo stav da je „99 procenata siguran“ da je globalno zagrevanje uslovljeno ljudskim aktivnostima u toku. Nakon ovog trenutka, globalno zagrevanje postaje međunarodna politička tema koja zaokuplja pažnju šire javnosti, stručnih i naučnih krugova.

MODERNA EU KLIMATSKA POLITIKA

Progresivan rast klimatskih ambicija EU, posebno u poslednjoj dekadi, zemlje kandidati, pored formalnog ispunjavanja obaveza u smislu transpozicije legislative, imaju obavezu i potrebu za

temeljnom revizijom postojećih praksi u skoro svim sektorima, jer su klimatske promene i globalno zagrevanje u EU zadobili status najvišeg prioriteta i vanredne situacije. Postkovid oporavak Evrope je doveo do dodatnog povećanja EU klimatskih ambicija. Niskougljenična tranzicija predstavlja značajan udar za većinu zemalja Zapadnog Balkana, s obzirom na niske klimatske ambicije, visok udeo fosilnih goriva u proizvodnji energije i zavisnost privrede od fosilnih goriva (cementare, rafinerija, železare itd.). Dodatno, početak globalne klimatske akcije početkom 90-ih godina, mnoge zemlje Zapadnog Balkana su potpuno preskočile usled građanskog rata i raspada Jugoslavije.

Uoči UN Konferencije (*Conference of Parties, COP25*) o klimatskim promenama u Madridu, 2019. godine, Evropski Parlament je usvojio rezoluciju kojom je objavljeno stanje „klimatske i ekološke vanredne situacije“ u Evropi i Svetu. Parlament je tom prilikom pozvao Evropsku Komisiju da uskladi sve relevantne politike sa predlozima budžeta zarad ostvarivanja cilja o limitiranju globalnog zagrevanja ispod 1.5°C. U istoj rezoluciji, Parlament je pozvao EU na hitan razvoj strategije za postizanje klimatske neutralnosti, što je pre moguće, ali najkasnije do 2050, prema UN Konvenciji o klimatskim promenama.

Slika 4. Emisije ekvivalenta CO₂ i očekivano zagrevanje do 2100. godine

Klimatska politika EU je odgovor na višestruke i diverzifikovane ciljeve evropske klimatske ambicije. Na osnovu rezultata naučnih istraživanja i opsežnih studija, EU definiše ciljeve za progresivnu redukciju emisija GHG kako bi do 2050. godine postala ugljenički neutralna. Ovi ciljevi su dati u 2020 Energetskom i klimatskom paketu koji je predviđao 20% redukcije GHG

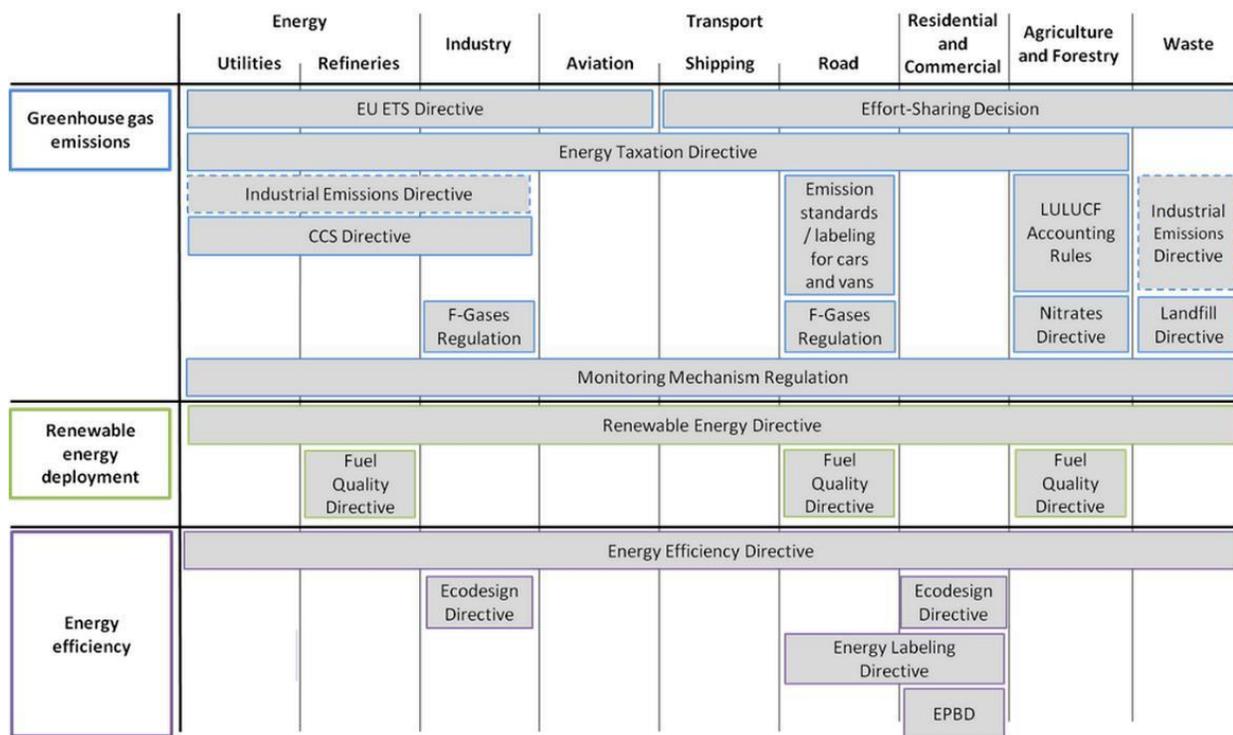
emisije u odnosu na 1990, 20% energije iz obnovljivih izvora i 20% unapređenje energetske efikasnosti; odnosno 2030 Energetskom i klimatskom okviru koji predviđa 40% redukcije GHG emisije u odnosu na 1990, 32% energije iz obnovljivih izvora i 32,5% unapređenje energetske efikasnosti. Ovi ciljevi postavljeni su kao međustanice na putu EU prema klimatskoj neutralnosti u 2050. godini, što je dugoročni cilj zacrtan u Evropskom zelenom dogovoru i predlogu EU Zakona o klimi.

Generalno gledano, evropske klimatske politike se razlikuju u svom dizajnu, pristupu i ciljnoj grupi i proističu na osnovu različitih kompromisa između političkih, pravnih, socijalnih i administrativnih faktora i procesa. Postoje određena preklapanja u određenim instrumentima, neke politike se nadmeću, dok se druge dopunjuju. Ali performanse svih politika se mogu proceniti pomoću tri kriterijuma: ekološka efikasnost, isplativost i dodatni uticaji na društvo, poput zaposlenosti ili raspodele dohotka koji takođe određuju izvodljivost i uspešnost politike. Generalni ciljevi EU klimatskog i energetskog okvira postižu se kroz implementaciju tri ključna dela EU legislative:

- (1) **EU ETS sistem (Emission Trading System)**, Sistem za trgovinu emisijama (Direktiva EU 2003/87);
- (2) **Uredba o podeli napora (Effort-Sharing Regulation)** za period od 2021-2030 (Uredba EU 2018/842 o obavezujućim godišnjim smanjenjima emisija GHG za zemlje članice za period od 2021 do 2030, doprinoseći klimatskoj akciji da ispuni obećanja data Pariskim sporazumom) i
- (3) **LULUCF regulativa (Land Use, Land Use Change and Forestry)**, koja se odnosi na emisije povezane sa namenom zemljišta (Uredba EU 2018/841 o uključivanju GHG emisija i uklanjanja poreklom od namene zemljišta, promene namene zemljišta i šumarstva u 2030 Klimatskom i energetskom okviru).

EU ETS sistem obuhvata emisije iz stacionarnih postrojenja termoenergetskog kapaciteta preko 20 megavata koji su obuhvaćeni onlajn Registrom unije koji sadrži naloge stacionarnih instalacija i aviooperatera. Takozvane ne-ETS emisije uključuju emisije iz domaćinstava, zgrada, saobraćaja, poljoprivrede, uslužnih delatnosti i manjih postrojenja. U okviru pregovaračkog poglavlja 27, značajan segment aktivnosti se odnosi na obezbeđivanje uslova i postizanje saglasnosti domaće legislative sa EU zakonodavstvom za potrebe pristupanja sistemu za trgovinu emisijama. Obaveza Ministarstva za evropske integracije i Nacionalni savet za klimatske promene, pa i Pregovaračka grupa 27 je promocija i inkluzija klimatskih ciljeva³ u druge sektore.

³ **Borba protiv klimatskih promena je političko opredeljenje EU.** Evropa je već tri decenije posvećena borbi protiv klimatskih promena, a najnovijim inicijativama zauzela je poziciju lidera globalne klimatske akcije, diktirajući

Slika 5. Klimatske politike podjeljene prema strateškim ciljevima Klimatskog i energetskeg okvira i prema sektorima

trendove, koji oblikuju njen društveno-ekonomski i politički život, međunarodni nastup, navike stanovništva i evropskih kompanija. Klimatska akcija se ne doživljava kao ekonomski teret, već kao najvažniji element pokretačkog mehanizma ekonomskog i društvenog razvoja, generator inovacija na polju niskougljeničnih tehnologija itd. Trenutno je EU klimatska akcija jedan od osnovnih pokretača post-kovid oporavka evropske ekonomije. Plan EU nije da privredu vrati na nivo pre kovida, već da privredu potpuno transformiše izgradnjom niskougljenične infrastrukture, promenama navika stanovništva i da podstiče rast tražnje klimatski neutralnih rešenja na Jedinstvenom evropskom tržištu.

EU, kao renutni globalni lider u klimatskoj tranziciji, je dokazala da je moguće razdvojiti ekonomski rast od upotrebe resursa (obrnuto proporcionalan trend ekonomskog rasta u odnosu na trend upotrebe, znači da se ekonomski rast ostvaruje uz istovremeno smanjenje eksploatacije resursa) može značajno da pomogne iskustvom, transferom know-how i tehničkim i finansijskim resursima, zemljama Zapadnog Balkana. Ugovorne strane Energetske zajednice, uključujući i Srbiju, posvećene su praćenju i izveštavanju u oblastima obnovljivih izvora energije, energetske efikasnosti i emisija gasova sa efektom staklene bašte, kao i drugih informacija relevantnih za klimatske promene. Sporazum iz Pariza dalje definiše obaveze izveštavanja za period nakon 2020. godine, uspostavljanjem poboljšanog okvira transparentnosti za delovanje i podršku.

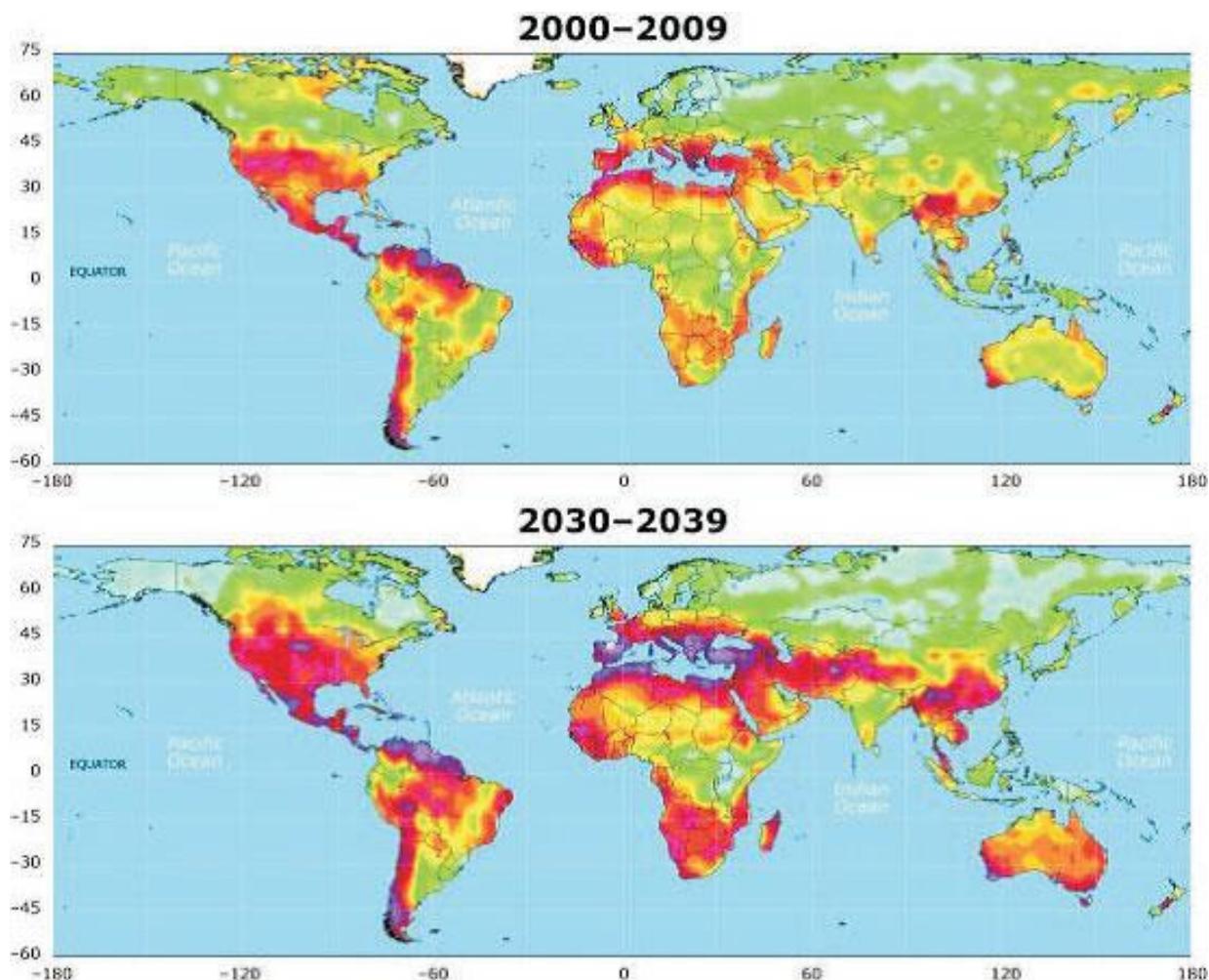

2

OSNOVNE KARAKTERISTIKE KLIMATSKE POLITIKE NA GLOBALNOM, EU I NACIONALNIM NIVOIMA

Emisije gasova sa efektom staklene bašte (GHG), do kojih prvenstveno dolazi zbog sagorevanja fosilnih goriva, zarobljavaju toplotu u atmosferi, pa je planeta već za 1,2°C toplija nego u 19. veku, na početku Industrijske revolucije. Najnoviji Izveštaj UN o klimatskim promenama kaže da život, kakav je sada, neće biti moguć ukoliko prosečna globalna temperatura pre kraja veka poraste za 2°C u odnosu na kraj 19. veka. Izveštaj procenjuje da se opasno približavamo tom scenariju, jer će, ukoliko se aktuelni trendovi emisija GHG nastave, već u narednih 20 godina rast prosečne temperature dostići ili preći 1,5°C. Sa druge strane, uz nultu globalnu neto emisiju GHG do 2050. godine, vrlo verovatno je da će do 2100. godine globalno zagrevanje biti ispod 2°C. Da bi se dostigla nulta neto emisija, neophodno je značajno smanjenje GHG emisije, tako da se one izjednače sa količinom CO₂ koja može da se apsorbuje iz atmosfere, na primer kroz šume.

Na konferenciji o klimatskim promenama u Parizu 2015. godine, sve prisutne države, među kojima i Srbija, obavezale su se na smanjenje emisija GHG, kako bi rast globalne temperature ostao ispod 1,5°C. Obećanja data u Parizu nisu ispunjena, pošto je globalna emisija CO₂ nastavila da raste. Izveštaj UN o klimatskim promenama, iza kojeg stoji 234 naučnika iz 66 zemalja, upozorio je na promene bez presedana u Zemljinoj atmosferi, okeanima, na ledenim površinama i na kopnu. Neke od tih promena, poput konstantnog porasta nivoa mora, već sada se ne mogu preokrenuti u vekovima koji slede, pa čak ni za 1000 godina. Kako bi se podstakao novi globalni dogovor o hitnoj akciji za klimu, lideri i predstavnici skoro 200 zemalja, uključujući Srbiju, sastali su se 2021. godine, u Glazgovu na 26. **Konferenciji UN o klimatskim promenama - COP26**. Konferencija je okupila i predstavnike kompanija, razvojnih i finansijskih institucija, eksperte za klimatske promene i aktiviste civilnog društva. Biće je to najvažniji skup o klimatskim promenama, još od prelomnih pregovora o klimi u Parizu 2015. godine. Tri najvažnija cilja konferencije u Glazgovu su bili da se obezbedi dodatno uključivanje država kroz fiskalizaciju klimatskih politika, zaustavi rast globalne temperature dobrano ispod 2°C u skladu sa Pariskim sporazumom i uz konkretne planove kako će to postići i ubrza primena mera adaptacije na već izmenjene klimatske uslove. Mobilizacija novčanih sredstava za ostvarenje prva dva cilja, bio je predmet posebnih razgovora i okarakterisan je kao treći najznačajniji cilj Konferencije u Glazgovu.

Slika 6. Mogući scenario klimatskih promena

COP 26 je morao da se pozabavi onim što je dogovoreno 2015. a nije postignuto, kao i time kako povećati ambicije za zaustavljanje klimatskih promena da bi se postigao cilj Pariskog sporazuma i izbegle klimatske katastrofe. Postizanje nulte emisije GHG na globalnom nivou nije jednostavno i zahteva velike promene. Države će morati da prestanu da se oslanjaju na ugljenik za rast svojih ekonomija, kroz povećanje energetske efikasnosti i udela obnovljivih izvora energije (solarna, energija vetra i biomasa, hidro i geotermalna energija). Pošumljavanje, maksimalno korišćenje resursa kroz cirkularnu ekonomiju i bolje upravljanje otpadom takođe mogu da ubrzaju zelenu transformaciju, kao i upotreba čistijih tehnologija u industriji i prelazak na električna vozila.

Od potpisivanja Pariskog klimatskog sporazuma 2016. do danas, klimatsko pitanje je dobilo dosta veći fokus. Merljiva obećanja država i postavljeni cilj ograničavanja rasta globalne temperature na ne više od 1,5 stepeni celzijusa su jedan od konkretnijih rezultata.

Sjedinjene Američke Države su svoje emisije od 2005. do danas smanjile za 22%, a po nacionalnom planu bi trebalo da budu dodatno prepolovljene do kraja dekade. Takođe, američke emisije CO₂ po glavi stanovnika su od 1973. do danas smanjene za 45%, iako je bruto domaći proizvod po glavi stanovnika skočio čak 120% u istom periodu. Evropska unija je od 1990. svoje ukupne emisije svih štetnih gasova smanjila za više od ¼, a po planu aktuelne Evropske komisije do kraja dekade bi to smanjenje bilo za još skoro 60%. Nemačka kao najveći zagađivač u EU bi po inicijalnom planu nove vlade, koja se pregovara, bi takođe pratila ovaj trend. Slične ambiciozne agende imaju i Ujedinjeno Kraljevstvo kao domaćin COP26, ali i Kanada i druge najbogatije države sveta.

Trenutno najveći izazov za stanje klime i ograničavanja rasta temperatura iznad 1,5 stepeni celzijusa predstavljaju države u razvoju. Dok najbogatije države sveta iznenađujuće odlučno ubrzavaju svoje smanjenje emisija, siromašnije države ih intenzivno povećavaju. Taj odnos se može videti naročito kada se uporedi rangiranje najvećih privreda sveta i najvećih zagađivača, gde su mnogoljudne države u razvoju disproporcionalno visoko predstavljene. Drastičan rast štetnih emisija Kine, Indije, Irana i Indonezije u prethodnih dvadesetak godina predstavlja najveću opasnost. Ovi trendovi potvrđuju čuvenu teoriju, predstavljenu kroz takozvanu „Kuznjecovu krivu“, da bogate države imaju luksuz da čuvaju prirodno okruženje, dok privrede u razvoju tu privilegiju nemaju. Ovaj vid država zato rapidno povećava svoje štetne emisije, jer se zbog sve većih energetske potreba oslanja na najjeftinije izvore poput uglja. Da bi se ciljevi ograničavanja značajnijeg globalnog rasta temperature ispunili, neki smerovi delovanja su već godinama jasni. Oni se baziraju na daljem smanjivanju emisija od strane najbogatijih država, smanjenju rasta štetnih emisija od strane država u razvoju (naročito kroz smanjenu upotrebu uglja), kao i povećavanju apsorpcionih kapaciteta kroz očuvanje šumskih površina i dalje pošumljavanje.

EU ZAKONODAVSTVO U OBLASTI KLIMATSKIH PROMENA

Na nivou EU, kratkoročni klimatski i energetske ciljevi definisani su Paketom za klimu i energiju koji je deo strategije Evropa 2020., a koja je u podmakloj fazi implementacije:

- (1) smanjenje emisije gasova s efektom staklene bašte od 20% u odnosu na baznu 1990. godinu;
- (2) povećanje učešća obnovljivih izvora energije na 20% i
- (3) povećanje energetske efikasnosti za 20%.

Klimatski i energetske ciljevi iz ovog paketa sprovode se u najvećem delu preko šeme za trgovinu emisijama EU (engl. ETS - Emission Trading Scheme) i direktivama EU.

Pored strategije Evropa 2020., predstavljene su i dugoročne strategije Evropske unije koje sežu do 2050. godine u vidu **dva najznačajnija strateška dokumenta:**

- (1) **ENERGETSKA MAPA PUTA DO 2050**
- (2) **MAPA PUTA ZA PRELAZAK NA KONKURENTNU, NISKO-UGLJENIČNU PRIVREDU DO 2050**

Ovi dokumenti sadrže veoma ambiciozne povezane klimatske i energetske ciljeve EU, koja se obavezala na smanjenje gasova s efektom staklene bašte za 80-95% u odnosu na baznu 1990. godinu. U skladu s predstavljenim dugoročnim strateškim planovima, Evropska komisija je još 2013. pravilno prepoznala potrebu da se napravi jedan presek stanja, kako bi se razmotrila efektivnost i efikasnost postojećih mehanizama i kako bi se uobličili međuciljevi pomoću kojih će dostizanje ambicioznih ciljeva do 2050. biti izvesnije. Prepoznato je da se ovi usko povezani ciljevi moraju posmatrati komplementarno, i da takvi moraju biti i instrumenti koji će dovesti do njihovog ostvarenja. Evropski savet je podržao je tri specifična cilja na nivou EU do 2030. defnisana novim Okvirom klimatske i energetske politike do 2030.:

- (1) Obavezan cilj smanjenja emisije gasova staklene bašte od 40% u odnosu na 1990.;
- (2) Obavezan cilj na nivou EU od najmanje 27% obnovljivih izvora energije I
- (3) Povećanje energetske efikasnosti za 27%.

EVROPSKI ZELENİ DOGOVOR (EUROPEAN GREEN DEAL) - kao sastavni deo strategije Evropske komisije za sprovođenje Agende Ujedinjenih nacija 2030. i Ciljeva održivog razvoja, a kojim se sugeriše smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte, zaštita biodiveziteta, uz otpočinjanje procesa pravedne tranzicije prema održivijim i ekološkim praksama u svim industrijama (transport, energetika, poljoprivreda, građevina, tekstilna industrija i dr.), ima za glavni cilj da do 2050. godine evropski kontinent bude „prvi klimatski neutralni kontinent na svetu“, sa nula emisija gasova sa efektom staklene bašte. Prve inicijative za delovanje u oblasti klime u okviru Zelenog plana uključuju:

- (1) **Evropski zakon o klimi**, kako bi se cilj klimatske neutralnosti do 2050. ugradio u pravo EU-a;
- (2) **Evropski sporazum o klimi**, kako bi se građani i svi segmenti društva uključili u delovanje u području klime;
- (3) **Plan za klimatske ciljeve do 2030.**, kako bi se neto emisije gasova sa efektom staklene bašte dodatno smanjile za najmanje 55 % do 2030 i
- (4) **Novu Strategiju EU-a za prilagođavanje na izmenjene klimatske uslove**, kako bi Evropa do 2050. postala društvo otporno, ali i potpuno prilagođeno na izmenjene klimatske uslove.

Krajem juna 2021.g. Savet EU je usvojio prvi evropski zakon o klimi, koji za cilj ima klimatski neutralnu EU do 2050 godine. Na ovaj način, postiže se pravna sigurnost i predvidljivost koja je kompanijama i građanima potrebna za planiranje zelene tranzicije. Pored klimatske neutralnosti i postizanja negativnih emisija nakon 2050. godine, evropski zakon o klimi postavlja obavezujući klimatski cilj Unije za smanjenje neto emisija gasova sa efektom staklene bašte za najmanje 55 odsto do 2030. u poređenju sa 1990. godinom. Evropska komisija će predložiti srednji klimatski cilj za 2040. godinu, a obaveza Evropske komisije je bila da do jula 2021. godine, preispita i sve relevantne instrumente politike i prema potrebi predloži njihovu reviziju kako bi se dodatno smanjile emisije GHG gasova.

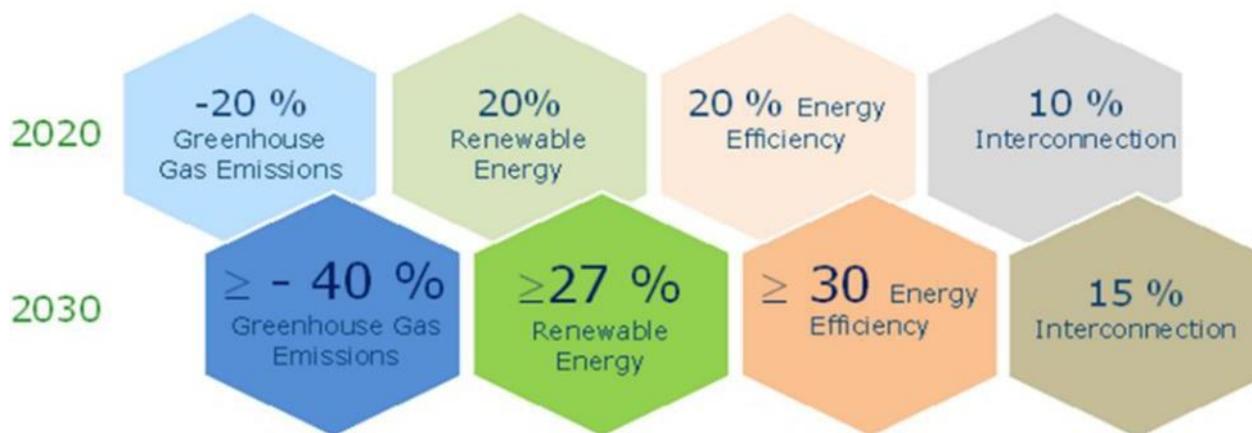
Slika 7. Evropski zeleni dogovor (The European Green Deal)

Potpisivanjem Sofijske deklaracije o „Zelenoj agendi“ za zemlje Zapadnog Balkana (ZB), na Samitu ZB u okviru inicijative Berlinskog procesa, 10. novembra 2020, zemlje regiona su priznale Evropski zeleni dogovor kao novu strategiju rasta Evropske unije u cilju moderne, klimatski neutralne i konkurentne ekonomije koja efikasno koristi resurse. Na ovaj način, potpisnice Deklaracije su se saglasile da elementi Evropskog zelenog dogovora budu preneti u sve međusobno povezane prioritetne sektore i oblasti raspoređene u pet stubova i to:

1. **Klima, energetika, mobilnost** - podrazumeva obavezu da se zajedno sa EU ide ka cilju postizanja ugljenične neutralnosti kontinenta do 2050. godine, uvođenjem stroge klimatske politike i reformom energetskog i transportnog sektora;
2. **Cirkularna ekonomija** – u smislu prelaska sa linearne na cirkularnu ekonomiju, uz uvažavanje potrebe za istraživanjem i inovacionim sistemom koji će podržati ovu tranziciju;

3. **Smanjenje zagađenja vazduha, vode i zemljišta** na Zapadnom Balkanu;
4. **Održiva poljoprivredna i prehrambena proizvodnja** kroz aktivnosti kojima se obezbeđuje transformacija poljoprivrednog sektora, minimiziranje njegovog negativnog uticaja na životnu sredinu i klimu i zaštita pristupačne i zdrave hrane za građane Zapadnog Balkana i izvozna tržišta i
5. **Biodiverzitet** – podrazumeva rad na definisanju okvira za biodiverzitet posle 2020. godine i razvoju dugoročne strategije za zaustavljanje gubitka biodiverziteta, zaštitu i obnavljanje ekosistema i bogatog biodiverziteta.

U aprilu 2021.g. EU pregovarači su postigli privremeni dogovor o EVROPSKOM ZAKONU O KLIMI kojim se potvrđuje posvećenost Unije cilju utvrđenom u Zelenoj agenda, odnosno postizanju klimatske neutralnosti do 2050. godine. U tom kontekstu, EU je na dobrom putu prema ostvarenju svog cilja smanjenja emisija GHG gasova za 2020.g, a predstavljeni su i planovi za dalje smanjenje emisija za najmanje 55 % do 2030. u poređenju sa 1990 na nivou EU. Paralelno sa merama mitigacije, EU takođe preduzima i mere za prilagođavanje na izmenjene klimatske uslove. Na taj način Evropski zakon o klimi postavlja okvir klimatskog zakonodavstva EU za narednih 30 godina i kao takav, ima za cilj da oblikuje zeleni oporavak EU i obezbedi socijalno pravednu zelenu tranziciju.

Slika 8. Okvir za energiju i klimu do 2030 – glavni dogovoreni ciljevi

U maju 2021. godine, Evropska komisija je usvojila AKCIONI PLAN „KA NULTOM ZAGAĐENJU VAZDUHA, VODE I TLA” kojim se postavlja cilj za 2050. Godinu - **svet u kome se zagađenje smanjuje na nivoe koji više nisu štetni po ljudsko zdravlje i prirodne ekosisteme, kao i korake do njega**. Plan povezuje sve relevantne politike EU za sprečavanje zagađenja.

Poseban akcenat je stavljen na opciju iskorišćenja digitalnih rešenja za borbu protiv zagađenja. Akcionim planom se daje podrška, ali i podsticaj tranziciji ka čistoj, održivoj, kružnoj i klimatski neutralnoj ekonomiji, a neki od ciljeva podrazumevaju i:

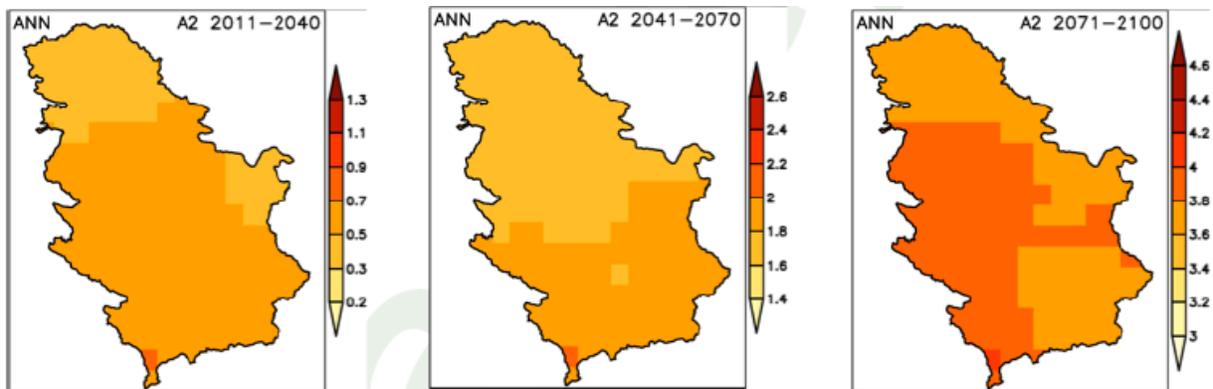
- (1) Pобољшanje kvaliteta vazduha radi smanjenja broja prevremenih smrti usled zagađenja vazduha za 55%;
- (2) Pобољшanje kvaliteta vode smanjenjem otpada, plastičnog otpada na moru (za 50%) i mikroplastike ispuštene u životnu sredinu (za 30%);
- (3) Pобољшanje kvaliteta tla smanjenjem gubitaka hranljivih sastojaka i upotrebe hemijskih pesticida za 50%;
- (4) Smanjenje ekosistema EU gde zagađenje vazduha ugrožava biodiverzitet za 25%;
- (5) Smanjenje broja ljudi hronično uznemirenih transportnom bukom za 30% i
- (6) Značajno smanjenje stvaranje komunalnog otpada za 50%.

Takođe, predviđeno je preispitivanje većine zakona EU o otpadu radi prilagođavanja principima čiste i kružne ekonomije, negovanje nultog zagađenja iz proizvodnje i potrošnje, pregled zelenih performansi regija EU za promociju nultog zagađenja u svim regionima, kao i ograničavanje EU izvoza proizvoda i otpada koji imaju štetne toksične uticaje u treće zemlje.

U skladu sa zahtevima Okvirne konvencije UN o promeni klime (UNFCCC) i Sporazuma iz Pariza, EU i njene države članice sprovode ambicioznu i odgovornu politiku borbe protiv klimatskih promena. UNFCCC (Okvirna konvencija UN o promeni klime) definiše opšte ciljeve u oblasti klimatskih promena, dok prateći sporazumi konkretne ciljeve u određenom vremenskom periodu. U tom smislu, Sporazum iz Pariza definiše ciljeve smanjenja gasova sa efektom staklene bašte (mitigacije) i prilagođavanja na izmenjene klimatske uslove (adaptacija) u periodu 2021 – 2030. Opšti cilj je zaustavljanje rasta srednje globalne temperature na 20° do kraja veka, što zahteva značajno smanjenje emisija GHG u zemljama širom sveta, a u skladu sa njihovim mogućnostima koje su same zemlje izrazile i sastavni su deo Sporazuma iz Pariza. Ratifikacijom Sporazuma iz Pariza ove mogućnosti postale su obaveze. Iako je ovo pitanje od globalnog - međunarodnog značaja i zahteva međunarodna pravila i regulative, problem klimatskih promena podjednako zahteva akcije i mere na nacionalnom i lokalnom nivou.

Drugim rečima, odredbe UNFCCC i Sporazuma iz Pariza, a pre svega one koje se odnose na ciljeve smanjenja emisija i prilagođavanja na izmenjene klimatske uslove, kao i monitoring i izveštavanje neophodno je definisati nacionalnim zakonodavstvom i politikama. Srbija je ratifikovala Okvirnu konvenciju Ujedinjenih nacija o promeni klime (UNFCCC) 12. marta 2001. godine, a Sporazum iz Pariza 25. jula 2017. godine.

Prema Pariskom sporazumu, tokom svog prvog nacionalno utvrđenog doprinosa smanjenju emisija GHG (NDC), podnesenog 30. juna 2015., Srbija se obavezala da će „smanjiti emisije gasova sa efektom staklene bašte za 9,8% do 2030. godine u poređenju sa nivoom emisija iz 1990. godine“. S druge strane, Republika Srbija nema obaveze u pogledu smanjenju emisija gasova sa efektom staklene bašte prema Ugovoru o energetske zajednici.

Slika 9. Predviđen rast temperatura u Srbiji prema klimatskom modelu A2

ZAKONODAVNI OKVIR KLIMATSKIH PROMENA U REPUBLICI SRBIJI

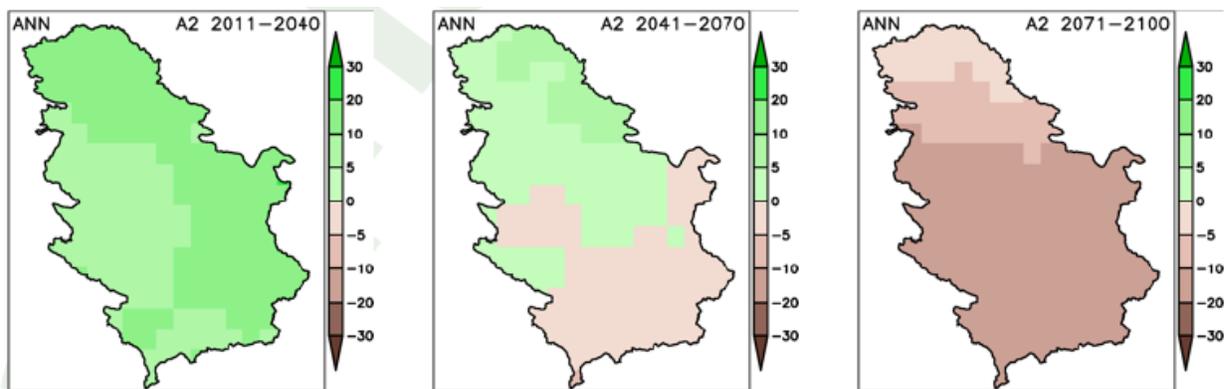
Usvajanjem Zakona o klimatskim promenama ("Sl. glasnik RS", br. 26/2021), Republika Srbija je utvrdila jednu od glavnih komponenti institucionalnog i pravnog okvira neophodnog za borbu protiv klimatskih promena, a to je uspostavljanje sistema za smanjenje emisije gasova sa efektom staklene bašte (GHG) i prilagođavanje na izmenjene klimatske uslove. Zakon uređuje sistem za ograničenje emisija gasova sa efektom staklene bašte (GHG) i za prilagođavanje na izmenjene klimatske uslove, monitoring i izveštavanje o strategiji niskougljeničnog razvoja i njenom unapređenju, program prilagođavanja na izmenjene klimatske uslove, donošenje Strategije niskougljeničnog razvoja i programa prilagođavanja na izmenjene klimatske uslove, izdavanje dozvola za emisije GHG operateru postrojenja, kao i izdavanje odobrenja na plan monitoringa operatera vazduhoplova, monitoring, izveštavanje, verifikaciju i akreditaciju verifikatora, administrativne takse, nadzor i druga pitanja od značaja za ograničenje emisija GHG i prilagođavanje na izmenjene klimatske uslove.

Predmetnim zakonom, između ostalog, predviđeno je i donošenje Strategije niskougljeničnog razvoja Republike Srbije sa Akcionim planom u roku od dve godine (sa važenjem od deset godina od stupanja na snagu ovog propisa). Njegovim usvajanjem, Srbija ide ka ispunjavanju obaveze prema međunarodnoj zajednici, odnosno Okvirnoj Konvenciji UN o promeni klime (UNFCCC) i Sporazumu iz Pariza (*Paris Agreement*).

Ovim zakonom Srbija zadržava pravo da kreira zakonodavni okvir i postavlja ciljeve razvoja, uzimajući u obzir sve specifičnosti privrednog i energetskog sektora i druge nacionalne socio-ekonomske parametre. Budući da politike koje utiču na gasove sa efektom staklene bašte uglavnom potiču iz drugih sektora, posebno iz energetike i saobraćaja, neophodna je snažna saradnja sa drugim nadležnim ministarstvima i institucijama. Republika Srbija je članica Okvirne konvencije UN o promeni klime (eng. *United Nations Framework Convention on Climate Change, UNFCCC*) od 2001. godine. Nacionalno utvrđeni doprinosi (NDCs) se nalaze u središtu

Sporazuma iz Pariza i postizanja njegovih dugoročnih ciljeva. NDCs odlikavaju napore svake zemlje da smanje nacionalne emisije i prilagode se uticajima klimatskih promena. Uvažavajući nacionalne mogućnosti i osobnosti i koristeći modele i alate kojima su utvrđeni i ciljevi smanjenja emisija GHG u EU, procesom revizije prvih nacionalnih procena u Republici Srbiji, utvrđena je mogućnost povećanja ambicije smanjenja emisija GHG i to na 13,2% u 2030. godini u odnosu na 2010. godinu, što odgovara smanjenju od 33,3% u odnosu na 1990. godinu. Procenjena mogućnost smanjenja emisija GHG, pored tehničke, tehnološke i finansijske analize, uključila je i sociološke i aspekte zaštite životne sredine i identifikovana je kao optimizacija ovih kriterijuma.

Revidovani cilj smanjenja emisija GHG postaje cilj, utvrđen **nacionalnom Strategijom niskougljeničnog razvoja**. Strategija daje okvire puta razvoja Republike Srbije do 2050. godine, praćen smanjenjem emisija GHG, uvažavajući ciljeve smanjenja emisija GHG EU, a s obzirom na status države kandidata za članstvo u EU. Dokument pruža osnovu za podizanje ambicija Republike Srbije po pitanju smanjenja emisija gasova sa efektom staklene bašte, kao i mera prilagođavanja na izmenjene klimatske uslove, a u odnosu na inicijalni, nacionalno utvrđeni doprinos, koji je Republika Srbija podnela 2015. godine Sekretarijatu Okvirne konvencije UN o promeni klime. Strategija niskougljeničnog razvoja predstavlja rodno osetljiv document, i doprineće izradi prve mape puta za pravednu tranziciju Republike Srbije ka niskougljeničnom razvoju.

Slika 10. Procentualna promena padavina u Srbiji prema klimatskom modelu A2

Uspostavljanje sistema praćenja, izveštavanja i verifikacije (*monitoring, reporting and verification – MRV*), jedan je od ključnih zahteva Okvirne konvencije Ujedinjenih nacija o klimatskim promenama i EU zakonodavstva. U Republici Srbiji i dalje nedostaje celokupan MRV sistem, kao ključni instrument za praćenje napretka u sprovođenju NDCs i postizanja obaveza države prema UNFCCC. Urađen je predlog sistema monitoringa, izveštavanja i verifikacije (MRV) u oblasti klimatskih promena. Uspostavljanjem MRV sistema, Srbija će moći da analizira i donese odgovarajuće politike i mere u oblasti klimatskih promena. Zakon o klimatskim

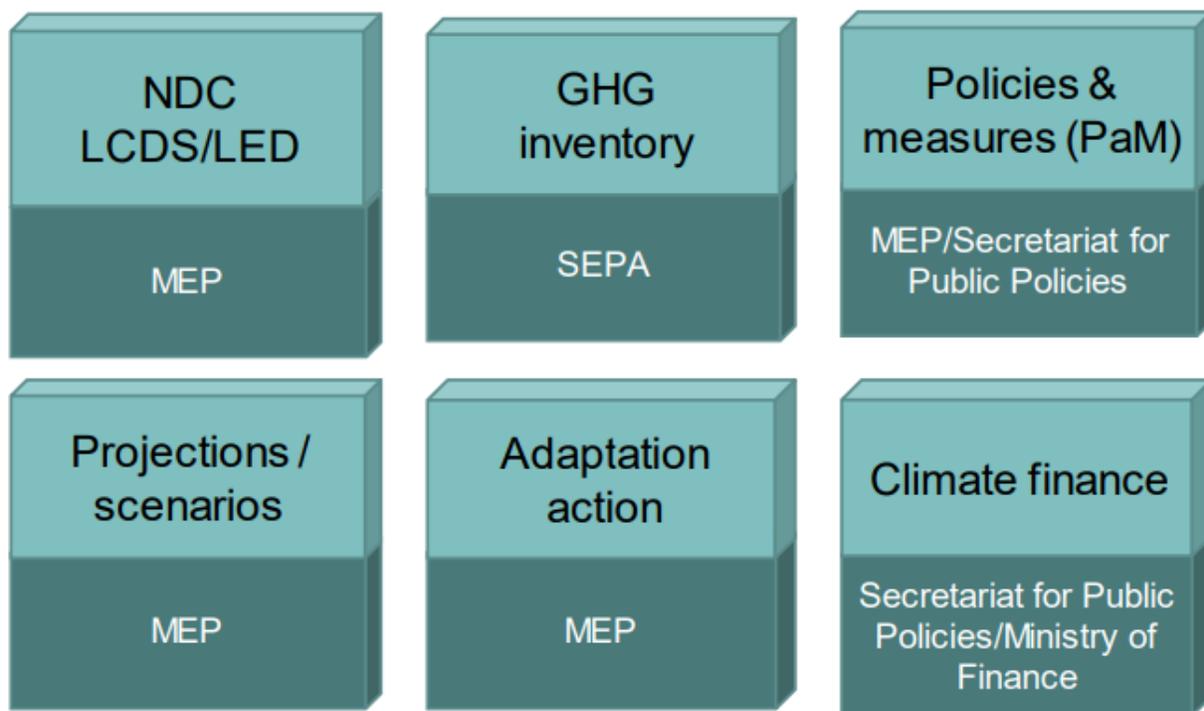
promenama postavlja osnovu za MRV sistem, koji će biti kompletan i funkcionalan kroz usvajanje i izradu podzakonskih akata i obrazaca za izveštavanje i jačanje kapaciteta i zapošljavanje u relevantnim institucijama koje će biti uključene u MRV sistem. Uspostavljanjem ovog sistema, značajno će se poboljšati struktura nacionalnog upravljanja klimatskim promenama, uključujući:

- (1) Jačanje nacionalnih kapaciteta za transparentnost za praćenje napretka ublažavanja i prilagođavanja iz NDC (Nacionalno utvrđeni doprinosi) kako je definisano Zakonom o klimatskim promenama i drugim relevantnim dokumentima iz oblasti klimatskih promena, kao što su Nacrt strategije niskougljeničnog razvoja sa Akcionim planom, kao i praćenje nivoa emisija GHG, praćenje toka klimatskog finansiranja (domaće i međunarodno) i druge primljene podrške i
- (2) Podršku koordinaciji i/ili prikupljanju i pružanju odgovarajućih podataka za informisanje Nacionalnog saveta za klimatske promene i međusektorske donosiocice odluka (Vlada, nacionalni pregovori, preduzeća) o napretku i ambicijama vezanim za ciljeve Srbije u vezi sa klimatskim promenama.

Zakon o klimatskim promenama, pruža osnovu za efikasan i transparentan sistem za monitoring, izveštavanje i verifikaciju (MRV), koji će pružiti detaljne informacije o napretku u ispunjavanju domaćih i međunarodnih obaveza i osigurati praćenje postizanja nacionalno utvrđenog doprinosa. U tom kontekstu, zakon omogućava identifikaciju područja u kojima sprovedene mere nisu dale rezultate, kao i identifikaciju alternativnih putanja razvoja koje će obezbediti postizanje smanjenja emisija gasova sa efektom staklene bašte u skladu sa nacionalno utvrđenim doprinosom. **Zakon uvodi obavezu izrade Strategije niskougljeničnog razvoja⁴ (LCDS) i Akcionog plana za njeno sprovođenje, kao i Programa prilagođavanja na izmenjene klimatske uslove (Nacionalnog plana adaptacije).**

U toku je i izrada Nacionalnog plana adaptacije koji je od posebnog značaja jer procene ukazuju na značajne gubitke usled klimatskih promena bez mera adaptacije.

⁴ Izrađen je nacrt Strategije nisko-ugljeničnog razvoja, koji sadrži i prvu procenu mogućnosti za veće smanjenje emisija GHG od onog dostavljenog 2015. godine. Međutim neophodno je uraditi detaljni plan tranzicije ka ugljeničnoj neutralnosti, koji bi odredio načine i period postizanja, ali i potrebnu pomoć međunarodne zajednice. Ovo bi otvorilo niz novih mogućnosti za finansijska sredstva, kako iz Zelenog klimatskog fonda, tako i iz sredstava EU.

Slika 11. Elementi sistema za praćenje, izveštavanje i verifikaciju - MRV

Takođe, Zakonom o klimatskim promenama, uspostavlja se Nacionalni savet za klimatske promene, kao savetodavno telo Vlade. Za dostizanje ciljeva ovog zakona, državni organi i organizacije treba da usvoje odgovarajuće sektorske politike i mere iz delokruga svoje nadležnosti. Usvajanjem Zakona, pored toga što je ispunjena obaveza prema Okvirnoj konvenciji UN o promeni klime (UNFCCC) i Pariskog sporazuma, daje se izuzetan doprinos usklađivanju zakonodavstva sa propisima Evropske unije. Srbija je među prvim zemljama na Zapadnom Balkanu koja je usvojila ovakvo zakonsko rešenje, čime je pokazala opredeljenje za to da svoj budući rast i razvoj zasniva na inovacijama, zelenoj energiji i otvaranju novih, zelenih radnih mesta. U aprilu 2021.g. usvojena su sva četiri zakona iz oblasti rudarstva i energetike:

- (1) **Zakon o rudarstvu i geološkim istraživanjima** ("Sl. glasnik RS", br. 101/2015, 95/2018-dr. zakon i 40/2021);
- (2) **Zakon o energetici** ("Sl. glasnik RS", br. 145/2014, 95/2018-dr. zakon i 40/2021);
- (3) **Zakon o energetskej efikasnosti i racionalnoj upotrebi energije** ("Sl. glasnik RS", br. 40/2021) i
- (4) **Zakon o korišćenju obnovljivih izvora energije** ("Sl. glasnik RS", br. 40/2021).

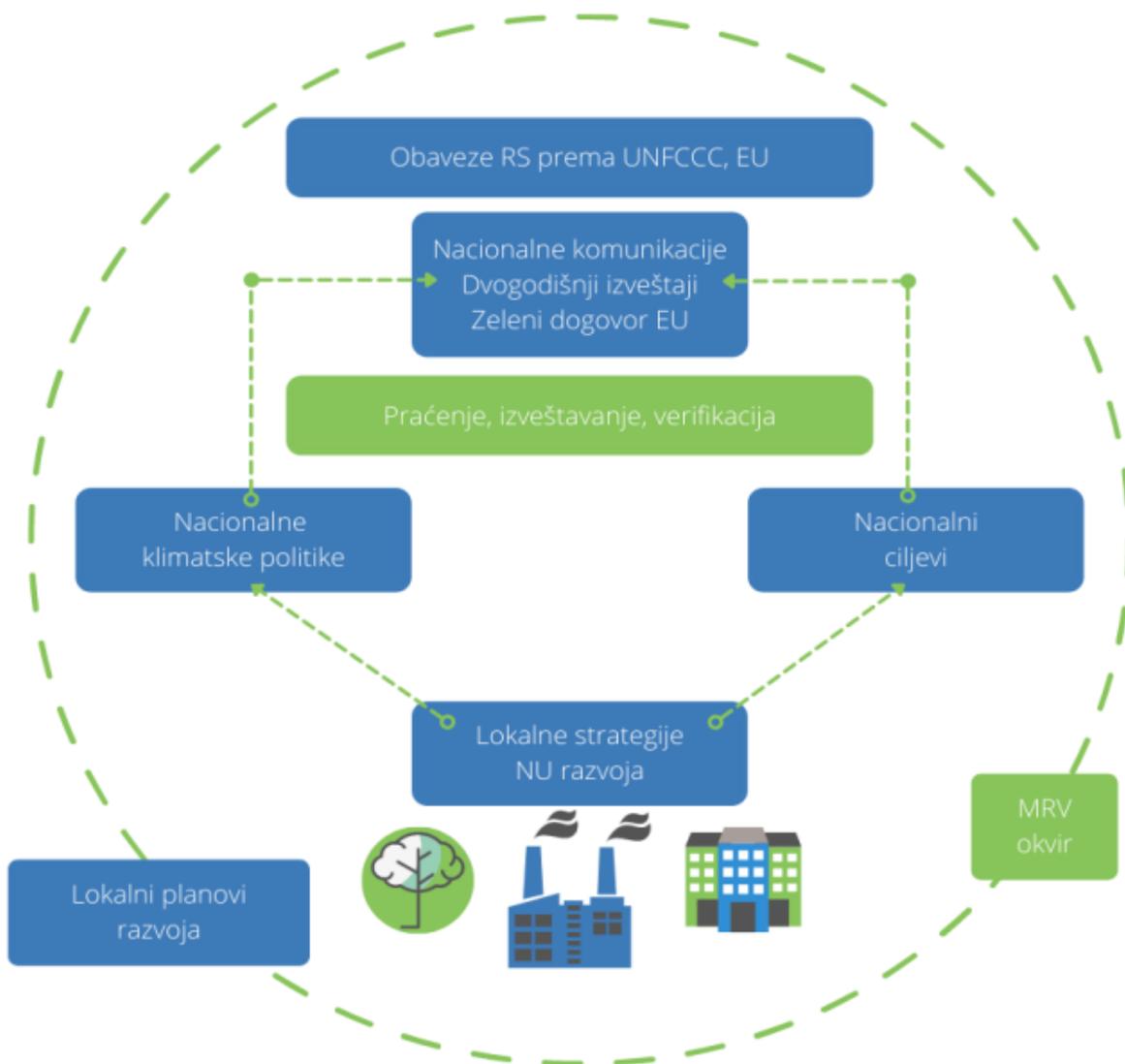
Novi zakon o korišćenju obnovljivih izvora energije, koji se prvi put donosi, trebalo bi da omogući nove investicije u obnovljive izvore energije i povećanje učešća obnovljivih izvora energije u ukupnoj proizvodnji energije. Zakon o energetskej efikasnosti i racionalnoj upotrebi energije trebalo bi da omogući ostvarivanje ušteda energije, sigurnost snabdevanja, smanjenje

uticaja energetskog sektora na životnu sredinu i klimatske promene i da doprinese održivom korišćenju prirodnih i drugih resursa. Tim zakonom Srbija se usklađuje sa novim direktivama EU u ovoj oblasti. Zakon o energetici ima za cilj da omogući usklađivanje domaćeg zakonodavstva sa pravnim tekovinama EU, zatim da obezbedi sigurnost isporuke i snabdevanja energijom i energentima i uvođenje novih učesnika na tržištu energije. Zakon o rudarstvu i geološkim istraživanjima trebalo bi da stvori uslove za efikasnije i održivo upravljanje mineralnim i drugim geološkim resursima Srbije i povećanje investicija u geološka istraživanja i rudarstvo. Kao takvi, zakoni predstavljaju prekretnicu u energetskoj politici Srbije, koja se do sada bazirala na korišćenje energije iz termoelektrana i hidroelektrana, te podrazumevaju da se energetska politika Srbije ubuduće bazira na korišćenju obnovljivih izvora energije i efikasnom korišćenju energije i kao takvi doprinesu klimatski održivom privrednom razvoju Srbije. Sa ovim zakonima, Srbija se usklađuje⁵ sa evropskim direktivama iz oblasti zaštite životne sredine.

Niskougljenična strategija lokalne samouprave

Strategija niskougljeničnog (NU), treba da predstavlja bazni dokument za kreiranje javnih politika na lokalnom nivou u oblasti klimatskih promena, jer na bazi prikupljenih podataka o zatečenom stanju i konsultacija sa zainteresovanom javnošću, identifikuje i pruža precizne i jasne smernice za sprovođenje projekata i mera neophodnih za smanjenje uticaja na klimu u prioritetnim sektorima. Lokalne strategije uključuju inventar emisija gasova po prioritetnim sektorima, viziju i obaveze lokalne samouprave, moguće scenarije za smanjenje emisija, mehanizam koordinacije sprovođenja strategije, ukupan budžet za sprovođenje predloženih mera, kao i izveštaj o uključivanju zainteresovanih strana i građana u njenu izradu. Kroz proces izrade Strategije niskougljeničnog razvoja, lokalna samouprava može da procenjuje uticaje klimatskih promena u okviru drugih lokalnih strateških i planskih dokumenata.

⁵ Republika Srbija je potpisnica Okvirne konvencije Ujedinjenih nacija o klimatskim promenama od 2001. g, Kjoto protokola od 2008.g. u statusu „Non-Annex I Party“, a od 2017. g. jedna od 175 država koje su ratifikovale Sporazum iz Pariza. Kao takva, Republika Srbija je postavila glavne komponente institucionalnog i pravnog okvira neophodnog za borbu protiv klimatskih promena. Donošenjem Zakona o klimatskim promenama 2021. g. pokazana je spremnost za ispunjenje međunarodno preuzetih obaveza, kao i spremnost da se pomogne privredi da bude konkurentna na dosadašnjem, uz mogućnost ulaska na nova tržišta, a pre svega, da da svoj pun doprinos smanjenju gubitaka i šteta izazvanih elementarnim nepogodama i katastrofama nastalim zbog izmenjenih klimatskih uslova.

Slika 12. Uloga jedinica lokalne samouprave u nacionalnom okviru za klimu⁶

Rizici od klimatskih promena za održivi razvoj Srbije su postali značajan aspekt matrice uticaja. Klimatski scenariji predviđaju porast temperature u rasponu od 3,8 do 4,6°C, zavisno od klimatskog scenarija. Za period 2071-2100. godine za veći deo zemlje, predviđa se značajno smanjenje padavina u odnosu na referentni period (1961-1990), tokom većeg dela sezone (osim u proleće). U letnjoj sezoni to dostiže i do 30% na gotovo celoj teritoriji Srbije.

⁶ Izvor: Strategija NU Grada Kraljeva 2021 – 2027, sa projekcijom do 2030. U kontekstu planskog sistema Strategija NU razvoja predstavlja dokument nižeg hijerarhijskog reda, odnosno document javne politike. S obzirom da se dokumentima nižeg hijerarhijskog reda razrađuju prioritetni ciljevi iz plana razvoja, ciljevi Strategije NU razvoja grada Kraljeva su definisani tako da, sa jedne strane budu usaglašeni sa nacionalnim politikama, a sa druge usmere plan razvoja na temu klimatskih promena, odnosno u širem kontekstu, na zaštitu životne sredine.

3

ZASTUPLJENOST KONCEPTA KLIMATSKE PRAVDE U AKTUELNOM KLIMATSKOM OKVIRU

ŠTA JE KLIMATSKA (NE)PRAVDA

Klimatska pravda nije to što vremenski ekstremi, poput poplava i suša, najčešće pogode nerazvijene i marginalizovane zajednice, čiji je doprinos emisijama ugljen-dioksida zanemarljiv, pa samim tim treba da imaju i niži uticaja i odgovornosti za porast srednje globalne temperature. **Klimatska Pravda**⁷ predstavlja oblik pravde u oblasti zaštite životne sredine, čiji zagovornici zahtevaju pravično ophođenje prema svim ljudima i oslobađanje od diskriminacije u procesu donošenja zakona i osmišljavanja projekata namenjenih borbi protiv klimatskih promena. Termin je proizašao iz permanentne borbe aktivista na buđenju svesti o klimatskim promenama. Vremenom se iz termina razvio pokret, sa zahtevom da bogate zemlje prepoznaju svoj ogroman negativan doprinos emisijama, kao i da se podsete na cilj Pariskog sporazuma, da porast globalne srednje temperature bude ispod 2°C. Od najrazvijenijih zemalja se očekuje da prve reaguju, i da na polju klimatske akcije naprave realne akcione planove za realizaciju u predviđenim vremenskim rokovima. Klimatska pravda je opšti pojam, koji se u zavisnosti od konteksta, pojednostavljuje i obuhvata tri aspekta:

- (1) **Distributivnu pravdu** - koja se odnosi na raspodelu opterećenja među pojedincima, nacijama i generacijama;
- (2) **Proceduralnu pravdu** - koja se odnosi na donosiocce odluka i javnosti uključenoj u donošenje odluka i
- (3) **Pravdu kroz priznanje** – koja podrazumeva osnovno poštovanje i snažan angažman, odnosno pošteno i pravedno uvažavanje razlika među kulturama i perspektivama.

Znamo da je najveći uzrok klimatskih promena korišćenje fosilnih goriva i ispuštanje gasova staklene bašte u atmosferu, ali sada se postavlja pitanje: Ko je odgovoran za tu količinu gasova u atmosferi? Da li snosi posledice za pričinjenu štetu?

⁷ Tužba koju su podnele brojne nevladine organizacije za zaštitu životne sredine, u ime grupe mladih aktivista, dovela je do toga da nemački Ustavni sud presudi da zakon zemlje o zaštiti klime mora da bude izmenjen tako da obuhvati ambicioznija smanjenja emisija ugljen dioksida.

STUBOVI KLIMATSKE PRAVDE

U svom uobičajenom značenju, pravda označava onaj moralni stav na osnovu kojeg su ljudi spremni da čine ono što je pravedno i žele da to čine. Ona se ne tiče izdvojenog pojedinca, već međusobnih odnosa ljudi, a pre svega načina na koji su među njima podeljena prava i dužnosti, dobiti i pogodnosti, dobra i mogućnosti za njihovo sticanje, porezi i tereti. Pravda ima bitno društvenu prirodu. Suprotnost pravdi je nepravda, koja se ispoljava u odnosima čoveka prema čoveku, pre svega kao postupanje na tuđ račun.

O pravdi je moguće govoriti u kontekstu klimatskih dešavanja, zato što je ovde reč o pojavi prouzrokovanoj ljudskim aktivnostima. Klimatske promene naime, po definiciji, podrazumevaju one promene klime koje se direktno ili indirektno pripisuju ljudskim aktivnostima⁸. Prema rezultatima naučnih istraživanja, suočeni

smo sa antropogenom degradacijom sastava atmosfere - opšteg dobra od čijeg funkcionisanja zavisi život svih ljudi na zemlji.

97% NAUČNIKA SE SLAŽE DA SE KLIMATSKE PROMENE DEŠAVAJU I DA IH UZROKUJU LJUDI KROZ AKTIVNOSTI KOJE EMITUJU GASOVE SA EFEKTOM STAKLENE BAŠTE, KAO ŠTO JE SAGOREVANJE FOSILNIH GORIVA – UGLJA, NAFTE I GASA – KAO I SEČA ŠUMA.

Treba znati, da je **23 miliona godina radnog veka izgubljeno samo u katastrofama svake godine od 2000. godine do danas**. Time je pitanje klimatske pravde postalo „pitanje svih pitanja“, ne samo kada je reč o pitanjima pravde, već pre svega o pitanju opstanka ljudskog društva. S tim u vezi, pitanje pravde u kontekstu klimatskih dešavanja postavlja se u sva tri svoja segmenta.

Najpre, to je segment opšte pravde u smislu jednakosti koju podrazumeva poštenje. U kontekstu klimatskih promena, to znači da u društvu svaki pojedinac ima istu obavezu – koja u postojećim okolnostima ima snagu moralnog imperativa - da postupa ispravno, kada je reč o zaštiti ozonskog omotača. To znači da svako može i treba da učini nešto, kako bi doprineo jačanju zaštitne uloge ozonskog omotača. Na primer, kod postojeće opreme za hlađenje i klimatizaciju koja je u masovnoj upotrebi, propisno održavanje uređaja može znatno smanjiti ispuštanje opasnih supstanci. Ili, umesto upotrebe raspršivača (aerosol) koji koriste štetne hemijske potisne gasove, mogu se koristiti oni sa mehaničkim pumpicama koji uopšte ne koriste štetne hemikalije. A takvih primera je mnogo. U svakom slučaju, ono što svako može da učini kao gest pravedog postupanja, to je da se potpunije informiše o štetnim proizvodima i – prestane da ih nabavlja, opredeljujući se za njihove zamene.

Zatim, to je segment pravde kao odnosa prema drugima. To znači da oni koji svojim postupcima nanose štetu funkcionisanju zemljine atmosfere i na taj način dovode u posebno, tj. nesrazmerno stanje ugroženosti druge pojedince, zajednice i društvene grupe - treba da obezbede da se to stanje ugroženosti svede na nivo prosečnog. S tim u vezi, u Sjedinjenim

⁸ Prve pretpostavke o tome da ljudska aktivnost može naneti štetu ozonskom omotaču objavljene su početkom 1970-tih.

Državama, Prijatelji zemlje, Greenpis zajedno sa gradovima Bolder, Arkejta i Oukland uspeli su na sudu protiv Izvozno-uvozne banke SAD-a i Korporacije za prekomorske investicije (javno preduzeća) koje su optužene za finansiranje projekata na fosilna goriva štetne za stabilnu klimu (slučaj pokrenut 2002. godine i rešen 2009. godine). Takođe, priobalne opštine u San Franciscu, Ouklandu i drugim gradovima u Kaliforniji su 2017. godine tužile više kompanija koje rade sa fosilnim gorivima za povećanje nivoa mora.

I najzad, treći segment pravde se odnosi na podvrgavanje tog odnosa pravnom uređivanju putem utvrđivanja određenih prava i dužnosti, što podrazumeva uključenost u javne poslove onih na koje se ta prava i dužnosti odnose. S tim u vezi, na odgovornost države za borbu protiv klimatskih promena 2012. godine suštinski je ukazao holandski advokat Roger Cok, opisujući postojeću situaciji sledećim rečima: Činjenica je da su vlade u velikoj meri postale nesposobne da naprave ili deluju na velike promene kao što je energetska tranzicija, posebno ako su u opasnosti interesi moćnih multinacionalnih kompanija, poput onih u industriji fosilnih goriva

kada je reč o klimatskim politikama“. Nedugo zatim (2013.), Fondacija Urgenda sa 900 tužilaca, podnela je 2013 godine tužbu protiv holandske vlade „zbog toga što nije preduzela dovoljne mere za smanjenje emisije gasova staklene bašte koji uzrokuju opasne klimatske promene“. Okružni sud u

Hagu je 2015. odlučio je u koristi fondacije Urgenda, čime je napravljen sudski presedan i predstavljen prvi svetski primer za odgovornost prema klimatskim promenama. Nakon ove presude, grupe u drugim zemljama pokušale su isti sudski pristup, kako bi zaštitile ljude od klimatskih promena u Belgiji, Indiji, Novom Zelandu, Norveškoj, Južnoj Africi, Švajcarskoj i SAD.

Koncept klimatske pravde (videti dijagram levo) prepoznaje nesrazmerne uticaje klimatskih promena na zajednice sa niskim prihodima i ranjive zajednice širom sveta, na ljude i mesta koja su najmanje odgovorna za problem. Primenom ovog koncepta traže se rešenja koja se bave osnovnim uzrocima klimatskih promena i na taj način istovremeno rešavaju širok spektar društvenih, etničkih i ekoloških nepravdi. Ova rešenja se mogu organizovati u šest stubova klimatske pravde, koji su opisani kako sledi:

I. Pravedna tranzicija

Pravedna tranzicija uključuje maksimiziranje društvenih i ekonomskih mogućnosti klimatskih akcija, uz minimiziranje i pažljivo upravljanje svim izazovima – uključujući efikasan socijalni dijalog među svim pogođenim grupama i poštovanje osnovnih principa rada i prava. U svojoj suštini, **pravedna tranzicija predstavlja tranziciju sa ekonomija zasnovanih na fosilnim gorivima na pravične, regenerativne sisteme koji su zasnovani na obnovljivoj energiji. Pri tome, pravedna tranzicija nije usredsređena samo na tehnološke promene.**

Ozelenjavanje privrede može poboljšati našu sposobnost da održivo upravljamo prirodnim resursima, povećamo energetska efikasnost i smanjimo otpad, dok takođe promoviramo socijalnu pravdu i rešavamo probleme siromaštva, nejednakosti i rodni razlika. Naglašava se zapošljavanje u obnovljivim izvorima energije i drugim zelenim sektorima, prakse održivog korišćenja zemljišta i šire političke ekonomske transformacije. Ovaj koncept je nastao u suprotstavljanju

prethodnim sistemskim nepravdama koje su nesrazmerno povredile ranjive zajednice. Primena koncepta pravedne tranzicije važna je za sve zemlje na svim nivoima razvoja. Takođe je važno za sve ekonomske sektore – nikako ograničeno na snabdevanje energijom – i u urbanim i ruralnim područjima

Predlozi za pravedne tranzicije se razmatraju u različitim prostorima, uključujući gradove, prigradska i prigradska okruženja, i ruralna područja širom sveta. 46 zemalja se obavezalo da će razviti strategije pravedne tranzicije na samitu UN o klimatskim akcijama 2019. godine, a od tada su se druge zemlje i kompanije pridružile tim naporima. Američki *Green New Deal*, na primer, je inovativan predlog koji se bavi i klimatskim promenama i nejednakošću i stoga je u velikoj meri usklađen sa klimatskom pravdom. Ovde se kombinuje Ruzveltov ekonomski pristup sa modernim idejama kao što su obnovljiva energija i efikasnost resursa

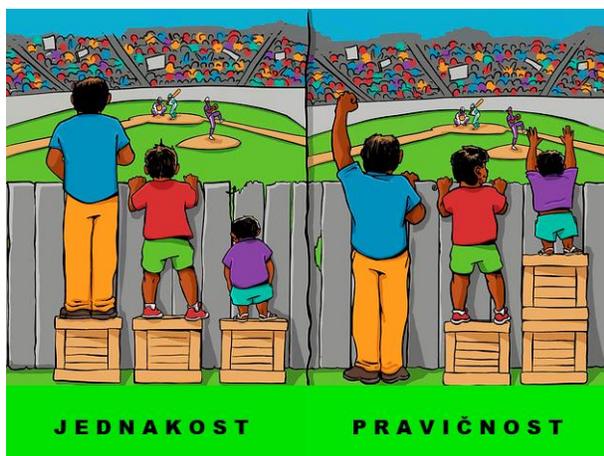
Smernice za pravednu tranziciju ka ekološki održivim ekonomijama i društvima za sve, pripremljene nakon tripartitnog sastanka eksperata Međunarodne organizacije rada 2015. godine, predstavljaju jedan ključni dokument koji odražava stavove i perspektive vlada, poslodavaca i radničkih organizacija. Kao globalno prihvaćen okvir, Smernice navode principe i potencijalne polazne tačke politike za promovisanje i upravljanje pravednom tranzicijom.

II. Socijalna, rasna/etnička i ekološka pravda

Socijalna pravda i jednakost često zahtevaju preraspodelu resursa ugroženim ljudima kako bi se pružile jednake mogućnosti. Ovo se može smatrati kontroverznim, ali jednakost i socijalna pravda su primarni aspekti održivosti

Ekološka pravda je pravedna raspodela koristi i tereta za životnu sredinu među svim grupama. Ona je veoma blisko povezana sa socijalnom pravdom. Može se smatrati „pravednim tretmanom i smislenim učešćem svih ljudi, bez obzira na rasu, boju kože, nacionalno poreklo ili prihod, u pogledu razvoja, implementacije i primene zakona, propisa i politika životne sredine“

(izvor : Ministarstvo energetike SAD). Stvari kao što su čist vazduh, bezbedno snabdevanje vodom i prirodna područja za uživanje nisu dostupne svima. Ukratko, koristi za životnu sredinu („dobra“) i tereti („loši“) su neravnomerno raspoređeni. U najvećem broju zemalja to se najčešće dešava obojenim zajednicama i članovima društva sa niskim prihodima uopšte.

Klimatska pravda povezuje klimatsku krizu sa društvenim, rasnim/etničkim i ekološkim pitanjima u koja je duboko upletena. Ona prepoznaje nesrazmerne uticaje klimatskih promena na zajednice sa niskim prihodima i ranjive grupe širom sveta, ljude i mesta koja su najmanje odgovorna za problem.

Na primer, elektronski otpad sadrži toksične hemikalije kao što je živa, ali može da sadrži i opasne hemikalije kao što su olovo i hrom, kao i usporivače požara i druge kancerogene materije. Dakle, šta čini e-otpad pitanjem ekološke pravde? Zajednice sa neodgovarajućim, neformalnim operacijama recikliranja obično su naseljene siromašnim ljudima sa oskudnim mogućnostima posla koji su očajnički žele da prehrane sebe i svoje porodice, a ova primarna briga nadmašuje lično zdravlje i bezbednost. I to nije problem samo za Kinu, Indiju, Pakistan, Maleziju, Tajland, Filipine, Vijetnam, Ganu i Nigeriju. Slični problemi javljaju se širom Srbije, u lokalnim zajednicama gde se Romi po pravilu pojavljuju u ulozi ključnih sakupljača otpada. Ili, rafinerije, toplane, razna industrijska postrojenja, čije emisije gasova pogoršavaju kvalitet vazduha u datom regionu, stavljaju stanovnike u veći rizik od raka, srčanih oboljenja, respiratornih problema kao što je astma i drugih uticaja po zdravlje opasnih po život.

Ovaj primer nije usamljen. Postoje mnogi drugi primeri međusobno povezanih marginalizacija širom sveta, kao i u Srbiji. Snaga pristupa klimatske pravde je u tome što podrazumeva bavljenje osnovnim uzrocima klimatskih promena, istovremeno i bavljenje širokim spektrom društvenih, rasnih i ekoloških nepravdi.

III. Autohtona/etnička klimatska akcija

Kroz generacije bliskih interakcija sa životnom sredinom, autohtoni narodi čuvaju oko 80% preostalog svetskog biodiverziteta. Zajedno, globalna zajednica ima priliku da preorijentiše način na koji je u interakciji sa prirodom i izgradi otpornost za sve kroz saradnju i učenje od autohtonih naroda, čuvara prirode. Značaj i potencijal domaćih praksi su takođe snažno prepoznati od strane naučne zajednice kao ključni pristup razvoju i primeni nacionalnih

klimatskih akcionih planova (NDC) i Nacionalnih planova adaptacije (NAP) prema Pariskom sporazumu.

Danas, autohtone/etničke zajednice širom sveta suočavaju se sa nekim od najtežih klimatskih uticaja. One se ne oslanjaju samo na svoje okolne ekosisteme za svoje živote i sredstva za život. Njihovi identiteti su takođe duboko isprepleteni sa zemljom i vodom. Kao rezultat toga, ove zajednice predvode napore u ublažavanju klimatskih promena i prilagođavanju širom sveta. Ovo utoliko pre što

su neka od najefikasnijih klimatskih rešenja stvorena na konvergenciji znanja ovih zajednica i zapadne nauke.

Na *Prvom nacionalnom samitu o ekološkom liderstvu obojenih zajednica*, koji je održan 1991. godine, predstavnici obojenih zajednica usvojili su 17 principa ekološke pravde. Od tada, ovi Principi služili su kao određujući dokument za rastući pokret za ekološku pravdu. Fokus je na;

- ekološkom jedinstvu i međuzavisnosti svih ljudi i pravu na slobodu od ekološkog uništenja;
- pravu na etičko, uravnoteženo i odgovorno korišćenje zemljišta i obnovljivih resursa u interesu održive planete za ljude i druga živa bića;
- pravu na učestvovanje u svojstvu ravnopravnog partnera na svakom nivou donošenja odluka, uključujući procenu potreba, planiranje, sprovođenje i evaluaciju;
- pravu svih radnika na bezbedno i zdravo radno okruženje bez prinude da biraju između nesigurnog načina za život i nezaposlenosti;
- zaštiti prava žrtava ekološke nepravde da dobiju punu nadoknadu i reparacije za štetu, kao i kvalitetnu zdravstvenu zaštitu;
- obrazovanju sadašnjih i budućih generacija koje naglašava društvena i ekološka pitanja, na osnovu sopstvenih iskustava i uvažavanja sopstvenih kulturnih perspektiva itd.

Autohtoni narodi i etničke grupe su se vekovima suočavali sa izazovima prilagođavanja i razvili su strategije za otpornost u promenljivim okruženjima koje mogu obogatiti i ojačati sadašnje i buduće napore za prilagođavanje. Kako svet povećava klimatske akcije isprobane i testirane domaće prakse, kao što su one navedene u nastavku, imaju važnu ulogu:

- o **Zavičajna plantaža drveća u Nepal**u koja pomaže u skladištenju ugljenika i promoviše kulturne vrednosti povezane sa upravljanjem šumama

- **Prirodne šume kojima upravlja zajednica (ili seoske zajedničke šume) u Bangladešu** koje pružaju vitalne usluge za zadovoljavanje svakodnevnih potreba članova zajednice i pomažu u očuvanju lokalne biodiverziteta
- **Aktivna revitalizacija tradicionalnih tehnologija povezanih sa poljoprivredom, akvakulturom i upravljanjem prirodnim resursima u Pacifiku**, što je ključna strategija za ublažavanje klimatskih promena
- **Obnavljanje održivog sistema ribnjaka koje je uradila zajednica domorodaca Havaja**, koja ima potencijal da proizvede hiljade funti održivog proteina godišnje, istovremeno ublažavajući izbeljivanje koralaa, eroziju plaža, prekomernu populaciju ribe i druge neravnoteže u morskome ekosistemu.

Praksa ovih autohtonih naroda obogaćuje i ubrzava kolektivni napredak ka postizanju ciljeva Pariskog sporazuma.

IV. Otpornost zajednice i adaptacija

Utjecaji klimatskih promena doživljavaju se svakodnevno širom sveta.

NAJMARGINALIZOVANIJE ZAJEDNICE KOJE SU NAJMANJE ODGOVORNE ZA KLIMATSKU KRIZU SUOČAVAJU SE SA NAJTEŽIM POSLEDICAMA KLIMATSKIH PROMENA

Otpornost meri sposobnost zajednice da se oporavi od klimatskih uticaja kao što su oluja, suša ili poplava.

U sličnom značenju se koristi i termin *ublažavanje*, kada se govori o smanjenju ili ograničavanju emisije gasova sa efektom staklene bašte. *Prilagođavanje* podrazumeva preduzimanje aktivnosti za jačanje otpornosti društva na klimatske promene i minimiziranje uticaja njihovih negativnih efekata

Zemlje i zajednice sa niskim dohotkom često imaju niži kapacitet za prilagođavanje, a konvencionalni modeli ekonomskog razvoja su promovisani kao strategija za povećanje kapaciteta prilagođavanja. Međutim, ovi modeli su zasnovani na nepravednim sistemima koji su pre svega odgovorni za stvaranje problema.

Umesto toga, moramo posmatrati otpornost zajednice i prilagođavanje iz perspektive socijalne pravde i pravičnosti. Ovo je inspirisalo razvijanje, prihvatanje i primenu modela kao što su:

- **Suverenitet hrane (Food sovereignty)** – Termin je skovala grupa “Via campesina“. Koncept suverenitet hrane je preduslov za istinsku sigurnost hrane. Podrazumeva poziv na prava ljudi da oblikuju i kreiraju prehrambenu politiku. Hrana je osnovno ljudsko pravo. Ovo pravo se može ostvariti samo u sistemu gde je zagarantovan suverenitet hrane. Suverenitet hrane je pravo svake nacije da održava i razvija sopstvene kapacitete za proizvodnju svoje osnovne hrane poštujući kulturnu i produktivnu raznolikost. Imamo pravo da proizvodimo sopstvenu hranu na sopstvenoj teritoriji. Jedan od ključnih predstavnika ovog modela je međunarodna organizacija poljoprivrednika „LA VIA COMPESINA“ („Put poljoprivrednika“), koja je osnovana

1991 u Monsu, Belgija, i koja danas okuplja 182 organizaciju iz 81 zemlje sveta sa preko 200 miliona poljoprivrednika. Sebe opisuje kao međunarodni pokret koji koordinira seljačke organizacije malih i srednjih proizvođača, poljoprivrednih radnika, seoskih žena i autohtonih zajednica iz Azije, Afrike, Amerike i Evrope. Zalaže se za održivu poljoprivredu zasnovanu na porodičnim farmama i sprovodi kampanje za odbranu prava farmera na seme, za zaustavljanje nasilja nad ženama, za agrarnu reformu i uopšte za priznavanje prava seljaka.

- **Upravljanje šumama kao zajedničkom imovinom (Management of forests as common property)** - Režimi zajedničke imovine mogu doprineti očuvanju životne sredine i ponuditi komplementaran institucionalni model zaštićenim oblastima koje vodi država. Međunarodne šumske politike poklanjaju više pažnje stimulisanju uključivanja lokalnih zajednica u upravljanje šumama od 1980-ih. Postepeno, interesovanje za zajedničke režime upravljanja imovinom u tropskim zemljama je prošireno tako da uključuje šeme zajedničkog upravljanja i razvoj šumarstva zajednice u industrijalizovanim zemljama. Na primeru Nacionalnog parka u Čijapasu, Meksiko⁹, pokazalo se da je institucionalizacija zajedničkog upravljanja šumom nakon teških požara imala svoje puno opravdanje. Šume kojima se zajednički gazduje su manje netaknute od federalnih šuma. Evolucija šumarstva u zajednici ilustruju i primeri iz Evrope. Kao rezultat promene vladinih politika i društveno-ekonomskog razvoja, postepeno su se menjali i aranžmani upravljanja zajednicom i zavisnost od šuma. Organizacije zajednice se sve više zasnivaju na zajedničkim interesima i društvenim odnosima, a ne na zajedničkom stanovanju, a motivacije za pridruživanje takvim šemama se sve više zasnivaju na estetskim, ekološkim i rekreativnim koristima, a ne na materijalnim

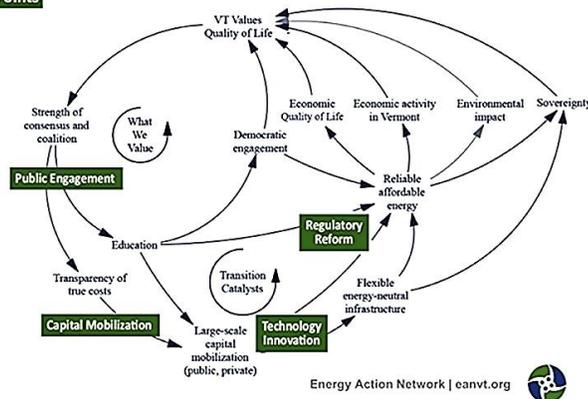
⁹ Kris A. Johnson & Kristen C. Nelson, *Common Property and Conservation: The Potential for Effective Communal Forest Management Within a National Park in Mexico*, *Human Ecology* 32(6):703-733, 2004.

potrebama. Ovi primeri iz Evrope ilustruju višestruke manifestacije upravljanja šumama u zajednici i njegovu dinamičnu prirodu. Detaljno razumevanje obima i prednosti gazdovanja šumama zajedničke imovine najbolje se može dobiti procenom šema u dinamičnom kontekstu društveno-ekonomskog razvoja.

- **Energetska demokratija (Energy democracy)** - Energetska demokratija se pojavila u kontekstu sve većeg osećaja hitnosti u vezi sa globalnim antropogenim klimatskim promenama, iako je primarna motivacija za energetska demokratiju socijalna pravda, a ne klimatske promene. Ovaj društveni pokret fokusiran je na unapređenje tranzicije obnovljivih izvora energije odupiranjem dominantnoj energetskej agendi uz obnavljanje i demokratsko restrukturiranje energetske režima (Burke i Stephens, 2017; Van Veelen i Van Der Horst, 2018). Odupiranje nasleđu centralizovanih fosilnih i nuklearnih energetske sistema ključno je za energetska demokratski pokret, kao i vraćanje energetske sistema za više distribuirane ekonomske i političke koristi i restrukturiranje energetske sistema kako bi se podržali tipovi demokratske odnosa neophodnih za autoritet za donošenje odluka u zajednici. Integracijom tehnoloških promena sa potencijalom za socioekonomske i političke promene, pokret povezuje socijalnu pravdu i jednakost sa svim vrstama inovacija u

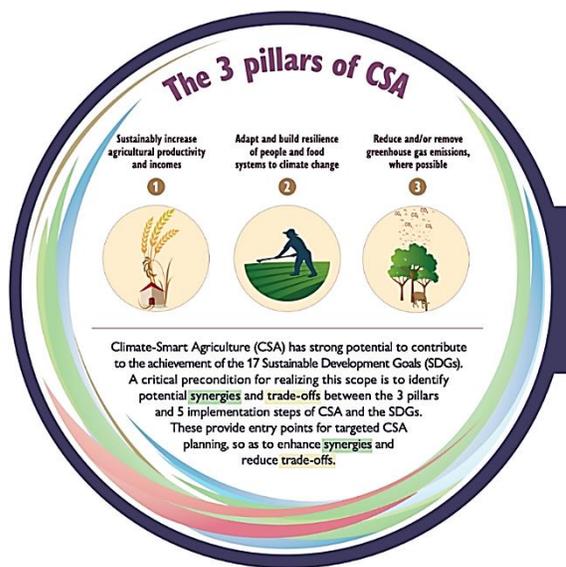
EAN System Mapping

4 Leverage Points

energetici (i društvenim i tehničkim inovacijama, Mapa društvenog sistema energetske inovacionog sistema Vermonta data je na slici levo.) Pokret za energetska demokratiju nastoji da stvori mogućnosti za destabilizaciju odnosa moći, preokrene istorije lišavanja vlasništva, marginalizacije i društvenih i ekoloških nepravdi i zameni monopolizovanu energiju

fosilnih goriva sistema sa demokratskim i obnovljivim strukturama. Iznad svega, energetska demokratija nudi skup vizionarskih organizacionih principa koji pružaju smernice za demokratsko restrukturiranje sektora energetike i električne energije kroz procese prelaska sa sistema zasnovanih na fosilnim gorivima na sisteme obnovljive energije. Ključne dosadašnje inicijative ovog pokreta su: *Otpor nasleđenim energetske sistemima u američkoj državi Vermont*; *Solarni sistemi u zajednici – Obnavljanje energetske sistema (Vermont)*; *Ambiciozni ciljevi i politika obnovljive izvora na državnom nivou - restrukturiranje energetske sistema*; *Burlington: Prvi grad u SAD koji ima 100% obnovljivu električnu energiju*; *Lider u inovacijama u oblasti komunalnih usluga*; *Gradski energetske odbori*; *Inovativna politika energetske efikasnosti*; *Prvi integrisani standard za obnovljivu energiju u zemlji*; *Mreže i organizacione inovacije*.

• **Klimatski pametna poljoprivreda (Climate-Smart Agriculture)** - Integrisani pristup upravljanju pejzažima - obradivim površinama, stokom, šumama i ribarstvom - koji se bavi međusobno povezanim izazovima bezbednosti hrane i klimatskih promena. Ovaj koncept je razvila Svetska banka sa ciljem da cilj da istovremeno postigne tri ishoda:

1) Povećana produktivnost - Proizvoditi više i bolju hranu da bi se poboljšala sigurnost ishrane i povećali prihodi, posebno 75 procenata siromašnih u svetu koji žive u ruralnim područjima i uglavnom se oslanjaju na poljoprivredu u obezbeđivanju svoje

životne egzistencije.

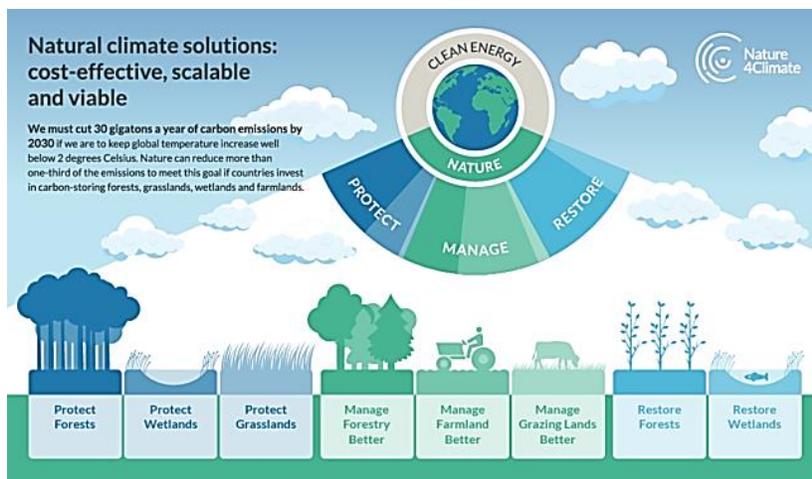
- 2) Povećana otpornost - Smanjiti ranjivost na sušu, štetočine, bolesti i druge rizike i šokove vezane za klimu; i poboljšati sposobnost prilagođavanja i rasta suočenih sa dugoročnim stresovima kao što su skraćena godišnja doba i nepravilni vremenski obrasci.
- 3) Smanjene emisije - Nastojanje za nižim emisijama za svaku proizvedenu kaloriju ili kilogram hrane, eliminisanje krčenja šuma u poljoprivredi i identifikovanje načina za apsorpciju ugljenika iz atmosfere.

- **Stimulisanje klimatskih inovacija** - Ministarstvo zaštite životne sredine Srbije i Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) dodelili su jula 2022. godine priznanja najboljim inovatorima koji su u praksi sproveli rešenja za smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte, čineći gradove i opštine u Srbiji otpornijim na klimatske promene. Ova rešenja doprineće smanjenju emisija GHG u Srbiji ekvivalentom pola miliona tona ugljen dioksida (CO₂), što je jednako pošumljavanju 145 fudbalskih stadiona, odnosno sadnji 115.000 stabala drveća. Priznanja je dobilo 11 timova inovatora iz javnog, privatnog, nevladinog i istraživačkog sektora, kao i šest lokalnih samouprava, a ukupna vrednost sredstava koja su u realizaciju inovativnih rešenja uložili nagrađeni timovi, kao i sufinansiranja koje su obezbedili GEF i Ministarstvo zaštite životne sredine, iznosi oko 11 miliona dolara.

V. Prirodna klimatska rešenja

Prirodna klimatska rešenja su akcije za zaštitu, održivo upravljanje i obnavljanje prirodnih i modifikovanih ekosistema na načine koji ublažavaju klimatske promene, a istovremeno se bave i drugim društvenim izazovima. Termin je manje-više zamenljiv sa „rešenjima zasnovanim na prirodi“. Razlika između ova dva termina često je naglašena. Oni koji koriste prvi naglasak

stavljaju na koristi koje takve akcije imaju u borbi protiv klimatskih promena, dok oni koji koriste drugi stavljaju veći naglasak na širok spektar koristi koje takve akcije mogu imati za prilagođavanje, ljudsko blagostanje i biodiverzitet.

Uloga prirodnih klimatskih rešenja u borbi protiv klimatskih promena i dalje je suštinska. Sve je veće razumevanje da ne možemo ograničiti porast globalne temperature ispod 2 stepena Celzijusa i postići „neto nulte“ emisije do sredine veka – ciljeve postavljene Pariskim sporazumom – bez velikih ulaganja u prirodna klimatska

rešenja danas. Najvažnije je da ulaganja u prirodna klimatska rešenja moraju biti dodatak, a ne umesto transformacije energetskeg sektora. Međutim, sektor zemljišta je jedini sektor koji može preći od neto izvora emisija do neto ponora. Trenutna upotreba zemljišta je odgovorna za četvrtinu emisija gasova staklene bašte danas; ali bi mogla doprineti do trećine smanjenja emisija potrebnih do 2030. godine.

Prirodna klimatska rešenja mogu isplativo da obezbede otprilike trećinu klimatskih akcija potrebnih do 2030. godine i za razliku od drugih tehnologija za uklanjanje ugljenika sada su dostupna i dokazana.

Sve je veće razumevanje da ne možemo ograničiti porast globalne temperature ispod 2 stepena Celzijusa i postići „neto nulte“ emisije do sredine veka – ciljeve postavljene Pariskim sporazumom – bez velikih ulaganja u prirodna klimatska rešenja danas. Najvažnije je da ulaganja u prirodna klimatska rešenja moraju biti dodatak, a ne umesto transformacije energetskeg sektora. Međutim, sektor zemljišta je jedini sektor koji može preći od neto izvora emisija do neto ponora. Trenutna upotreba zemljišta je odgovorna za četvrtinu emisija gasova staklene bašte danas; ali bi mogla doprineti do trećine smanjenja emisija potrebnih do 2030. godine.

Prirodna klimatska rešenja prepoznaju značaj šuma i poljoprivrednog zemljišta kao kritičnih ekosistema za pravednu klimatsku akciju. Iz perspektive klimatske pravde, prirodna klimatska rešenja imaju sistemski pristup i uključuju regenerativnu poljoprivredu, agrošumarstvo, permakulturu, urbane bašte i obnovu šuma.

Šume predstavljaju posebno važnu strategiju ublažavanja klimatskih promena. Većina rešenja se fokusira isključivo na sprečavanje budućih emisija, ali šume imaju sposobnost da crpe i skladište atmosferski ugljenik. Tropske šume su važne za biodiverzitet, kao i za lokalne i autohtone zajednice koje iz ovih ekosistema izvlače sredstva za život, kulturnu i svetu vrednost.

Regenerativna poljoprivreda koja se zasniva na održivim poljoprivrednim praksama ima kapacitet da skladišti više ugljenika u zemljištu. Klimatska pravda zahteva da ove prakse budu u rukama malih i srednjih farmera, kao i lokalnih i autohtonih zajednica.

Pristup klimatske pravde prirodnim klimatskim rešenjima ne uzima u obzir samo način na koji se upravlja zemljištem, već i ko ima pristup njemu. Od ključne je važnosti da oni koji žive na zemlji i upravljaju njom imaju autonomiju i podršku da donose odluke koje stvaraju društvene i ekološke koristi za njih same, svoje zajednice i životnu sredinu.

Uprkos ovom potencijalu, prirodna klimatska rešenja se suočavaju sa značajnim izazovima, od kojih je većina povezana sa uspostavljanjem vrednosti za zaštitu, obnovu i održivo upravljanje prirodnim i modifikovanim ekosistemima koji nadmašuju vrednost njihovog uništavanja, kao što su neodrživa poljoprivreda i rudarstvo. U nedostatku snažnog tržišta koje vrednuje čitav spektar usluga koje šume i drugi ekosistemi pružaju – u smislu skladištenja ugljenika, snabdevanja vodom, regulacije klime i biodiverziteta – oni se generalno smatraju vrednijim za drvo, obradive površine ili pašnjake nego što su kao stojeći, zdravi sistemi koji štite klimu.

U ovom trenutku, manje od 8% javnih finansijskih sredstava za klimu ide ka prirodnim klimatskim rešenjima. Iako se sektor korišćenja zemljišta pominje u nacionalnim klimatskim planovima prema Pariskom sporazumu – poznatim kao nacionalno određeni doprinosi, ili *Prirodna klimatska rešenja* – od 128 zemalja, oni retko opisuju sveobuhvatne pristupe korišćenju zemljišta. Malo je konkretnih akcija na terenu, a mete gotovo da nema. Samo 27 od 168 zemalja uključilo je prirodna klimatska rešenja u prvi krug .

VI. Klimatsko obrazovanje i angažovanje

Obrazovanje je ključno za promovisanje klimatskih akcija. **Pomaže ljudima da shvate i pozabave se uticajima klimatske krize, osnažujući ih znanjem, veštinama, vrednostima i stavovima potrebnim da deluju kao agenti promene.** S obzirom na količinu poricanja i nerazumevanja koja okružuju klimatsku krizu, široko rasprostranjeno obrazovanje o klimi i

angažovanje su od suštinskog značaja za rešavanje osnovnih uzroka klimatskih promena.

Potrebno nam je obrazovanje ne samo o nauci o klimi, već i o načinima na koje su klimatske promene duboko isprepletene sa nizom drugih društvenih, rasnih, etničkih i ekoloških pitanja koja definišu naša svakodnevna iskustva.

Ljudi koji su bolje obrazovani o klimatskoj pravdi će potpunije razumeti zašto je posmatranje klimatskih promena iz perspektive socijalne pravde i pravičnosti naša najbolja nada za rešavanje klimatske krize.

SA ŠIROKO RASPROSTRANJENOM PERSPEKTIVOM KOJA JE USREDSREĐENA NA PRAVIČNOST, MOŽEMO IZGRADITI GRAĐANSKI ANGAŽMAN DA PODRŽIMO KANDIDATE KOJI PREPOZNAJU KLIMATSKE PROMENE KAO HITNU EGZISTENCIJALNU KRIZU, UJEDINITI ZEMLJE SA NAUKOM I PRISTUPOM SISTEMSKOG RAZMIŠLJANJA I PREDUZETTI HRABRE KORAKE KA DUBOKOJ DEKARBONIZACIJI KOJA NE PRODUŽAVA NEJEDNAKOST. OVAJ PRISTUP, KOJI UJEDINJUJE LJUDE OKO PRAVIČNOSTI, IMA MOĆ DA NAPRAVI STVARNE I TRAJNE PROMENEU CELOM SISTEMU.

KAKVE VEZE ROD IMA SA KLIMATSKIM PROMENAMA?

KLIMATSKE PROMENE SE ČESTO POSMATRAJU KAO NAUČNI I TEHNIČKI FENOMEN. IPAK, TO JE TAKOĐE DRUŠTVENI, EKONOMSKI I POLITIČKI FENOMEN SA DUBOKIM IMPLIKACIJAMA NA SOCIJALNU PRAVDU I RODNU RAVNOPRAVNOST. INSTITUCIJE I PROCESI ZA KREIRANJE POLITIKE KLIMATSKIH PROMENA NA SVIM NIVOIMA MORAJU UZETI U OBZIR POTREBE I ZNANJA ŽENA I MUŠKARACA.¹⁰

Poznato je da se najteži efekti klimatskih promena osećaju širom sveta, a ponajviše u zemljama na globalnom jugu i, unutar njih, u najsiromašnijim i najvećim marginalizovanih delovima stanovništva. Ovde su žene nesrazmerno prisutne među siromašnima i marginalizovanim, i verovatnije je da one budu izloženi štetnom uticaju klimatskih promena. Ključni rizici u Srbiji su vrućine, suše, poplave i požari, što dovodi do smrtnosti i morbiditeta ljudi, narušavanje ekosistema i gubitak u materijalnim dobrima i poljoprivrednoj proizvodnji. Ovde, kao i drugde uticaj klimatskih promena je različit za različite grupe i fizička lica. Klimatske promene pogoršavaju postojeće nejednakosti i imaju posebno oštre efekte na one koji su u nepovoljnom položaju i marginalizovani. Socijalno ugrožene grupe su više izložene klimatskim rizicima. Egzistencija će, svakako, biti više ugrožena onima koji žive na područjima gde caruje suša, ili koji žive u stambenim objektima koji ne pružaju dovoljnu zaštitu od prevelikih temperatura.

¹⁰ Skinner, E. (2011). „Rod i klimatske promene: Pregledni izveštaj“, BRIDGE paket o rodu i klimatskim promenama, Institut za razvojne studije, Brajton,

Dakle, klimatska kriza nije „rodno neutralna“. Žene i devojke doživljavaju najveće uticaje klimatskih promena, koje pojačavaju postojeće rodne nejednakosti i predstavljaju jedinstvenu pretnju za njihov život, zdravlje i bezbednost. To je posledica važećih kulturnih normi i njihovog nižeg socioekonomskog statusa u društvu. Prirodne katastrofe takođe imaju rodne implikacije, ubijajući više žena nego muškaraca. Ovaj trend je izraženiji što je katastrofa jača. Uprkos ranjivosti sa kojima se suočavaju žene i devojke, one često nisu u stanju da izraze svoje specifične potrebe. Isključivanje ženskih glasova takođe znači da je njihovo široko znanje o životnoj sredini i očuvanju resursa neiskorišćeno.

Žene i muškarci nisu bespomoćne žrtve klimatskih promena, već koriste različite metode i strategije da se prilagode klimatskim promenama. Sve se više pokazuje da je osnaživanje žena, dece i drugih marginalizovanih grupa korisno ne samo kao politika sama po sebi, već i kao sredstvo za jačanje efikasnosti mera klimatskih promena. Često su usvojene strategije vezane za društvene norme o tome šta je prihvatljivo za muškarce i žene.

Istraživanja govore da, pošto žene imaju primarnu odgovornost da brinu o svojim porodicama, one se više oslanjaju na prirodne resurse i stoga pažljivije brinu o njima i životnoj sredini. Pri tome, one se angažuju na različite načine koji se ispoljavaju kao aktivnosti za ublažavanje i prilagođavanje na klimatske promene. U analizi ovih aktivnosti, pristup jednih je da klimatske promene pogoršavaju nejednakost polova jer su žene podložnije uticajima klimatskih promena, dok drugi polaze od tog da klimatske promene nude mogućnosti da se iskoristi tradicionalna uloga žena kao negovateljica prirodnih resursa i poveže ih sa plaćenim zaposlenjem.

Rodna analiza:

- a) pomaže u pronalaženju mogućih načina za ublažavanje rizika koji mogu pogoršati neravnopravnost polova, i
- b) naglašava mogućnosti za poboljšanje pozitivnih ishoda.

U kontekstu klimatskih promena, ovo ima tri ključne implikacije:

(1) **Žene su nesrazmerno ranjive na posledice prirodnih katastrofa i klimatskih promena**, gde njihova prava i socio-ekonomski status nisu jednaki onima muškaraca, i gde one imaju manje glasa i uticaja od muškaraca u oblikovanju politike i određivanju prioriteta u procesu klimatskog finansiranja. O stepenu te ranjivosti rečito govore i nalazi brojnih istraživanja koja tretiraju ovu problematiku u Srbiji, gde se ukazuje da je:

- za 12,8 procentnih poena veća stopa zaposlenosti muškaraca (15-64 godine), dok je njihova stopa aktivnosti veća za 13,6 procentnih poena;
- 8,8% postojeći jaz u zaradama između žena i muškaraca u korist muškaraca, što znači da bi žena morala da radi 35 dana više da bi zaradila istu godišnju platu kao muškarac s istim karakteristikama na tržištu rada;
- u starosnoj kategoriji 30-40 godina broj neaktivnih žena dvostruko veći od broja neaktivnih muškaraca, uprkos činjenici da žene čine obrazovaniji deo populacije (čak 60 odsto diplomiranih studenata u akademskoj 2019/2020. godini su žene);

- 96% učešće žena u populaciji koja ne traži posao zbog brige o deci ili odraslim nesposobnim licima;
- na ovdašnjim univerzitetima, u oblasti IKT manje od 30% upisanih studenata žene, manje od 40% u oblasti inženjerstvo, proizvodnja i građevinarstvo, dok su u oblasti zdravstva i socijalne zaštite više od 70% upisanih žene;
- činjenica da u proseku žene dnevno rade jedan sat duže od muškaraca, pri čemu žene dvostruko više vremena provode na kućnim, neplaćenim poslovima nego muškarci, a upola manje vremena provode na plaćenim poslovima;
- briga o drugima raspodeljena tako da 67,9% žena u odnosu na 11,5% muškaraca kuva i/ili obavlja poslove u domaćinstvu svakog dana, kao i da žene čine 63% svih osoba koje napuštaju posao ili smanjuju broj radnih sati radi brige o deci ili drugim članovima porodice;
- kompleks pitanja vezanih za rodnu ravnopravnost marginalizovan, nedovoljno razrađen i da političke stranke ne prepoznaju pitanja rodno zasnovanog nasilja, neravnopravnosti žena na tržištu rada i njihovu diskriminaciju u medijima, kao relevantna za svoje političko delovanje.

Prava žena, socio-ekonomski status i glas se može ojačati kroz razvoj koji je rodno osetljiv i klimatski pametan. Potrebno je obezbediti nijansirani i napredniji pristup sagledavanju odnosa roda i klimatskih promena, što podrazumeva pomeranje sa postojećeg fokusa na ranjivost žena i njihove uloge žrtve na isticanje njihovih mogućnosti i aktivnosti.

(2) **Osnaživanje žena je važan činilac u izgradnji klimatske otpornosti.** Postoji bezbroj primera kada osnažene žene preuzimaju vođstvo unutar njihove zajednice i doprinose povećanju otpornosti na klimatske promene. Pokazalo se da tamo gde su žene ovlašćene da kreiraju institucionalne platforme kojima određuju svoju ulogu, ulogu svoje porodice, ili svoje zajednice u procesu ublažavanja klimatske krize, ovo može poslužiti kao moćna

odskočna daska za izgradnju klimatske otpornosti uopšte. Dobri primeri kako ovo može da se uradi vidljivi su u programima fokusiranim na izgradnju otpornosti na klimu kroz rodno osetljive pristupe podršci i ruralnom i urbanom životu:

- U zemljama sa teritorijama sklonim suši (Indija) uspešno se primenjuje model jačanja klimatske otpornosti kroz osnaživanja siromašnih žena putem formiranja grupa za samopomoć, izgradnju kapaciteta i društvenog kapitala, te finansijsku inkluziju (štednja i mikrokrediti). Na toj osnovi žene povećavaju svoju pregovaračku moć i dobijaju pristup širokom spektru roba i usluga podrške, uz stvaranje veza sa raznim državnim programima, kao što je Nacionalno ruralno zapošljavanje, ili Zakon o garanciji (koji predviđa do 100 dana plaćenog rada za kvalifikovana domaćinstva u javnim radovima itd.). Sličan model se primenjuje u Keniji i Etiopiji.
- U Boliviji je primenjen model koji se zasniva na uočenim razlikama u karakteru i ishodima primene muških i ženskih strategija prilagođavanja na klimatske promene. Naime, rezultati studijskog istraživanja u 7 seoskih zajednica pokazali su da se muškarci, u procesu prilagođavanja merama adaptacije na klimatske promene, fokusiraju na širenje poljoprivredne

proizvodnje (kroz povećano korišćenje zemljišta), intervencije velikih razmera intervencije u zajednici (npr. navodnjavanje, odbrana reka) ili migraciju. Za razliku od njih, u toj situaciji žene imaju sklonost da se više fokusiraju na praktična i inovativna poboljšanja kao što je traženje alternative za vodosnabdevanje, zaštita imovine, sadnja novih sorti useva ili dopuna tradicionalnih prihoda kroz aktivnosti poput proizvodnje meda ili izrade rukotvorina. Ove razlike odražavaju tradicionalne rodne uloge i širi pristup resursima znanja, kao što su tehničke obuke. Studijski nalazi takođe pokazuju da žene preferiraju strategije prilagođavanja koje koriste efikasnije korišćenje postojećih resursa.

- U Manisalesu, Kolumbija, 112 žena bile su obučene kao „Čuvari obronaka“ za praćenje i alarmiranje zajednice po pitanju pogoršanja stanja životne sredine. U 11 gradskih opština stvorene su opservatorije za angažovanje javnosti u oblasti životne sredine kroz praćenje jednostavnog skupa indikatora poznatih kao „Ekološka saobraćajna svetla“

Istraživanja govore da poboljšanje rodne ravnopravnosti doprinosi izboru klimatskih politika koje dovode do boljeg upravljanja klimatskom krizom, bilo kroz povećanu zastupljenost i glas žena u njihovim zajednicama, u društvu u celini i na političkom nivou, ili kroz povećano učešće u strukturi angažovane radne snage, odnosno veće uključivanje u poslovno odlučivanje.

(3) Razvojni putevi sa niskim emisijama mogu biti efikasniji i pravedniji, kada su dizajnirani korišćenjem rodno informisanog pristupa. Milijarde žena donose odluke svakog dan koji utiču na količinu ugljenika koji se oslobađa u atmosferu. Zahvaljujući socijalno predodređenoj rodnoj ulozi, žene učestvuju sa lavovskim udelom u aktivnostima porodičnih kuhinja širom sveta. Njihov izbor u pogledu goriva za kuvanje (gde čak imaju i izbor), tehnologije kuvanja, i koje namirnice kuvati, sve imaju važan uticaj na emisije ugljenika. Žene takođe donose odluke kao poljoprivrednici koji utiču na to koliko se ugljenika oslobađa ili skladišti u poljoprivrednim zemljištima i nadzemnoj biomasi. I, posebno sa rastućim prihodima,

žene su potrošači, koji utiču na količinu ugljenika koji se emituje u proizvodnji, distribuciji, korišćenju i raspolaganju potrošača robe koju odluče da kupe.

Uloga muškaraca je komplementarna i može se proširiti na načine koji smanjuju karbonski otisak kroz rodno osetljive pristupe projektovanju i distribuciju poboljšanih šporeta za kuvanje, savete o poljoprivredi sa niskim obradama ili označavanju proizvoda i reciklaža. Nalazi realizovanih studija pokazuju da samačka domaćinstva troše više energije od domaćinstava koje vode neudate žene, i to od 6% u Norveškoj do 39%, kao i da se ove rodne razlike održavaju nezavisno od starosti ili prihoda.

Sve je više dokaza, posebno u Evropi, da žene imaju različite percepcije o značaju klimatskih promena, i zbog toga se ponašaju drugačije. U njihovom ponašanju postoji veća verovatnoća da će preduzeti radnje u korist životne sredine, npr. uključujući konzumiranje hrane lokalnog porekla, reciklaža kućnog otpada i vršenje kupovine odluke o kućnim aparatima koji uzimaju u obzir energetska efikasnost. Sve to ukazuje na potrebu da se rod uzme u obzir kod projektovanja mera

za smanjenje intenziteta ugljenika u energetsom sektoru. Većina rodni koristi od obezbeđivanja električne energije kao pokretačke snage nastaju jer žene imaju sklonost da provode više vremena kod kuće i odgovorne su prema zadacima koji se mogu izvršiti produktivnije sa strujom i snažnim motivom, čemu govore sledeći primeri:

- Korist za zdravlje, posebno za žene i decu, dolazi od efektivnog širenja poboljšanih šporeta za kuvanje ili druge savremene tehnologije kuvanja u selima Južne Azije i podsaharske Afrika, a od manje zagađujućeg kuvanja i tehnologije grejanja u Kini.
- U okviru ruralne elektrifikacije Laosa, ustanovljeno je da domaćinstva koje vodi žena čine 43% siromašnih domaćinstava koja bi mogla da priušte unapred naknade za povezivanje na električnu mrežu. To je dovelo do pilot projekta „Moć siromašnima“, koji je osnovao fond za revolving kredit sa ciljem da omogući finansiranje troškova priključka domaćinstvima koja vode žene.
- Fond Kuiuasa u Kejptaunu, Južna Afrika, obezbeđuje stambeno kreditiranje putem mikrofinansiranja, ciljajući na najugroženije grupe i žene naročito. Od ukupnih sredstava Fonda, 16% je utrošeno na unapređenje toplotne efikasnosti stanovanja.
- U principu, osvetljenje i televizija su prve uobičajene upotrebe električne energije, na koje ide najmanje 80% seoske potrošnje električne energije. Struja istiskuje skuplje sveće i kerozinske lampe, samim tim smanjenje zagađenja vazduha i požara u zatvorenom prostoru i rizik od opekotina. Osvetljenje i televizija omogućuju da se poboljša pristup informacijama, sposobnost učenja, a može se i proširiti efikasan radni dan i poboljšati javna bezbednost. Elektrifikacija može imati veće pozitivne uticaje na žene kada ih prati efektivan socijalni marketing. Brojne studije govore da je pristup televiziji rezultirao manjim prihvatanjem supružničkog zlostavljanja, većom autonomijom, i većom verovatnoćom slanja devojčice u školu u ruralnoj Indiji.

Sve to govori koliko je važno da mehanizmi klimatskog finansiranja na svim nivoima usvoje rodno osetljive pristupe u dizajniranju klimatskih politika, programa i okvirnih rezultata, pri čemu usklađivanje sa ženskim potrebama, mogućnostima i težnjama treba da se usmeri u sledećem pravcu:

- **Prvo, potrebno je izdvojiti sredstva za izgradnju kapaciteta organizacija** koje zastupaju žene, nevladinih organizacija i mreža, da pomognu ženama u razvoju i implementaciji sopstvenih klimatskih aktivnosti. Namensko finansiranje za rodno ciljne programe može biti praktikovano, kako na nacionalnom, tako i na nivou zajednice.
- **Drugo, važno je izgraditi institucionalni kapacitet države** unutar organa centralne i posebno lokalne uprave, kako bi ih bolje pripremili za bavljenje rodnom dimenzijom klimatskih promena
- Poslednje, ali ne najmanje važno, **neophodno je da se promoviše rodno uravnoteženo učešće u diskusijama zainteresovanih strana o finansiranju klimatskih promena.** Ovo će pomoći da se, gde god je potrebno, instrumenti finansiranja prilagode različito se obraćajući muškarcima i ženama u skladu sa njihovim različitim iskustvima sa klimatskim promenama, i njihovim različitim sposobnostima da odgovore na to.

Reakcije na klimatske promene mogu odigrati transformativnu ulogu tako što će dovesti u pitanje postojeće rodne neravnoteže i doprineti većoj rodnoj ravnopravnosti. Međutim, rodni disparitet u donošenju odluka o klimatskim promenama je značajan faktor koji doprinosi „rodnom slepilu“ politika

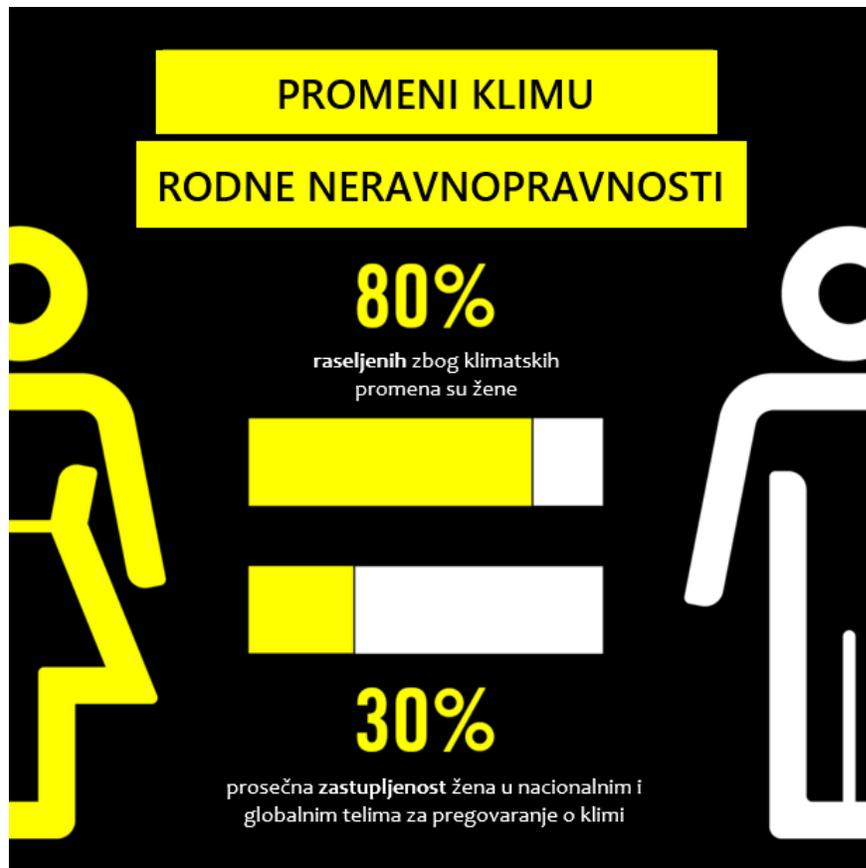
klimatskih promena. Takve rodne neravnoteže rezultiraju nereprezentativnim politikama, u smislu da su:

- Mnoge politike klimatskih promena još uvek u velikoj meri rodno slepe.
- Tržišno zasnovane politike u vezi sa ublažavanjem i razvojem niske emisije ugljenika takođe rodno slepe. Siromašni i bezemljaši, često žene, retko imaju koristi od ekonomskih podsticaja koji se nude iz takvih šema.
- Politike prilagođavanja klimi prečesto tretiraju žene samo kao ranjive korisnike, što znači da uloga koju žene trenutno imaju u razvoju održive klimatske adaptacije nije prepoznata.

Imperativ je stvoriti jače veze između globalne politike i stvarnosti na lokalnom nivou. To će osigurati da politike budu zasnovane glasovima žena i muškaraca koji se svakodnevno suočavaju sa posledicama klimatskih promena, što podrazumeva:

- Iskorak od čisto tehničke analize, uključujući društvene i rodne dimenzije i obezbeđivanje da politike i procesi klimatskih promena budu rodno svesni od samog početka.
- Isticanje aktivnosti žena u ublažavanju i prilagođavanju na klimatske promene integracijom njihovog dragocenog znanja i praktičnog iskustva u procese kreiranja politike.
- Omogućavanje ravnopravnog učešća žena u donošenju odluka u vezi sa klimatskim promenama na lokalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou.
- Promovisanje pristupa zasnovanih na pravima, za razliku od pristupa zasnovanih na tržištu, koji se zasnivaju na lekcijama naučenim iz ublažavanja klimatskih promena i prilagođavanja na lokalnom nivou.
- Izgradnja baze dokaza za rodno svesne klimatske promene, uključujući podatke o društvenim i rodnim dimenzijama klimatskih promjena.
- Finansiranje organizacija civilnog društva kako bi se kreatori politike klimatskih promjena pozvali na odgovornost po pitanjima rodne ravnopravnosti.

RODNA TRANSFORMACIJA JE I VAŽAN USLOV I KRAJNI CILJ EFEKTIVNIH ODGOVORA NA KLIMATSKE PROMENE I SMANJENJE SIROMAŠTVA. ISTIČE POTREBU DA SE LJUDI STAVE U CENTAR ODGOVORA NA KLIMATSKE PROMENE I DA SE POSEBNA PAŽNJA POSVETI IZAZOVIMA KOJE KLIMATSKE PROMENE PREDSTAVLJAJU U BORBI ZA RODNU RAVNOPRAVNOST. TO PODRAZUMEVA POMERANJE SA POSTOJEĆEG FOKUSA NA RANJIVOST ŽENA I NJIHOVE ULOGE ŽRTVE NA ISTICANJE NJIHOVIH MOGUĆNOSTI I AKTIVNOSTI.

RODNA RAVNOPRAVNOST: U SRCU KLIMATSKE PRAVDE!

Poznato je da rod važi za jedno od područja gde su najrasprostranjenije nejednakosti u društvima širom sveta. Gledanje na pravednu tranziciju kroz rodna sočiva znači razmišljanje o načinima na koje klimatske promene i preduzete akcije različito utiču na različite ljude, prema tome gde se nalaze u okviru niza strukturnih nejednakosti.

Prema relevantnim istraživanjima, rodne nejednakosti u svetu se smanjuju veoma sporo – a u nekim slučajevima dolazi do odugovlačenja ili čak nazadovanja. Indeks rodne ravnopravnosti u EU pokazuje da će biti potrebne skoro tri generacije da se dostigne rodna ravnopravnost, ukoliko stvari nastave da se odvijaju sadašnjim tempom, a očekuje se da će COVID-19 usporiti napredak još više. Pandemija je dodatno pogoršala i nejednakosti i siromaštva žena. Regioni koji su u fokusu *tranzicione pravde* preklapaju se sa onima gde je situacija sa rodnom ravnopravnošću i najnepovoljnija.

Sa svoje strane, jedan od najvećih izazova za ljudska prava, „trostruka planetarna kriza“ klimatskih promena (klimatski poremećaj; gubitak prirode i biodiverziteta; zagađenje i otpad), direktno utiče na širok spektar prava, uključujući prava na hranu, zdravlje, razvoj i samo pravo na život. Rizici i pretnje ove krize utiču na sve, ali rodna pripadnost, mesto života, sredstva za život i socioekonomska situacija određuju težinu ovog uticaja.

Muškarci i žene, domaćinstva i zajednice suočavaju se sa različitim uticajima na osnovu njihovog nivoa ranjivosti i otpornosti. Posebno su pogođene žene i devojke u kriznim situacijama, koje žive u ruralnim

područjima, koje pripadaju manjini ili starosedeocima. Nasuprot tome, rodna nejednakost i nejednak pristup žena zemljištu, prirodnim resursima i drugim dobrima ograničavaju njihovu sposobnost da se nose sa klimatskim i ekološkim krizama i katastrofama i da u potpunosti uživaju svoja prava na životnu sredinu.

Primena koncepta klimatske pravde, koji poziva na prevazilaženje nejednakosti i davanje efektivnog odgovora na jedinstvene izazove i mogućnosti za različite grupe ljudi, od vitalnog je značaja za efikasno upravljanje klimatskom krizom, uključujući proces klimatski pamete lokalizacije. Ovaj koncept povezuje ljudska prava i razvoj kako bi se postigao pristup usredsređen na čoveka. Time se štite prava najugroženijih ljudi i dele tereti i koristi klimatskih promena i njihovih uticaja na pravičan način.

Rodna ravnopravnost je centralni element klimatske pravde, tj nema klimatske pravde bez rodne pravde. Činjenice ukazuju da:

- Žene i deca mnogo više stradaju od muškaraca, u prirodnim i ekološkim katastrofama koje je prouzrokovao čovek, pri čemu je verovatnoća da se to desi ženama i deci u nekim slučajevima čak i dvostruko veća;
- Kada su resursi oskudni zbog suše ili krčenja šuma, žene su bile podvrgnute seksualnom zlostavljanju kako bi dobile pristup vodi ili drvu za ožeg;
- Kada usevi propadnu zbog erozije, suše ili drugih uzroka, žene doživljavaju povećan poljoprivredni rad i pojačano opterećenje proizvodnje hrane;
- Manje od 20% zemlje u svetu je u vlasništvu žena, što znači da je ženama potrebno više vremena da se oporave nakon ekonomskih i klimatskih šokova;
- Potrebe, prioriteti i znanje žena se često zanemaruju kada je u pitanju klimatska politika, podrivajući i njihove sposobnosti i samu delotvornost rešenja održivog upravljanja klimatskom krizom.

Kada je reč o tome kako EU pristupa razvijanju odnosa između koncepta rodne ravnopravnosti i koncepta klimatske pravde, u *Policy brief*-u FEPS-a od juna 2022. godine navodi se sledeće:

Glavni prioriteti EU uključuju „pravedan prelazak na klimatski neutralnu ekonomiju“ i „jačanje posvećenosti EU inkluziji i jednakosti u svakom njenom smislu“, uključujući rodnu ravnopravnost. Međutim, dva prioriteta postoje paralelno i retko se ukrštaju. Ovo je problem jer su klimatske promene rodno uslovljene. Postoje rodne razlike u izloženosti uticaju klimatskih promena; u sposobnosti prilagođavanja klimatskim promenama; u stavovima prema klimatskim promenama; u proizvodnji klimatskih promena; i u klimatskom liderstvu, učešću i aktivizmu. Ove rodne razlike su presečene drugim strukturalnim nejednakostima, uključujući klasu, etničku pripadnost, godine, lokaciju i sposobnosti. Pristup koji vodi računa o ukrštanju ovih strukturalnih nejednakosti je stoga od suštinskog značaja za postizanje rodno i klimatske pravedne budućnosti. Iako je podignuta svest o vezama između roda i klimatskih promena, glavni dokumenti EU o klimatskoj politici i dalje su rodno slepi. Osim ako rodna ravnopravnost nije eksplicitno uključena u politike, programe i projekte, rodne nejednakosti, koje su duboko usađene u društvene norme, prakse i institucije, će i dalje postojati.”

¹¹ THE FOUNDATION FOR EUROPEAN PROGRESSIVE STUDIES (FEPS) & FONDATION JEAN JAURÈS, https://www.google.com/search?xsrf=ALiCzsYCEXxEeY4UAKwFsXnIEsbwTr1hA:1662981245009&q=THE+EU%E2%80%99S+TRANSITION+TO+CLIMATE+JUSTICE+and+GENDER+EQUALITY&spell=1&sa=X&ved=2ahUKewiC04Hj4_6AhUKG-wKHUZWBH8QBSgAegQIARA6&biw=631&bih=353&dpr=1.25

Istraživanja govore da je žensko političko vođstvo povezano sa pozitivnim ekološkim ishodima, pri čemu se ukazuje da:

- Na nacionalnom i međunarodnom nivou, verovatnije je da će zemlje sa više žena parlamentaraca ratifikovati ugovore o životnoj sredini i odvojiti više zemljišta za očuvanje.
- Na nivou zajednice, grupe za upravljanje šumama koje su uključivale žene pokazale su bolje upravljanje resursima i rezultate očuvanja.
- Kada muškarci i žene zajednički upravljaju resursima, dolazi do boljeg upravljanja i poboljšanih rezultata očuvanja.
- Uključivanje rodno fookusa može povećati efikasnost razvoja politike klimatskih promena.
- U zemljama u kojima žene imaju veće političko učešće, emisije gasova staklene bašte po glavi stanovnika su niže, a vlade u tim zemljama imaju veće šanse da očuvaju zaštićena područja zemljišta i podrže međunarodne ugovore o zaštiti životne sredine.

Globalni (UNDP) pristup ekološkoj pravdi, koji je suštinski relevantan za klimatski pametnu lokalizaciju, fokusira se na promovisanje pravde i odgovornosti u pitanjima životne sredine i klimatskih promena kroz ostvarivanje ekoloških prava i promociju vladavine prava u oblasti životne sredine. Rodna ravnopravnost je međusektorski prioritet u ovom nastojanju. Ovaj pristup sadrži tri ključne tačke o tome kako je rodna ravnopravnost ključna za klimatsku pravdu:

(1) Pravni okvir koji omogućava i rodno osetljiv zakon je preduslov da žene uživaju svoje pravo na zdravu životnu sredinu

Uprkos kritičnoj ulozi koju žene imaju u upravljanju zemljištem i prirodnim resursima i klimatskim akcijama, istraživanja pokazuju da u 123 zemlje (otprilike u dve trećine svih država na svetu) tradicionalni, verski i običajni zakoni i praksa ograničavaju slobodu žena da potražuje i zaštititi ovu imovinu. Nacionalni pravni okviri i okviri politike o klimatskim promenama, smanjenju rizika za životnu sredinu i katastrofe često ne pružaju osnovu za rodno odgovorno upravljanje. Čak i u slučajevima kada zakoni i politike uključuju rodnu ravnopravnost, žene često tretiraju kao ranjive grupe, a ne kao agente promene, ograničavajući njihovu sposobnost da ispune svoj liderski potencijal. Transformativne promene zahtevaju da pravni okviri osnaže žene, omoguće njihovo angažovanje i zaštite njihova ekološka prava. Sa svoje strane, donosioci odluka i institucije – ključne za postizanje klimatske pravde – moraju više uzeti u obzir iskustva žena, i svrsishodno pomeriti postojeće poluge moći i nejednakosti u procesima javnog odlučivanja, kako bi se aktuelna klimatska kriza mogla efektivno da rešava.

(2) Institucije usredsređene na ljude su ključne za pružanje rodno zasnovanih odgovora na klimatsku pravdu.

Klimatska pravda zahteva kako međuresornu koordinaciju, tako i institucije koje su dobro osposobljene za rodne dimenzije klimatskih promena. Globalni pristup se fokusira na izgradnju kapaciteta institucija, uključujući donosioc odluka na nacionalnom i, posebno, lokalnom nivou, za rodno odgovornije klimatske akcije. Od ključnog je značaja prepoznavanje suštinska uloga žena u strukturama upravljanja resursima. Kreatori politike treba da se usredsrede na znanje lokalnog stanovništva, kako bi osigurali pravičnost u upravljanju klimatskom krizom, i trebalo bi da izgrade klimatsku otpornost i modele prilagođavanja na osnovu onoga što žene znaju i vide

u svojim zajednicama. Vežbe mapiranja zajednice koje odvojeno pitaju muškarce i žene o prirodnim resursima i upravljanju u njihovim zajednicama mogu dovesti do bogatijih podataka o posledicama klimatskih promena, korišćenju resursa i efektivnoj adaptaciji. Prikupljanje i procena ovih podataka na rodno informisan način pomaže da se otkrije kako se „znanje i informacije... često razlikuju između žena i muškaraca“ i može da pruži informacije o održivijim klimatskim rešenjima i efikasnom kreiranju politike.

(3) Pristup pravdi je kamen temeljac u osposobljavanju žena da podržavaju i sprovode svoja prava

Istraživanja u svetu ukazuju na važne preseke između klimatskih promena, sredstava za život i nasilja nad ženama. Iako unapređenje rodne ravnopravnosti i osnaživanje žena i devojaka može dovesti do bolje ishrane i ekonomske bezbednosti i donošenja odluka koje su opravdanije sa stanovišta upravljanja klimatskom krizom, žene i devojke braniteljke ljudskih prava suočavaju se sa dodatnim rizicima. Isključene su iz prostora za donošenje odluka, ne shvataju se ozbiljno, imaju slabu finansijsku i drugu podršku, nezaštićene su od zastrašivanja, nasilja i napada koji su često ciljani na njihove porodice, njihov ugled, njihov pol, njihovu rasu/etničku pripadnost i njihov invaliditet.

Bogate zemlje, uključujući Sjedinjene Države, Kanadu, Japan i veći deo zapadne Evrope odgovorne su za

50%

svih gasova staklene bašte koji zagrevaju planetu, oslobođenih iz fosilnih goriva i industrije u poslednjih 170 godina.

Izvor: The World Bank

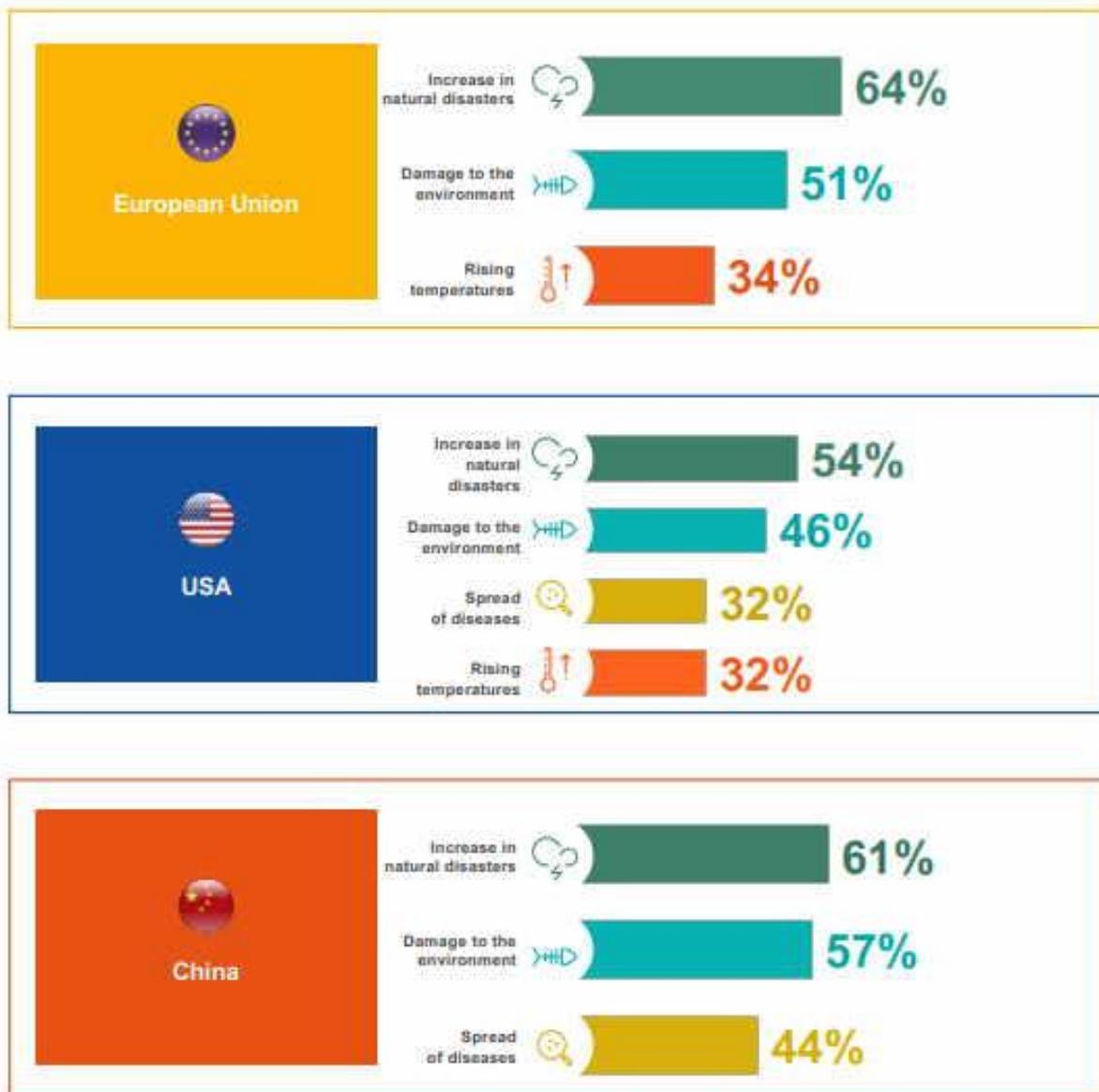
Samo 1,5% inostrane pomoći za razvoj u vezi sa klimom identifikovalo je rodnu ravnopravnost kao primarni cilj. Od ove pomoći, samo

0.2%

stiže do ženskih organizacija koje vode žene.

Izvor: Oxfam and United Nations

Aktuelne klimatske promene, stvaranjem distributivne neravnoteže među tzv. “Globalnim severom” i “Globalnim jugom”, među generacijama, te između tradicionalnih i tehnološki razvijenih zajednica, suštinski osporavaju ta načela, zbog čega klimatske promene postaju jedna od glavnih pretnji globalnom miru, stvarajući napetost na svim nivoima. U skladu sa time, nameće se pitanje gde se kao globalna civilizacija, trenutno nalazimo. Globalni odgovor na aktuelne klimatske promene je u znatnoj meri ograničen nametnutim narativima, koji obuhvataju nižeg ranga o beskonačnom ekonomskom rastu, nemogućnosti suštinske promene postojećeg društveno-ekonomskog poretka, naspram tradicionalnih narativa, zanemarenih ali prisutnih. [Kako izgleda savremeni svet u ciframa?](#)

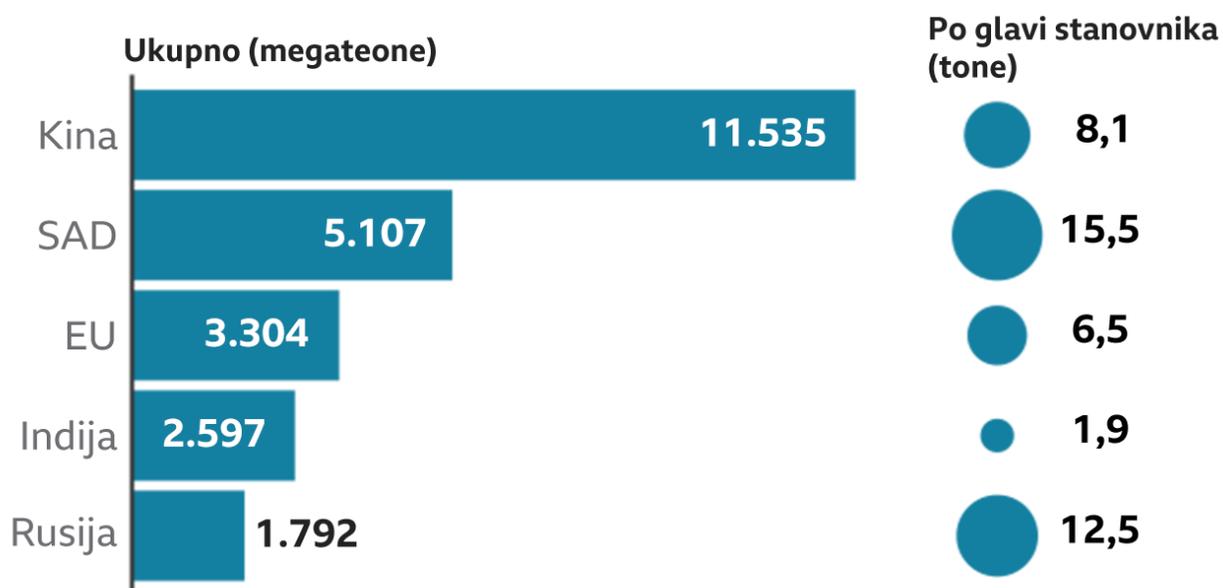

Slika 13. Prirodne katastrofe i narušavanje životne sredine u visoko razvijenim zemljama

Klimatske promene i prateći fenomeni, pre svega imaju izražen nepovoljan socio-ekonomski efekat na neprivilogovano stanovništvo¹², čime se u većoj meri narušava njihovo zdravlje i uslovi stanovanja.

¹² Vremenski ekstremi su od 2000. do 2019. godine u najvećoj meri pogodili Portoriko, Mjanmar, Haiti, Filipine, Mozambik, Bahame, Bangladeš, Pakistan i Tajland. Analitičari su u proračun indeksa klimatskog rizika uračunali kako izloženost vremenskim ekstremima, tako i nastale ekonomske gubitke. Zbir zajedničkih BDP-ova devet klimatski najugroženijih zemalja je gotovo 20 puta manji od BDP-a SAD, koje su od 1850. do 2021. imale najveće kumulativne emisije ugljen-dioksida, prema rezultatima analize o istorijski najodgovornijim zemljama za klimatske promene.

Na teritoriji država, odgovornih za gotovo polovinu ukupnih kumulativnih emisija ugljen-dioksida, živi tek 14% svetske populacije. One su se zahvaljujući sagorevanju fosilnih goriva prve industrijalizovale i na taj način i razvile u bogate sile kakve su danas. U ime stvaranja pravednog klimatskog sveta, za očekivati je da razvijene zemlje deo stečenog novca alociraju na zemlje koje se najizloženije uticajima globalnog zagrevanja, a koje nisu imale uslove za razvoj masovnim sagorevanjem fosilnih goriva. Time bi bogatije zemlje otplatile svoje „klimatske dugove”. Visoko razvijene zemlje, imaju potrebne resursa da se nose sa klimatskom štetom. Relativni ekonomski gubici i smrtni slučajevi u zapadnom svetu su obično relativno mali kada se u obzir uzmu ukupna populacija i privredna moć.

*Slika 14. Zemlje koje emituju najviše ugljen-dioksida u 2019. godini
/Ukupne godišnje emisije CO₂ i emisije po glavi stanovnika/*

Literaturni podaci kažu da je od 1850. godine do danas, čovečanstvo u atmosferu ispuštalo oko 2.500 milijarde tona ugljen-dioksida (GtCO₂). Prema Pariskom sporazumu, još se može osloboditi oko 460 milijardi tona ugljen-dioksida na svetskom nivou. Pitanje klimatske pravde podrazumeva i preraspodelu preostalog ugljeničnog budžeta. Siromašne zemlje ističu da bi njima trebalo da pripadne „veći deo”, s obzirom na to da su se bogate zemlje već razvile na konto emisija ugljen-dioksida. Sa druge strane, postoji ekspertski stav da nerazvijene zemlje, zahvaljujući pojeftinjenju tehnologije u sektoru obnovljivih izvora energije, mogu u potpunosti da izbegnu fazu razvoja na temelju fosilnih goriva. Države, odgovorne za visoke emisije u kratkom vremenskom roku (npr. Kina), odbijaju da preuzmu isti nivo odgovornosti za klimatske promene, kao države sa istorijskim visokim emisijama.

Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija o klimatskim promenama, uvažava specifične nacionalne okolnosti i prepoznaje da zemlje imaju različite kapacitete i različite odgovornosti u pogledu rešavanja problema klimatskih promena. Odnos između doprinosa nastanku klimatskih promena i „pravičnog” tereta obaveza u vezi sa preduzimanjem mera radi smanjenja budućih emisija gasova sa efektom staklene bašte, adaptacije na klimatske promene i eliminacije štetnih posledica klimatskih promena, predmet je stalnog preispitivanja i dogovora. Procene su da, ukoliko ne dođe do konsenzusa u ovoj oblasti i svetske emisije ostanu na trenutnim nivoima od oko 50 milijardi tona CO₂ godišnje, budžet ugljenika će se potrošiti za 11,5 godina. U tom slučaju porast srednje globalne temperature vrlo brzo premašiće dogovorene vrednosti.

Zagađivači plaćaju, ali kada i koliko?

Razvijene zemlje do 2020. godine nisu uspele da upute obećanu finansijsku pomoć siromašnim zemljama, u godišnjem iznosu od 100 milijardi američkih dolara. U 2013. za tu namenu izdvojile su tek 52,4 milijarde američkih dolara. Pomoć je vremenom rasla, ali je i dalje bila niža nego što je dogovoreno, 79,6 milijardi dolara. Dodatno zabrinjava to što su značajan deo iznosa predstavljale pozajmice. Nerazvijene zemlje, već opterećene dugovima će morati da vraćaju i novac koji je trebalo da služi za ispravljanje klimatske nepravde.

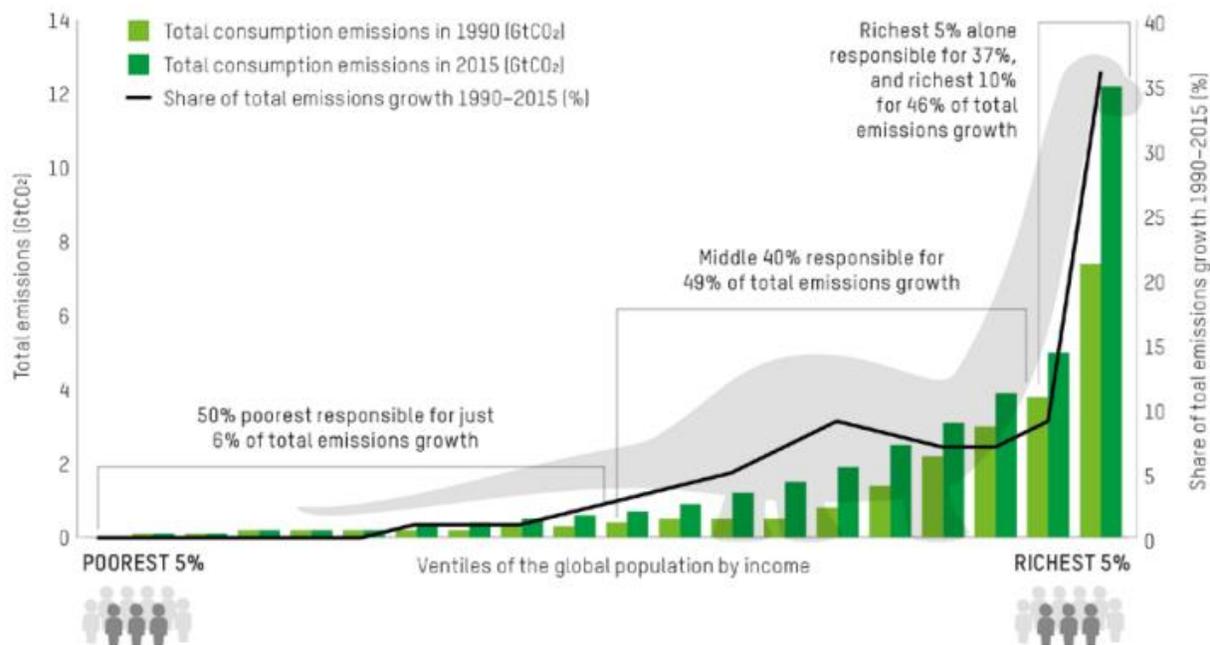
Najbogatijih 10% (oko 630 miliona) ljudi je odgovorno za 52% ukupnih globalnih ugljeničnih emisija u periodu od 1990. do 2015. godine, dok je 1% najbogatijih koji poseduju ukupno 44% globalnog bogatstva, odgovorno za 15% ukupnih ugljeničnih emisija. Ovaj podatak potvrđuje činjenicu da borba protiv klimatskih promena, mora da bude i borba za socio-ekonomsku pravdu. Uprkos tome što su emisije gasova sa efektom staklene bašte neznatno smanjene u 2020. godini usled COVID-19 pandemije, klimatska kriza se nastavlja¹³. Najnovija istraživanja pokazuju krajnju nejednakost po pitanju ugljeničnih emisija, koje su svet dovele na rub klimatske katastrofe. Sa druge strane spectra, 50% najsiromašnijih (preko 3.1 milijarda) u periodu 1990-2015 doprinelo je samo sa 7% ukupnih ugljeničnih emisija.

Najveći deo emisija 10% najbogatijih dolazi iz SAD i EU, dok emisija 1% najbogatijih dolazi pre svega iz SAD, ali i iz Kine kao i zemalja Bliskog istoka bogatih naftom. U periodu 1990-2015. godina je potrošeno oko 60% ukupnog ugljeničnog budžeta, od toga 10% najbogatijih je potrošilo čak 31% ugljeničnog bužeta. Predviđa se da će se do 2030. ovim tempom iscrpeti sav ugljenični budžet.

Čak i da ostatak sveta postane ugljenično neutralan, sa ovim tempom emisija bogate svetske populacije, ugljenični budžet bi se potrošio par godina kasnije. Odgovornost za dalji rast emisije

¹³ Samo u prethodne dve godine, snažni ciklon Amfan pogodio je Indiju i Bangladeš, dok još uvek gore šume po SAD, a sve to kao posledica izmenjenih klimatskih uslova.

ugljen-dioksida u atmosferi, prebacuje se na rastuću srednju klasu Kine i Indije, ali podaci govore drugačije. Za porast emisija, najodgovornije je 10% najbogatijih, koji su zaslužni za 46% rasta emisije CO₂, dok je 40% populacije koja se može nazvati srednjom klasom zaslužno za rast emisije CO₂ od 49%, a najsiromašnijih 50% doprineli su rastu emisija CO₂ tek sa 6%.

Slika 15. Prikaz nejednake potrošnje ugljeničnog budžeta u periodu 1990 - 2015

Koga najviše pogađa klimatska (ne)pravda?

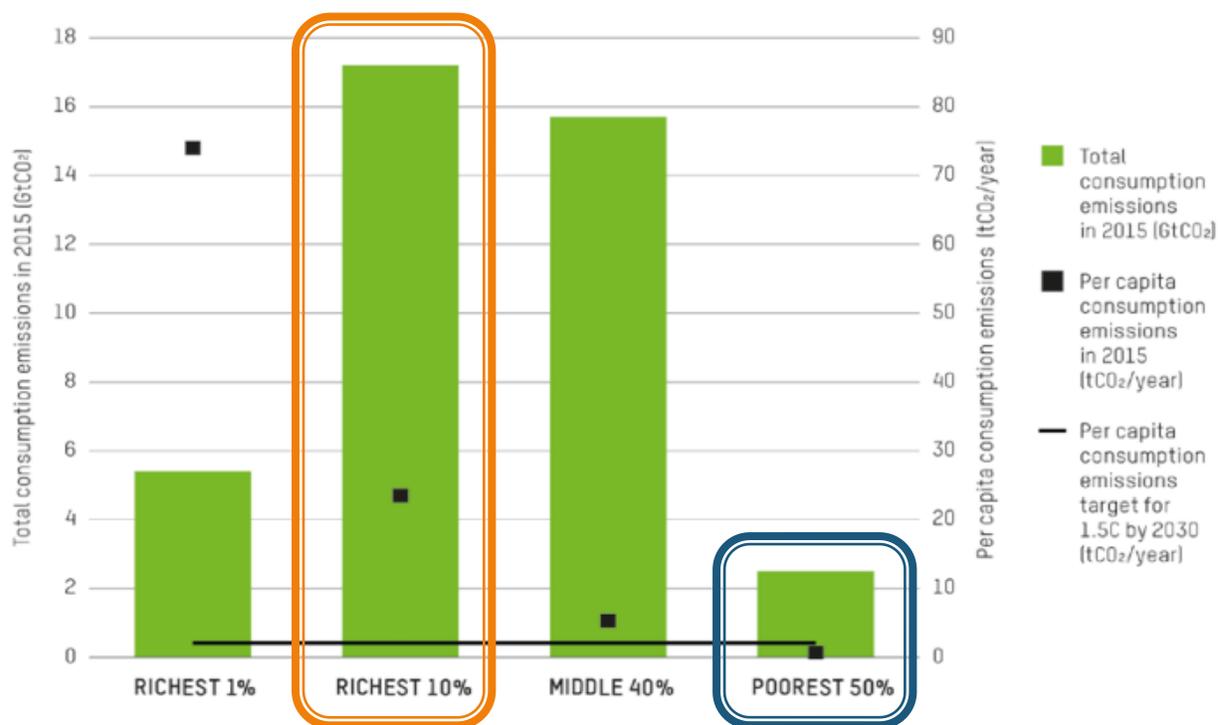
Dok bogati sever nesumljivo najviše doprinosi emisijama CO₂ i uz to ima istorijsku odgovornost za emisije, stanovnici globalnog juga najizloženiji su efektima klimatskih promena. Smrtnost usled prirodnih nepogoda, mnogo je veća u siromašnim nego u bogatim zemljama. Čak 46.6% od ukupnog broja ili 627,232 smrti u periodu 1996-2015 desio se u zemljama sa niskim prihodima, dok 9.3% ili 124,706 smrti zabeleženo je u zemljama sa visokim prihodima. Prosečna smrtnost po prirodnoj nepogodi na 100.000 stanovnika, u siromašnim zemljama oko 60, dok je u bogatim zemljama taj broj mnogostruko niži i iznosi svega oko 10.

Ove brojke nedvosmisleno pokazuju usku povezanost stope siromaštva sa brojem smrtnih ishoda usled prirodnih nepogoda. A broj nepogoda stalno raste pa je u periodu 1976-1996 zabeleženo 3,017, dok se broj više nego duplirao u narednih dvadeset godina i iznosio 6,392. Usled ubrzane promene klime očekuje se da će broj prirodnih nepogoda i dalje biti u porastu, što pokazuje i 2020. godina koja je jedna od najaktivnijih kada su u pitanju udari uragana u Atlantiku. Klimatske promene ne pogađaju jednako ni sve stanovnike u jednoj državi, pa se efekti razlikuju u odnosu na klasu, rod, rasu, zanimanje, godine starosti itd. Siromašni su u većoj

opasnosti da budu izloženi ekstremnim klimatskim uslovima nego bogati, usled nedostatka novca koji bi uložili u adaptaciju objekta stanovanja na klimatske promene.

Kako se boriti protiv klimatske nejednakosti?

Prva stvar koja je neophodna u borbi protiv klimatske nejednakosti je razbijanje mita da su svi jednako odgovorni za klimatske promene, kao i da su svi jednako pogođeni. Podaci nesumljivo pokazuju da su najbogatiji najviše odgovorni za klimatske promene, i da moraju snositi najveću odgovornost za ublažavanje i adaptaciju na izmenjene klimatske uslove. Trenutni obrasci potrošnje po glavi stanovnika najbogatijih 1% su 35 puta veći od ciljeva predviđenih za 2030. godinu, dok su čak 100 puta veći od potrošnje po glavi stanovnika 50% najsiromašnijih. Oprezivanje bogatstva, kao i progresivni porezi na emisije CO₂ mogli bi da budu početna tačka ka pravičnijem klimatskom društvu. Ovo mora da prati i društvena promena, koja bi dovela do pravedne tranzicije i omogućila smanjenje emisija CO₂ uz rast jednakosti i unapređenje socio-ekonomskog statusa najranjivijih.

4

ZASTUPLJENOST KONCEPTA RODNE RAVNOPRAVNOSTI U AKTUELNOM KLIMATSKOM OKVIRU

Iako je termin klimatske pravde prvobitno korišćen kako bi se dočarala nejednakost između industrijalizovanih nacija koje su ranije počele da sagorevaju ogromne količine fosilnih goriva i siromašnih regiona koji su najpogođeniji globalnim zagrevanjem, njegova današnja upotreba je mnogo šira. Klimatske promene, pored disproporcionalnog geografskog uticaja, nepovoljnije se odražavaju na domorodačko stanovništvo, žene, manjine, ljude slabijeg imovinskog stanja i osobe sa invaliditetom, tako da se potrebe ovih demografskih grupacija takođe moraju uzeti u obzir pri osmišljavanju klimatski pravednih rešenja. Posledice klimatskih promena se osećaju u svakoj zemlji na svim kontinentima. One negativno utiču na nacionalne ekonomije, ljudske živote, zajednice i države danas, i pretpostavlja se da će taj uticaj biti intenzivniji u budućnosti. Ljudi osećaju značajne posledice klimatskih promena, koje uključuju promene vremenskih obrazaca, porast nivoa mora i ekstremnije vremenske prilike. Emisije gasova sa efektom staklene bašte kao posledica ljudskih aktivnosti podstiču klimatske promene i nastavljaju da rastu. Važno je napomenuti da u svim državama klimatske promene imaju veći uticaj na one delove stanovništva koji se najviše oslanjaju na prirodne resurse u svakodnevnom životu i/ili koji imaju najmanje kapaciteta da odgovore na prirodne opasnosti, kao što su suše, klizišta, poplave i uragani.

Prilikom planiranja svojih projektnih ideja važno je da se rodna ravnopravnost ne poistovećuje sa ženama, ili rodnu analizu sa analizama koje su isključivo fokusirane na žene. Razumevanje odnosa, raspodele moći i diferenciranih uloga žena i muškaraca je ključno za razumevanje rodne ravnopravnosti. Rodna analiza tipično uzima u obzir razliku između različitih uloga žena i muškaraca u društvu, uključujući:

- (1) **Reproduktivne uloge** (obaveze vezane za svakodnevno podizanje dece i kućne poslove);
- (2) **Produktivne uloge** (rad koji žene i muškaraci obavljaju za novac ili dobra);
- (3) **Upravljačke uloge u zajednici** (dobrovoljne i neplaćene aktivnosti na nivou zajednice) i
- (4) **Političke uloge** (učesće u donošenju odluka na svim političkim nivoima u ime zainteresovanih izbornih jedinica).

Slika 16. Prve asocijacije na termin rodna ravnopravnost

ZAŠTO JE RODNA RAVNOPRAVNOST BITNA ZA KLIMATSKE PROMENE?

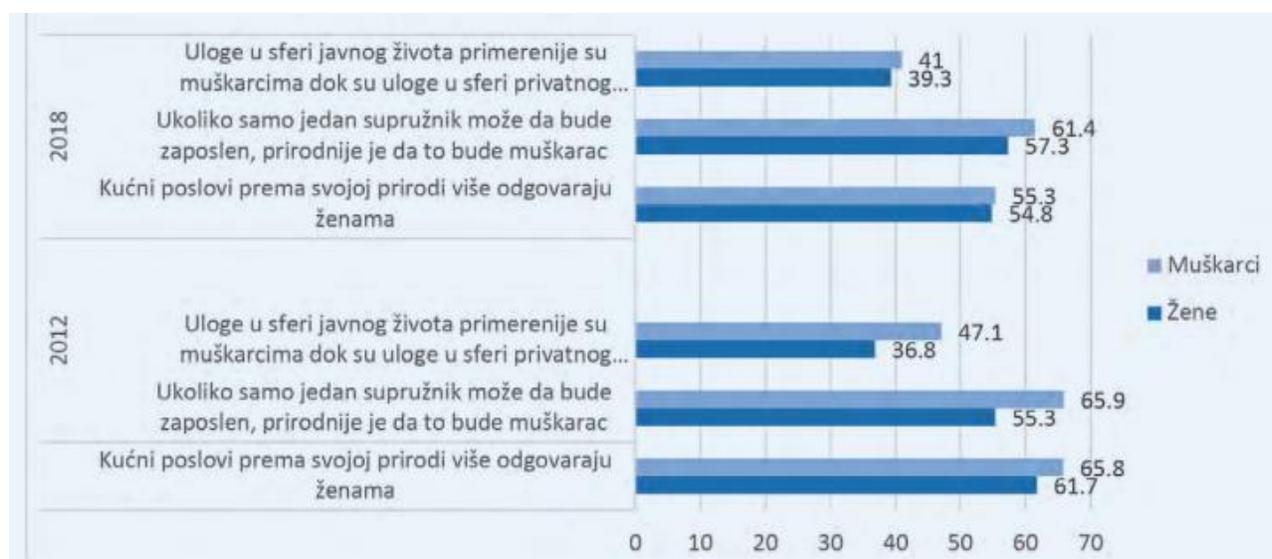
Iako klimatske promene ne diskriminišu, i utiču podjednako i na žene i na muškarce, zbog različitih društvenih uloga, žene su često jače pogođene ovim promenama, jer imaju ograničen pristup resursima, manji pristup pravdi, ograničenu mobilnost i ograničen glas u kreiranju odluka i uticaju na politiku. Istovremeno, rodne uloge i odgovornosti koje se generalno pripisuju ženama su prilika za angažovanje, pošto žene, zbog znanja i iskustava koje imaju, donose različita i bitna rešenja za izazove klimatskih promena. Ovo uključuje, na primer, učešće u neformalnom, reproduktivnom i produktivnom radu koji je često u vezi sa brigom za domaćinstvo i zajednicu, čuvanjem semena i zemljišta, prenošenjem tradicionalnih poljoprivrednih znanja i upravljanjem prirodnim resursima kao što su drvo za ogrev i voda. Žene su često ključni donosioci odluka u izboru, korišćenju i odlaganju domaćih proizvoda i uređaja, što utiče na energetska efikasnost i nivo potrošnje domaćinstava.

Jednak pristup donošenju odluka je presudan korak ka postizanju rodne ravnopravnosti. Istraživanja pokazuju da ravnopravno učešće žena i muškaraca u donošenju odluka o klimatskim promenama, može rezultirati da žene budu pokretači pozitivnih promena. Doprinos žena u proizvodnji hrane, upravljanju zajednicom, upravljanju prirodnim resursima i biodiverzitetom, edukaciji dece i brizi o porodici je ključan za razvoj. One su sakupljači goriva i vode za svoje porodice, a korisnici energije za pripremu hrane i negu bolesnih.

U zemljama u razvoju, one se značajno angažuju u poljoprivrednoj proizvodnji, kako plaćenju tako i neplaćenju. Prepoznavanje i podržavanje doprinosa i potreba žena je od suštinskog

značaja za kreiranje politike klimatskih promena, koja uključuje socijalnu jednakost i odražava potrebe društva u celini. Zemlje u kojima su žene bliže muškarcima u statusu, pravima i mogućnostima imaju manje emisije ugljen-dioksida po glavi stanovnika, kada se kontrolišu drugi faktori. Istraživanja ukazuju na to da napori za unapređivanje rodne ravnopravnosti širom sveta mogu doprineti usporavanju globalnih klimatskih promena i degradaciji životne sredine. Praksa je pokazala da uvažavanje rodne ravnopravnosti povećava efikasnost politika kako u razvijenim tako i u zemljama u razvoju. Četiri tematske oblasti su identifikovane kao ključni elementi odgovora na klimatske promene:

Mitigacija - podrazumeva proces smanjenja emisija gasova sa efektom staklene bašte nastalih usled ljudskih aktivnosti, kao što su na primer emisija od sagorevanja fosilnih goriva, kao i smanjivanje šuma, sa ciljem stabilizacije koncentracije ovih gasova na bezbednom nivou. Mere mitigacije smanjuju doprinos ljudskih aktivnosti klimatskim promenama (kroz smanjivanje emisije gasova sa efektom staklene bašte). Rodna ravnopravnost je ključno pitanje u svim merama za ublažavanje klimatskih promena.

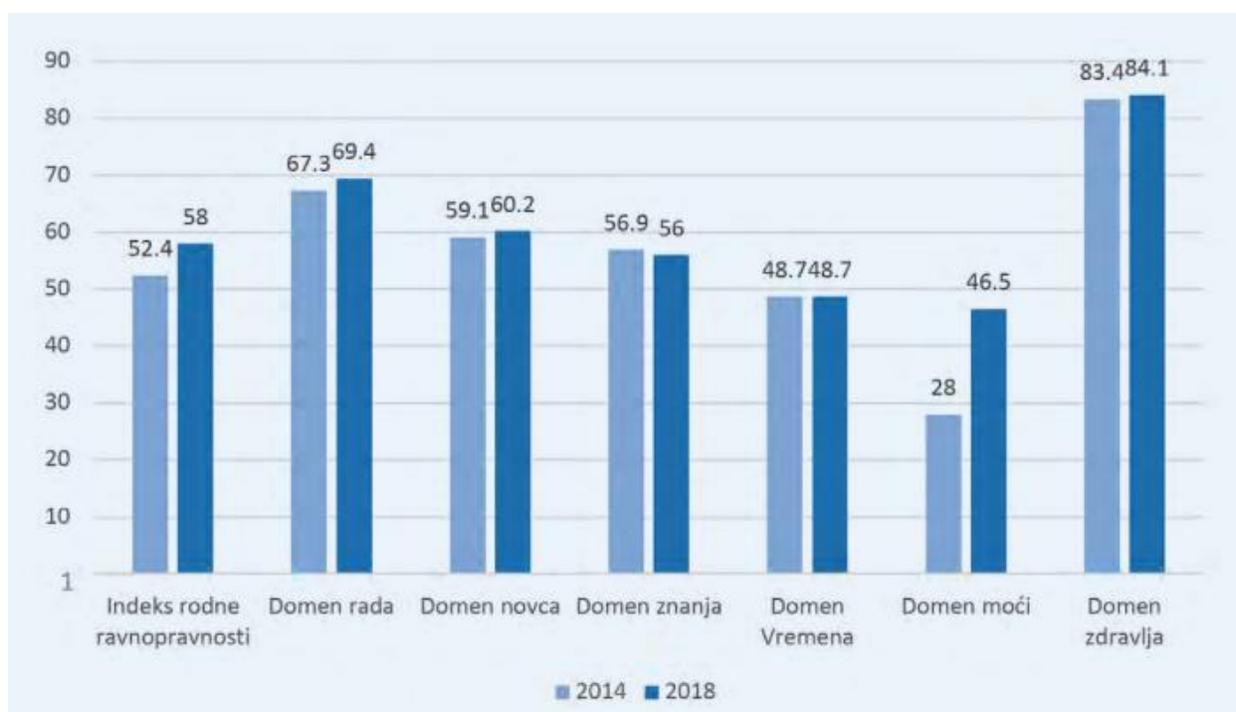
Slika 17. Stavovi o rodnim ulogama, stanovništvo staro 15-74 godine, Srbija 2012. i 2018. godine, u %

Razumevanje razlika između muškaraca i žena u radnim ulogama, korišćenju energije i infrastrukture i pristupu resursima ključno je za razvoj politika i aktivnosti za smanjenje korišćenja energije sa visokim emisijama, kao i za podsticanje niskih emisija ugljen-dioksida u transportu, poljoprivredi, korišćenju zemljišta, i šumarstvu.

Postoje značajni dokazi o ključnoj ulozi koju žene imaju u aktivnostima koje podržavaju mere mitigacije, na primer, u malim poljoprivrednim proizvodnjama i proizvodnji hrane. Žene sa svojim različitim ulogama liderki u zajednici, poljoprivrednica, preduzetnica, proizvođačica i rukovoditeljka domaćinstava, predstavljaju snažan pokretač promena u rešavanju klimatskih

promena i važan su akter u implementaciji praksi sa niskim emisijama ugljen-dioksida u razvijenim i zemljama u razvoju.

Adaptacija (prilagođavanje) - uključuje niz aktivnosti za smanjenje ranjivosti i izgradnju otpornosti u ključnim sektorima, kao što su upravljanje vodama, poljoprivreda i način organizovanja i funkcionisanja ljudskih naselja. U okviru kolektivnih napora za rešavanje klimatskih promena pažnju takođe treba posvetiti novim i poboljšanim tehnologijama i inicijativama za finansiranje na svim nivoima. Mere adaptacije smanjuju ranjivost i povećavaju otpornost na trenutne i očekivane klimatske rizike na nacionalnom, regionalnom i nivou zajednice. Nejednaka raspodela prava, resursa i moći ograničava sposobnost mnogih ljudi da preduzmu mere koje će uticati na klimatske promene, sa različitim ograničenjima i uticajima na žene i muškarce.

Slika 17. Indeks rodne ravnopravnosti 2016 i 2020 ukupno i za domene

Transfer tehnologije i razvoj - pitanja rodne ravnopravnosti su važna, kako bi se osiguralo da žene i muškarci imaju jednak pristup tehnologijama prilagođenim klimatskim uslovima i ekonomskim mogućnostima koje mogu proizaći iz poboljšanih mera mitigacije.

Da bi se postiglo gore navedeno, neophodno je prevazići niz barijera kako bi se olakšalo angažovanje žena u ovom sektoru. Tehnološke inovacije i njihova upotreba se najčešće posmatraju kao „muški posao“. Međutim, u mnogim zemljama u razvoju tradicionalno je posao žena da obezbede ogrev, hranu i prihode za svoje i potrebe svoje dece. Stoga ima smisla

angažovati žene u dizajniranju i lokalnoj proizvodnji energetske tehnologije koje odgovaraju potrebama zajednice i koje su prilagođene potrebama njihovih domaćinstava i novcu kojim raspolažu. Takođe, u energetskom sektoru, muške energetske potrebe najčešće uključuju komercijalni i industrijski razvoj velikog obima, dok potrebe žena uglavnom za prioritet imaju pristup energiji za potrebe kuvanja, potrebe porodice ili zajednice ili kućne, male i često neformalne energetske uloge, potrebe i prioritete. Ulaganja u energiju sa niskim emisijama i tehnologije koje su rodno odgovorne doprinose dostupnosti muškaraca i žena savremenim i čistim oblicima energije za osvetljenje, kuvanje, grejanje i hlađenje, pumpanje, transport, komunikaciju i druge produktivne namene. Ona povećavaju ekonomičnu efikasnost i produktivnost uz manje vremena i fizičkog napora utrošenog na osnovne životne aktivnosti, poput sakupljanja drva za ogrev, time što se ne fokusiraju na visokotehnološka i skupa rešenja, već na odgovarajuće, bezbedne, ekološke i društvene tehnologije koje su prilagođene potrebama žena i zajednice i zasnivaju se na već postojećim tradicionalnim tehnologijama i kapacitetima. Ovakva ulaganja takođe stvaraju nove mogućnosti i nova tržišta za privatne proizvođače, naročito za mikro, mala i srednja preduzeća u vlasništvu žena.

Finansiranje - pristupi finansiranju u oblasti klimatskih promena treba da budu dizajnirani tako da rešavaju, a ne da produbljuju nejednakosti između polova. Žene i dalje imaju nejednak pristup političkoj moći, ekonomskim resursima, zakonskim pravima i vlasništvu, bankarskim kreditima i tehničkoj obuci. Kako bi se nejednakosti rešile uz pomoć finansiranja u oblasti klimatskih promena, treba zahtevati konkretne rodne analize, ne samo broj korisnica uključenih u projekat, već i podatke kako je projekat planiran, koje su prioritetne aktivnosti i ko ima pristup i kontrolu nad resursima. Pristup¹⁴ klimatskim fondovima je izazov koji ima različite implikacije za žene i muškarce. Obzirom na opšti značaj i širok niz mandata za integraciju rodne politike u politiku klimatskih promena, od ključnog je značaja jačanje kapaciteta i sposobnosti institucija, donosilaca odluka i praktičara na međunarodnom, nacionalnom i lokalnom nivou o dizajniranju i implementaciji rodno osetljive klimatske politike. Ovo podrazumeva razvoj i korišćenje ključnih alata, metodologija i pristupa kako bi se inicijative spustile sa globalnih na lokalne kontekste.

Žene su nesrazmerno osetljivije na efekte prirodnih katastrofa i klimatskih promena tamo gde njihova prava i društveno-ekonomski status nisu jednaki onim koji imaju muškarci, i tamo gde imaju manje glasa i uticaja od muškaraca u oblikovanju politika i prioritizaciji korišćenja klimatskih sredstava. Osnaživanje žena je važan element u izgradnji klimatske otpornosti. Putevi razvoja sa niskim emisijama mogu biti efikasniji i pravičniji tamo gde su dizajnirani

¹⁴ Gotovo je nemoguće da se lokalne ženske grupe i lokalne organizacije koje se bave projektima u oblasti mitigacije i adaptacije direktno akredituju pri Green Climate Fund (GCF) ili pri nekom drugom značajnom finansijskom mehanizmu. Ovaj pristup može zanemariti mnoga održiva rešenja koja zahtevaju finansiranje. Rodno odgovorni pristupi bi uključivali pružanje dugoročnih i povoljnih kreditnih linija za preduzetnice u vezi sa mitigacijom.

koristeći rodno informisan pristup. Milijarde žena širom sveta donose odluke svakog dana koje utiču na količinu ugljen-dioksida koji se pušta u atmosferu.

RODNA RAVNOPRAVNOST U PARISKOM SPORAZUMU O KLIMI

Sporazum iz Pariza o klimi, usvojen 2015. godine na COP21 predstavlja važan trenutak u istoriji uključivanja rodni pitanja u UNFCCC. Sporazum iz Pariza, kao veliki korak za međunarodno angažovanje u oblasti klimatskih promena, integrisao je rodnu ravnopravnost u sledeće oblasti:

- ⁽¹⁾ **Preambula** - “Priznajući da su klimatske promene zajednička briga celog čovečanstva, strane bi trebalo da, kada preduzimaju mere za rešavanje klimatskih promena, poštuju, promovišu i razmatraju svoje obaveze vezane za ljudska prava, pravo na zdravlje, prava autohtonih naroda, lokalnih zajednica, migranata, dece, osoba sa invaliditetom i osoba u ranjivim situacijama i pravo na razvoj, kao i ravnopravnost polova, osnaživanje žena i međugeneracijsku jednakost.”
- ⁽²⁾ **Adaptacija** – “Strane potvrđuju da "mere adaptacije treba da se zasnivaju na potrebama država i uključuju rodno odgovorne, participativne i potpuno transparentne pristupe.”
- ⁽³⁾ **Izgradnja kapaciteta** - “Izgradnja kapaciteta treba da se vodi naučenim lekcijama, uključujući i onim iz aktivnosti na izgradnji kapaciteta u okviru Konvencije, i treba da bude efikasan i iterativan proces koji je participativan, multisektorski i rodno osetljiv.”

Današnji izazovi – klima i migracije stanovništva

Klimatske promene duboko su povezane sa drugom krizom globalnih razmera – krizom prisilnih migracija i raseljavanja. Godine 1990, Međuvladin panel za klimatske promene (IPCC) izjavio je da bi najveći pojedinačni uticaj klimatskih promena upravo i mogao biti na migraciju ljudi – sa milionima raseljenih zbog erozije obale, poplava u priobalju i poremećaja u sektoru poljoprivrede. Najnoviji podaci pokazuju da ova sumorna prognoza odgovara istini: kako tvrde u Centru za praćenje internog raseljavanja (IDMC), dve trećine novih internih raseljenja u 2020. bilo je izazvano klimatskim promenama. Klimatske promene često se posmatraju kao „multiplikator“ – klimatske promene direktno podstiču migraciju i raseljavanje kroz intenzivnije, ekstremnije vremenske događaje kao što su poplave, cikloni i požari koji ometaju usluge, oštećuju infrastrukturu i uništavaju sredstva za život.

Migracije ljudi širom sveta se ne smanjuju, reakcije na njih postaju sve ekstremnije. Migraciona i klimatska politika kao da postaju novi faktori razdora u svetu. Terorizam, migracije i protekcionizam sa jedne strane, kao i desni ekstremizam, izolacionizam i populizam sa druge, dominantno oblikuju trenutnu globalnu sliku sveta. Naime, protekcionističke mere uvođenja carina na uvoz aluminijuma i čelika, kao i drvne građe ili automobila korišćeni su još pre više od sto godina, a globalizacija koja je potekla od tehnološke razmene i transfera znanja gotovo da

ih je potpuno stavila u drugi plan. Međutim, globalna ekonomsko-finansijska kriza, sa jedne strane, kao i povećanje migracija sa ratnih žarišta ili u sa prenaseljenih i rizičnih područja ka razvijenim zapadnim zemljama sa druge, pomerili su prizmu posmatranja ljudskih sloboda i prava sa druge strane, dovodeći na političku scenu desne ekstremiste.

Posebnu ocenu zaslužuju prirodne katastrofe koje su, definitivno u vezi sa antropogenim uticajima. Najveće štete na ovim prostorima uzrokuju suše i požari (2014. godina predstavlja milenijumsku katastrofu nesagledivih razmera). Veliki poplavni talas u maju 2014. godine, pogodio je Srbiju, BiH i Hrvatsku. Po računici Svetske banke, štete od poplava u Srbiji iznosile su 1,6 milijardi evra, a u BiH čak 1,8 milijardi. To znači da je udeo tih šteta u Srbiji bio 5,3% BDP, u BiH čak oko 8% BDP. Sve navodi na zaključak da se klimatske promene, kao najveći izazov za budućnost Planete, intenziviraju, a da reakcije globalne zajednice, i pored mnoštva novih strategija i planova, ne odgovaraju ozbiljnosti problema. Šta više, mnoštvo podataka govori da je populacioni i tehnološki pritisak koji čovečanstvo ostvaruje na globalni ekosistem sve veći. Neophodnost pravnih promena, kao jedan od humanih odgovora na migracije izazvane klimatskim promenama, je posledica globalno razvijene svesti, oružanih sukoba, ali i drastično osiromašenim kategorijama društva usled prirodnih katastrofa. **U svetu je trenutno oko 82,4 miliona ljudi prinuđeno da živi van svojih domova i da ima status izbeglih i raseljenih lica, što je više nego ikada ranije.** Mnogi od njih su pobjegli od gladi i sasvim ugrožene egzistencije do kojih su dovele klimatske promene i njima prouzrokovane prirodne katastrofe. Uzročno-posledični krug generisanja kontinuiranih talasa izbeglica je tako zaokružen na liniji klimatske promene, prirodne katastrofe, ratova, devastirane privredne aktivnosti i ugrožene elementarne egzistencije stanovništva.

Zbog toga je upravljanje migracijama jedan od prioritarnih, neophodnih humanitarnih odgovora zapravo i na klimatske promene. Kako su migracije po definiciji prekogranične, neophodna je intenzivna saradnja svih država koje se nalaze na migrantskom putu. Zato je potpisan Ugovor o podršci Evropske unije u upravljanju migracijama, kao druga faza unapređenja prihvatnih kapaciteta, usluga zaštite i pristupa obrazovanju u Srbiji. Ovo je jedan od odgovora na klimatske promene u vidu humanog i racionalnog postupanja sa intenziviranim migratornim kretanjima kao njenim posledicama.

Deca i klimatske promene

Globalno, procenjuje se da 1,2 milijarde dece živi u oblastima sa visokim rizikom od poplava, jakih suša ili drugih klimatskih pretnji koje predstavljaju ozbiljan rizik po živote i sredstva za život i rad. Svake godine, sve više ugrožene dece primorano je da napusti svoje domove kako bi izbegli katastrofe izazvane klimatskim promenama, često i uz veliki rizik po svoju bezbednost. Milioni druge dece ostaju zarobljeni, bez mogućnosti da napuste područja u kojima se klimatski uslovljene katastrofe ponavljaju, i uprkos potencijalno razornom uticaju koji

će to imati na njihove živote. Istovremeno, milioni dece biće raseljeni zbog sukoba, koji su u nekim slučajevima izazvani klimatskim faktorima. Tokom poslednje decenije, raseljavanja usled ekstremnih vremenskih uslova u stalnom su porastu, i sve su učestalija i dugotrajnija. Samo u 2020. doveli su do toga da 30 miliona ljudi (**uključujući i oko 10 miliona dece**) bude raseljeno unutar svojih zemalja – što je tri puta više od broja ljudi koji su raseljeni zbog sukoba i nasilja te iste godine.

Prema prvobitnim obećanjima o smanjenju emisija gasova iz Pariskog sporazuma, dete rođeno 2020. doživet će u proseku dvostruko više šumskih požara, 2,8 puta više izloženosti posledicama propalih useva, 2,6 puta više slučajeva suše, 2,8 puta više rečnih poplava i 6,8 puta više toplotnih talasa tokom svog života, u poređenju sa detetom rođenim 1960.

Deca su više fizički pogođena klimatskim promenama nego odrasli – zato što su anatomske, imunološke, fiziološke i metaboličke ranjivije. Oni su osetljiviji na neuhranjenost koja proističe iz nestašice hrane izazvane klimatskim promenama, kao i na infekcije i bolesti koje se prenose vodom, a koje se mogu povećati usled nestašice vode izazvane klimatskim uslovima. DEca su manje sposobna od odraslih da regulišu svoju telesnu temperaturu, pa su samim tim osetljiviji na ekstremnu vrućinu. Takođe, veća je verovatnoća da će patiti od astme i respiratornih oboljenja, usled porasta temperature. Biti u migratornom pokretu, može značajno da ošteti mentalno zdravlje deteta, posebno ako je doživelo neki ekstremni događaj ili se odvojilo od porodice. Takođe, deca su u većem riziku od nasilja, kao i dečijih brakova, dečijeg rada, trgovine ljudima, prosjačenja, prostitucije ili priključivanja oružanim grupama. Međutim, ne postoji univerzalno rešenje¹⁵. Migracija dece i raseljavanje dece izazvano klimatskim promenama ne privlače finansijska sredstva niti pažnju koju zaslužuju, niti je dečiji glas prisutan u nacionalnim strategijama o migracijama, raseljavanju i klimi.

Migracija iz ruralnih u urbane krajeve nije nova pojava. Međutim, jasno je da deca sve više migriraju iz ruralnih područja u urbane centre kako bi izbegla klimatske pretnje i našla zaposlenje, često putujući sami i obavljajući povremene poslove u zamenu za sklonište i druge osnovne stvari, što ih izlaže eksploataciji. Kada dođu na odredište, mnoga deca migranti žive u nesigurnim, neformalnim naseljima, gde pristup uslugama može biti ograničen. Pored rizika sa kojima se suočavaju na novoj lokaciji, deca i porodice koje su raseljene ili su migrirale zbog klimatskih promena, mogu doživeti i dubok gubitak kulturnog identiteta zbog napuštanja svoje domovine, zajedničkih resursa na novoj lokaciji ili nedostatak pristupa uslugama.

¹⁵ Kreatori klimatske politike smatraju da je kontekst nijansiran. U nekim slučajevima, uprkos rizicima od napuštanja kuće, migracija je poželjna ili možda i jedina opcija kako bi najbolji interesi deteta bili sačuvani. Iako klimatske promene jasno podstiču povećanu migraciju i raseljavanje, postoje i retki primeri kada one sprečavaju porodice da se presele, čak i kada je migracija najprikkladnije rešenje.

Stanovništvo Srbije, uključujući i decu, već je počelo da oseća uticaje klimatskih promena i degradacije životne sredine. Očekuje se da će deca nesrazmerno više trpeti uticaj opasnosti, jer su osetljivija na uslove životne sredine, klimatske uslove i ekstremne događaje. Njihova tela još uvek rastu i razvijaju se, zbog čega su deca podložnija bolestima ili neadekvatnoj ishrani koji se javljaju kao posledica opasnosti od klimatskih promena. U traženju rešenja za pitanja klimatskih promena i degradacije životne sredine, kao i njihov uticaj na decu u Srbiji, napore treba fokusirati na smanjenje opasnosti od zagađenja vazduha i poplava, za koje je utvrđeno da imaju širok uticaj na decu i kratkoročno i dugoročno gledano. Prilikom osmišljavanja rešenja koja će pomoći da se otkloni izlaganje dece tim opasnostima, posebnu pažnju treba posvetiti deci koja

su ugrožena usled postojećih nejednakosti koje se odnose na socio-ekonomski status, na pristup zdravstvenoj zaštiti, obrazovanju i smeštaju i/ili na zdravstvene faktore, kao što su invaliditet i već postojeći zdravstveni problemi. Demografski faktori, poput geografskog položaja, takođe mogu uticati na izloženost dece opasnostima od klimatskih promena i degradacije životne sredine, dok pol i etnička pripadnost mogu povećati izloženost dece rizicima u pogledu zaštite, pa i to treba uzeti u obzir prilikom osmišljavanja rešenja. Konkretno, deca koja žive u romskim naseljima, suočavaju se sa većim rizicima od opasnosti koje donose klimatske promene i degradacija životne sredine zbog ukupnih dimenzija nejednakosti. Uticaj tih faktora na rizik kojem su izložena deca u romskim naseljima treba prepoznati i razmotriti pri osmišljavanju programa i rešenja za ublažavanje rizika od klimatskih promena i degradacije životne sredine za decu u Srbiji.

Deca i ugrožene kategorije, često se formalno ne uzimaju u obzir u planovima¹⁶ javnog sektora u oblasti, već se razmatraju odvojeno, u okvirima posebnih socijalnih politika i planova. Deca su, na lokalnom nivou, identifikovana kao ugrožena u pogledu upravljanja rizikom od katastrofa, ali planovi nisu prilagođeni potrebama dece. Pored toga, postignut je napredak u uključivanju rodnih pitanja u nacionalne planove u oblasti klimatskih politika i degradacije životne sredine kroz obuku državnih službenika, ali je to u ranoj fazi i ne obuhvata pitanja koja se tiču posebno dece ili drugih ugroženih kategorija.

REZIME: Trenutno ne postoje globalni politički okviri koji se sveobuhvatno bave potrebama i pravima ljudi koji su raseljeni zbog klimatskih promena, a kamoli specifičnim potrebama dece. Ipak, baš kao što Konvencija o izbeglicama iz 1951. predviđa zaštitu izbeglica, postoji mogućnost da se razvije regulatorni okvir za populacije raseljene usled klimatskih promena. Većina nacionalnih strategija raseljenja ne smatra klimatske promene okidačem raseljavanja, tako da ne nude smernice o migraciji dece u slučaju klimatskih promena.

¹⁶ Postojeće politike, strateški okviri i raspodela sredstava koji se tiču klimatskih promena i degradacije životne sredine, fokusiraju se na zagađenje vazduha, ekološku infrastrukturu za upravljanje zagađenjem (tj. upravljanje vodama, otpadnim vodama i otpadom) i otpornost na ekstremne događaje (poplave, rizik od katastrofa).

5

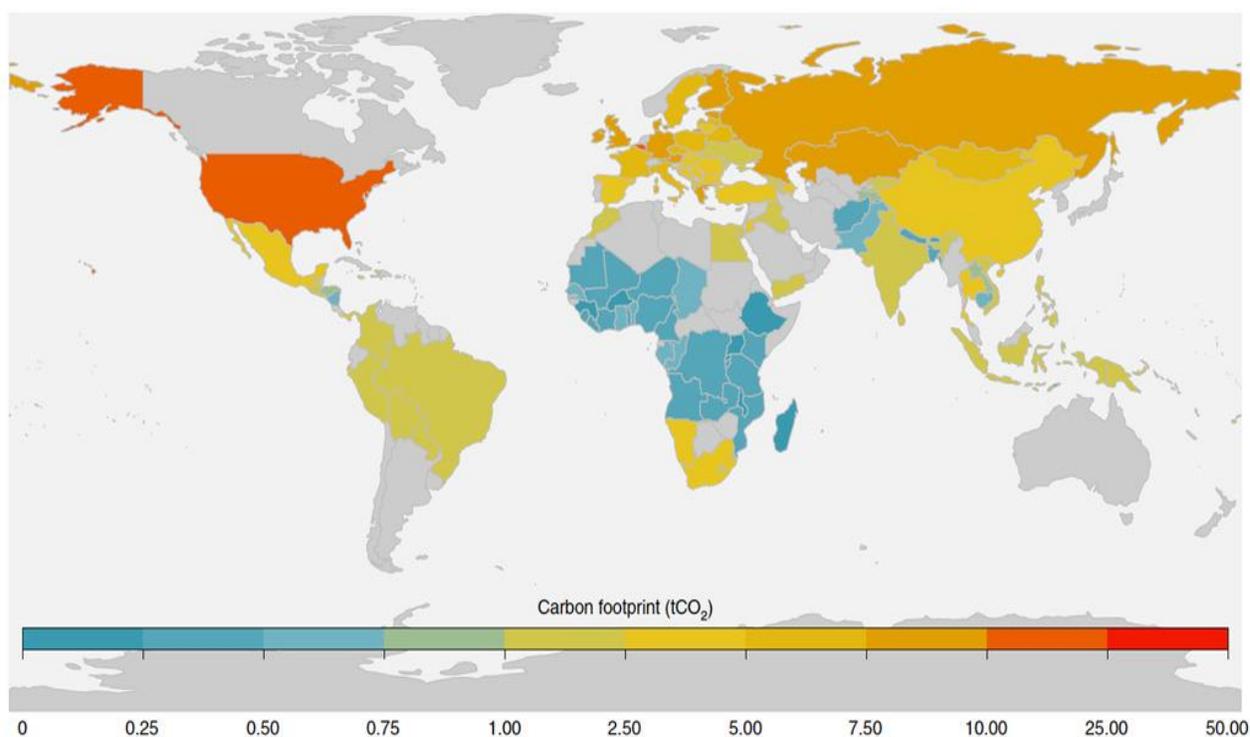
PRIMERI DOBRE KLIMATSKE PRAKSE

Pojam klimatskih promena odnosi se na široki spektar globalnih fenomena do kojih dolazi uglavnom usled sagorevanja fosilnih goriva, što dovodi do porasta efekta gasova staklene bašte u atmosferi Zemlje. Ove pojave obuhvataju trendove globalnog povećanja temperature, te promena kao što su porast nivoa mora, gubitak ledničke mase na Grenlandu, Antarktiku i Arktiku i planinskih lednika širom sveta usled topljenja leda, promene u periodima vegetacije biljaka, kao i pojavu ekstremnih vremenskih prilika. Kao takve, klimatske promene, nastale kao posledica kako prirodnih ciklusa, tako i antropogenog delovanja, sve više predstavljaju rizik i značajno utiču, pre svega, na zdravlje ljudi, ali i na kompletne ekosisteme, ne zaobilazeći ni lokalno i globalno stanje u društvu, ekonomiju i politiku. Istraživanja pokazuju da su ekstremne vremenske prilike, kao što su suše ili obilne padavine i poplave, znatno učestalije u poslednjih nekoliko decenija. U tom smislu, rast temperature u budućnosti može proizvesti razarajuće dejstvo na stanovništvo i na privredu.

Klimatska (ne)pravda na skandinavski način

Sud u Oslu je nedavno doneo presudu da je pravo na zdravu životnu sredinu zagarantovano članom 122. norveškog Ustava, koji se ne odnosi na izvoz nafte i gasa. To znači da su norveški sudovi odgovorni samo za emisije gasova staklene bašte koje nastaju na teritoriji Norveške, i koje se mogu kontrolisati. U pozadini ove odluke, nalazi se pravosudna praksa koju skandinavske zemlje primenjuju već duže vreme, a sa ciljem da prljave tehnologije postepeno izmeštaju na teritoriju Afrike, kako bi unapredili kvalitet vazduha za svoje građane. Nakon toga, bile bi nagrađene subvencijama za smanjene količine karbonskog otiska, promovisale zelenu ekonomiju i odbacivale odgovornost za značajan uticaj emisija na globalni karbonski bilans. “Kakva lepa zamisao”. U stvari, skandinavske zemlje ne stavljaju focus na redukciju negativnih emisija, već zakonskom regulativom izmeštaju zastarele i ekološki nepodobne tehnologije van nacionalnih granica. Sa jedne strane, ovo nije za osudu, jer se koriste legalni mehanizmi zaštite, ali je sa aspekta klimatske pravde, ovo predstavlja licemeran državni kontekst, koji se “skriva” iza tobože nepristrasnog i nezavisnog sudstva. Pri tome im ne predstavlja prepreku da izdaju koncesije za eksploataciju nafte i gasa, ne vodeći računa o posledicama tih aktivnosti na povećanje koncentracije CO₂.

Ovo je jedan od najtransparentnijih primera klimatske (ne)pravde, koji ilustruje sistemske kontradikcije nacionalnih potreba za sticanjem kapitala u kontekstu klimatskih promena. Najveći zeleni NGO-a – **Greenpeace, Nature te Youth and the Grandparents Campaign for Climate**, podigla su tužbu pred sudom u Oslu sa ciljem da spreče državu da izdaje dozvole naftnim kompanijama za bušotine u Barentsovom moru, sa argumentacijom da su nove eksploatacije u suprotnosti sa ciljevima Pariskog sporazuma i ustavnim pravom građana na zdravu životnu sredinu. Sudu su predali peticiju sa pola miliona (9,5% građana) potpisa protiv izdavanja dozvola za bušotine. To nije bilo dovoljno da ih pravosudni system uvaži. Umesto toga, sud je potvrdio ranije donete odluke o izdavanju dozvola za 13 naftnih kompanija (Chevron, CoconoPhillipps, Lukoil, Statoil i druge), uz argumentaciju da se izdavanje dozvola u Barentsovom moru ne kosi sa norveškim Ustavom.

Slika 18. Karbonski otisak u 2021 godini

Nemar nacionalnih država za globalni klimatski poredak i budućnost Zemlje, ne sastoji se od neprihvatljivih i dugoročno loših sudskih odluka pravosudnog sistema, osmišljenog da zastupa interese bogatog sveta. Ove odluke su indikator da država ne stvara održivu zajednicu i ne donosi dugoročno korisne socijalne planove, koji podrazumevaju razvoj “čistih industrija”, “zelenih ekonomija” i “ekonomija znanja”, u cilju održanja socijalnog standarda. Razvoj ovih floskula i njihovo društveno ostvarenje su u većitoj koliziji sa profitnim interesom. Jasno je da između naftnog profita i klimatske pravde, nacionalne države biraju finansijsku korist.

UPRAVLJANJE OTPADOM I RODNA RAVNOPRAVNOST NA ISTOM ZADATKU

Primer 1: U mnogim urbanim područjima u jugoistočnoj Aziji, upravljanje otpadom predstavlja značajan izazov. Nepravilno upravljanje otpadom na otvorenim deponijama ili akumulacija otpada u vodnim putevima uzrokuje zagađenje, može zagađiti vodu za piće i zemljište, a proizvodi i štetne gasove koji se puštaju u atmosferu. Napori za regulisanje sakupljanja, reciklaže i pravilnog skladištenja otpada retko uzimaju u obzir neformalne sisteme upravljanja otpadom na koje jako utiču rodne uloge. Na nivou domaćinstva uglavnom su žene te koje odlučuju koji će prehrambeni proizvodi kupiti i kako se odlaže kućni otpad. Upravljački ciklus može biti efikasniji ukoliko se muškarci, žene i njihova deca informišu o sortiranju otpada putem odgovarajućih kanala (npr. televizije, radija, časopisa koji čitaju oba pola, škola, itd.) i ukoliko se u domaćinstvima postave odvojene kante. Lokalne deponije mogu pružiti ženama i njihovim porodicama mali dodatni prihod dok stimulišu odvajanje i recikliranje otpada. Nasuprot tome, napori žena da vrše selekciju otpada na nivou domaćinstva su uzaludni ako se isto ne uradi u urbanim sredinama. Otpad koji je možda već bio odvojen na nivou domaćinstva, može se ponovno mešati tokom transporta na gradske lokacije ili deponije, što čini upravljanje otpadom neefikasnijim. Osim toga, u azijskim gradovima sakupljači otpada su često siromašne žene i deca čiji napori za sortiranje otpada nisu prepoznati i koji su izloženi nebezbednim uslovima rada.

Slika 19. Solarni paneli na krovu bazena u Koprivnici (HR)

Primer 2: Inicijativa za ublažavanje klimatskih promena „1 MILION ŽENA“, osnovana je u Sidneju, i bavi se ulogom žena u donošenju odluka koje bi smanjile potrošnju i optimizovale

količine nastalog otpada, doprinoseći uštedi energije i time smanjujući emisije ugljen-dioksida. Ova kampanja ima za cilj da informiše građane da je moguće preduzeti male korake u svakodnevnom životu koji će imati uticaj u borbi protiv klimatskih promena. Do sredine 2015. godine organizacija je stupila u kontakt sa preko 202.000 žena koje su se obavezale da će smanjiti emisije gasova sa efektom staklene bašte tako što će biti svesne uticaja na klimu u svojoj svakodnevnoj potrošnji i upravljanju otpadom. Inicijativa ima za cilj da ima milion žena članica, što ima potencijal da smanji više od milion tona emisije CO₂ – što je srazmerno sklanjanju 240.000 automobila sa puta na godinu dana.

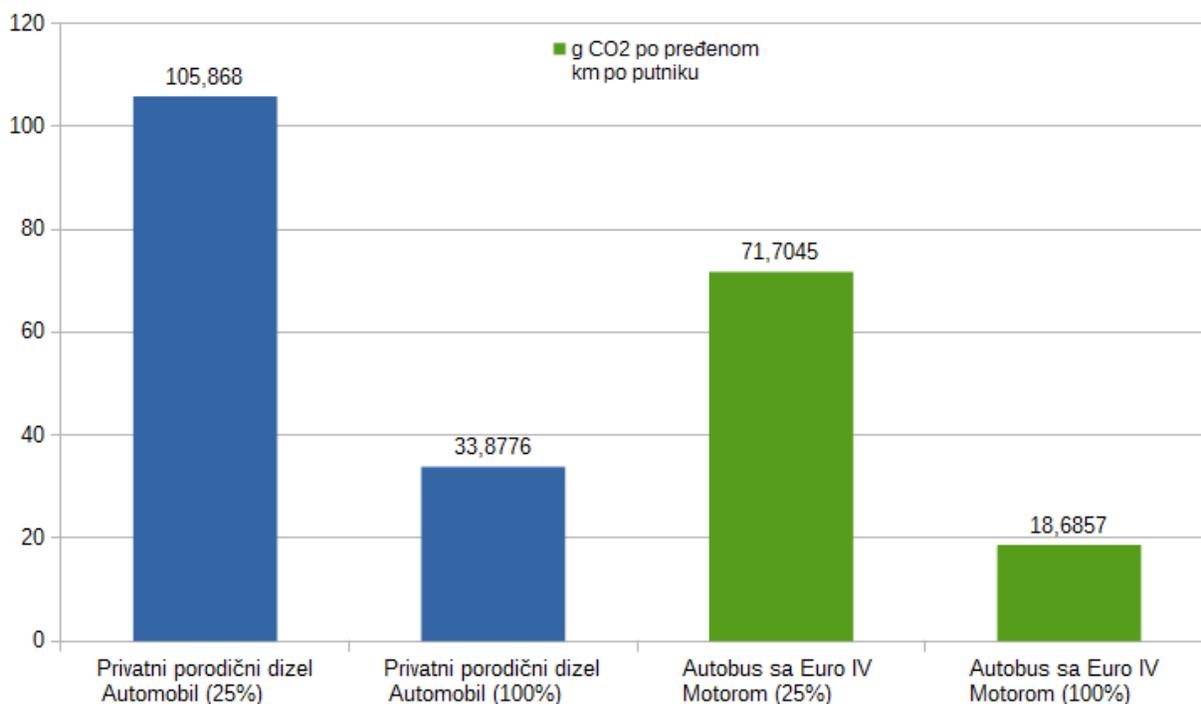
Slika 20. Količine plastičnog otpada, izvučene iz okeana/god

Primer 3: Održivi urbani razvoj i planiranje pruža jedinstvenu priliku gradovima da rade na razvoju niskih emisija ugljen-dioksida, a istovremeno poboljšavaju adaptaciju i otpornost. On može oblikovati urbane prostore koji omogućavaju ljudima da se druže, ali takođe može i da produbi nejednakosti i ograničenja, tako da je takođe veoma relevantan za razmatranje i odgovaranje na socijalnu i rodnu ravnopravnost. Bečka strategija uvođenja rodne ravnopravnosti bazirana je na pet principa: rodno osetljiv jezik, sakupljanje i analiza rodno senzitivnih podataka, jednak pristup i korišćenje usluga, ravnopravno uključivanje žena i muškaraca u donošenje odluka i jednak tretman integrisan u upravljačke procese. Grad je usvojio smernice za „siguran grad“ i sproveo participativno rodno osetljivo planiranje za uređenje javnih prostora, javnih i privatnih zgrada u nekoliko okruga.

Kao deo strategije, Odeljenje za uvođenje rodne perspektive (*gender mainstreaming*) analiziralo je ko ima koristi od sredstava i usluga, i bavi se pitanjima da li takva distribucija

resursa podriva ili unapređuje rodnu ravnopravnost, kao i rodno osetljivim planiranjem saobraćaja i urođnjavanjem urbanog razvoja i urbanističkog planiranja.

Primer 4: Tokom 2001. godine, švedsko transportno odeljenje je priznalo da postoje nejednakosti između žena i muškaraca u zapošljavanju u transportnom sektoru (na primer, većina ljudi na rukovodećim pozicijama su bili muškarci) i predložilo integraciju rodne analize u švedsku transportnu politiku i administrativne prakse Švedske. Da bi unapredili stvaranje rodno ravnopravnog sistema drumskog saobraćaja koji je dizajniran da ispuni potrebe i žena i muškaraca, istraživači/ce su razvrstali/e podatke o transportu prema polu. Istraživači/ce su otkrili/e da među zaposlenima veći procenat žena (18%) u odnosu na muškarce (14%) koristi javni prevoz. Takođe su primećene i druge razlike. Nakon toga, u planiranju nove transportne rute u oblasti Skane (najjužnija švedska provincija), planeri su kao prioritetne postavili rute koje doprinose jačanju i razvoju lokalnih regionalnih tržišta rada za žene, pošto su ovi regioni geografski manji, u odnosu na rute koji geografski šire tržište rada za muškarce. Švedska uprava za puteve takođe je naglasila potrebu za transprotnim sistemom koji unapređuje rodnu ravnopravnost, i da se u procese planiranja uzima u obzir da žene preuzimaju veću odgovornost za rad u domaćinstvu i negu dece i starijih osoba u odnosu na muškarce.

Slika 21. Uporedna analiza javnog autobusnog prevoza putnika i prevoza putnika sopstvenim vozilom i to sa 25% popunjenosti i sa 100% popunjenosti sedišta

Ekološka politika vs Socijalna pravda

KANADA - Proizvodnja fosilnog goriva iznosi oko 8% kanadskog GDP-a i 15% izvozne robe. Više od 200,000 ljudi radi direktno u naftnom, gasnom i sektoru uglja – oko 1% ukupne radne snage – i stotine hiljada poslova indirektno su vezani za te industrije. U novembru 2015., kanadska vlada je objavila nacionalni plan „ubrzanja tranzicije od energije koja potiče od uglja, ka prirodnom gasu i obnovljivim izvorima energije”. Između ostalog, plan je uključivao „direktivu da poveća obnovljivu energiju u regiji od 9% od ukupne proizvodnje energije u 2015, do 30% do 2030. i stvaranje energetske efikasne privrede. Cilj od 30% obnovljive energije do 2030. je naknadno zakonski uređen.” Iako sindikati i društveni i ekološki aktivisti u Kanadi već decenijama zagovaraju pravednu tranziciju kao put do čistije ekonomije, tek je postupno ukidanje uglja na nacionalnom nivou izazvalo novi talas apela za pravednom tranzicijom za ugrožene radnike i zajednice.” *Unija Sindikata Alberte je (The Alberta Federation of Labour), u saradnji sa Koalicijom za ugalj (Coal Coalition), 2018. obezbedila tranziciju nagodbu za radnike u sektoru uglja, uključujući i finansijsku pomoć u visini od 75% pređašnje zarade, vaučere za edukaciju u visini do 12,000 kanadskih dolara, premošćavanje do penzije starijim radnicima i dodatak za preseljnje radi novih poslova.* Zajednički zaključak je da je pravedna tranzicija potrebna radi globalne promene, da male zajednice radnika ne bi trebalo da snose posledice velikih promena, da pravedna tranzicija mora uključiti radnike tokom stvaranja politika i da put ka delovanju protiv klimatskih promena ide preko stvarnih zajednica i života.

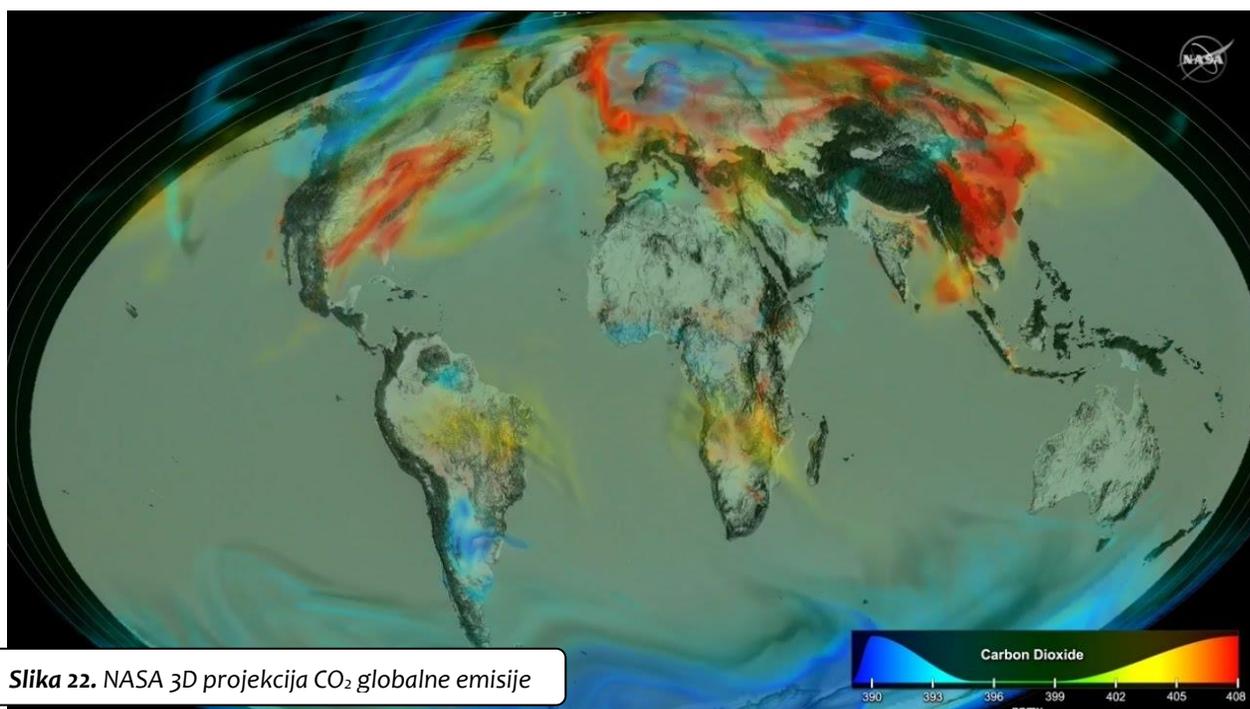
ŠPANIJA - Nakon što su sindikati sklopili investicioni dogovor sa vladom od €205 miliona, Španija se obavezala da će zatvoriti¹⁷ najveći broj svojih rudnika uglja do kraja 2018. Investicioni dogovor je stvoren kako bi ublažio gubitke poslova i obezbedio nove mogućnosti za regije. „Sindikati su pozdravili rudarski dogovor – koji pokriva privatne rudnike u Španiji – kao model dogovora. On kombinuje šemu ranog penzionisanja za rudare starije od 48 godina, uz ekološku obnovu poslova zajednice iz okruženja rudnika i šemu prekvalifikovanja za moderne zelene industrije.” Model „pravedne tranzicije” može biti primenjen bilo gde kao primer dobre prakse, jer sledi Pariski sporazum bez ekološke, ali i socijalne štete.

JUŽNOAFRIČKA REPUBLIKA - U 2018, Nacionalni sindikat rudara Južnoafričke Republike (NUMSA) izdejsstvovao je sudski nalog za blokiranje javne elektroprivrede (ESKOM) u potpisivanju ugovora sa 27 nezavisnih proizvođača obnovljive energije.

Neka društva za zaštitu životne sredine suprotstavila su se ovoj akciji i insistirala na bržoj tranziciji i zatvaranju rudnika uglja. NUMSA tvrdi da oni nisu bili protiv obnovljive energije, već protiv privatizovane obnovljive energije. Takođe su bili zabrinuti da određene grupe, koje se

¹⁷ Nakon zatvaranja rudnika uglja, 30. juna 2020. u Španiji je 7 od 15 elektrana na ugalj prestalo sa radom. Prema informacijama iz jula 2020, još četiri su pratile taj model, stavljajući Španiju na pravi put ka zemlji potpuno slobodnoj od uglja (Lewis, 2020).

zalažu za zaštitu životne sredine, za rizike brze tranzicije tržišta, a naročito onog dela koji se vezuje za gubitak poslova, posebno kada se ima u vidu da se Južnoafrička Republika suočava sa visokim stepenom nezaposlenosti i porast cene električne energije koji radnička klasa ne bi mogla da priušti. Oni su pozvali vladu da prati smernice pravedne tranzicije sa kojima su bili saglasni u Pariskom Sporazumu. U zemlji ogromnih nejednakosti i nivoa nezaposlenosti od 27.7%, osnovna briga je gubitak radnih mesta i opasnost da će privatizovana obnovljiva energija povećati nejednakosti umesto da ih otkloni. Iako je učinjeno malo po pitanju implementacije, Južnoafrička Republika je jedna od retkih zemalja koja pokazuje veliki interes za pravednu tranziciju¹⁸, što se vidi u nekim njenim politikama.

Slika 22. NASA 3D projekcija CO₂ globalne emisije

¹⁸ Problem je u tome što se često dešavaju kontradiktorni stavovi koji postoje u različitim politikama. Kampanja Milion klimatskih radnih mesta (The One Million Climate Jobs Campaign), alijanse radnika, društvenih pokreta i popularnih organizacija Južnoafričke Republike, poziva na mnogo radikalniji pristup, koji bi uključivao i napuštanje puta liberalnog tržišnog razvitka, ka tranziciji predvođenoj javnim sektorom. Ova tranzicija bi uključivala preokret dalje od projekata fosilnih goriva, a ka javnom finansiranju klimatskih poslova, koji bi se bavili klimatskim promenama i time stvorili radna mesta. Prateći predloženu putanju, ojačala bi se uloga lokalnih vlasti u povećanju pravičnosti i pristupačnosti energije, a time bi nastala i dostojanstvena radna mesta. Takođe bi mogla da služi kao pomoć demokratskoj tranziciji dalje od fosilnog kapitalizma, koja je izgrađena odozdo prema gore.

6

OCENA IZGRAĐENOSTI KLIMATSKOG OKVIRA SRBIJE

Tranzicija od fosilnih goriva treba da ispuni dva zahteva: da se odigra što pre i da bude pravedna. Relevantnost sagledavanja stanja u državama u okruženju proističe iz već ozbiljno elaboriranih procena o regionalnim specifičnostima posledica klimatskih promena. U slučaju regiona u kojem se nalazi Srbija, procene govore o visokom nivou ugroženosti (ili potencijalne ugroženosti) usled promena klime. Predviđa se da će porast temperature negativno uticati na dostupnost i kvalitet hrane, širenja bolesti i dostupnost vodnih resursa. Takođe, predviđa se da će klimatske promene uticati na hidrologiju rečnih slivova. Očekuje se da će se učestalost pojava stogodišnjih voda povećati u kontinentalnoj Evropi, ali će se smanjiti u nekim delovima severne i južne Evrope do 2100. godine. Kada se govori o mogućnosti sagledavanja nivoa ranjivosti usled klimatskih promena, sve ukazuje na to da se Srbija i Zapadni Balkan suočavaju sa velikom verovatnoćom nastavka porasta temperature, zajedno sa učestalijim i dužim periodima suša i poplava.

Drugi razlog zbog kojeg bitrebalo imati u vidu regionalni pristup u sagledavanju posledica klimatskih promena i odgovora na izazove u ovoj oblasti, povezan je sa činjenicom da je Srbija kandidat za članstvo u EU. Srbija, kao kandidat za članstvo u Evropskoj uniji, je u obavezi da usklađuje svoje strateške planove s strateškim pravcem Evropske unije. To u najmanju ruku znači da je potrebno da donese dovoljno ambiciozan energetske i klimatske nacionalni strateški okvir koji je usklađen sa EU okvirom za klimu i energiju. Srbija trenutno radi na usklađivanju s postojećim politikama EU. Međutim, ne treba izgubiti iz vida da su Zaključci Evropskog saveta i definisani ciljevi zasnovani na pretpostavci potpunog ispunjenja ciljeva iz strategije Evropa 20-20-20. Srbija ima obaveze koje proizilaze iz članstva u Energetskoj zajednici, u prvom redu cilj od 27% obnovljivih izvora energije u finalnoj potrošnji energije do 2020, kao i obaveze u pogledu usklađivanja sa zakonodavstvom Evropske unije u oblasti životne sredine i energetske politike. U tom smislu, Srbija mora da svoje strateške planove pravi u skladu s ambicijama Evropske unije u pogledu klimatske i energetske politike, kao i da Nacionalnu klimatsku strategiju kreira na isti način kao i EU, u uskoj saradnji sa svim zainteresovanim stranama, vodeći računa da se ciljevi i načini njihovog ostvarivanja ne kose s osnovnom logikom klimatske politike EU. **Svrha klimatske strategije mora da bude razvoj zasnovan na niskougljeničnoj privredi.**

Integrirano postavljene ciljevi treba da se pozitivno odraze i na ostale javne politike, kao što je politika životne sredine, koja predstavlja ogroman izazov u procesu pristupanja.

Konkurentnost, pristupačnost, održivost energije, energetska sigurnost, novi sistem upravljanja, reforma ETS-a, kao i stvaranje Energetske unije ukazuje da je potrebno strateški, sistemski i integrisano raditi na mnogim poljima kako bi se obezbedila bolja pozicija od marginalne (koju Srbija trenutno ima) u ovom novom sistemu. Srbija bi zbog svog nezavidnog položaja u smislu energetske bezbednosti, kao i zbog poražavajuće statistike u pogledu energetske siromaštva morala da radi na pronalaženju najdelotvornijih i najefikasnijih načina za rešavanje ovih problema. Dovoljno brzo kretanje u pravcu strateških ciljeva EU bi svakako doprinelo povećanju energetske bezbednosti i smanjenju energetske siromaštva. U skladu s tim, pre revizije i usvajanja novih strateških dokumenata neophodno je uraditi sveobuhvatnu procenu uticaja predloženih mera, kao i analizu efekata prethodnih politika. Posle toga potrebno je revidirati postojeću Energetsku strategiju i raditi temeljno i transparentno na nacionalnom energetske akcionom planu. Olakšavajuća okolnost je činjenica da pitanje „klimatske pravde” nije na odgovarajući način regulisano međunarodnim ugovorima u oblasti klimatskih promena, uključujući i Pariski sporazum o klimi.

“Kako se Srbija još uvek nalazi u fazi definisanja strateškog okvira iz oblasti klime i energije, prvenstveno bi trebalo da unapredi često kritikovan, netransparentan proces javnih konsultacija. Donosioci odluka u Srbiji mogu mnogo da nauče iz procesa javnih konsultacija EU i da primene sličan princip pri konsultovanju svoje javnosti. Na taj način, sam proces i strateški dokumenti bili bi obogaćeni ekspertskim znanjem, a učešće svih zainteresovanih strana doprinelo bi legitimnim ciljevima koje bi bilo moguće ostvariti. U tu svrhu razmatranje procesa konsultacija u EU može da posluži kao primer dobre prakse. Na kraju, treba imati u vidu da pomenuti ciljevi predstavljaju pregovaračku poziciju EU za postizanje novog globalnog klimatskog sporazuma u Parizu 2015. EU ima nameru da ostane lider na globalnom nivou. Ovu svoju poziciju EU ne planira da osigura samo na svom terenu već namerava da svoju ambicioznu politiku proširi i na zemlje van EU. Ovo može da se ostvari preko raznih trgovinskih i netrgovinskih barijera, postavljanja visokih standarda proizvoda, i mnogih drugih mera. U tom smislu Srbija bi trebalo da pažljivo definiše svoj doprinos novom globalnom sporazumu u Parizu 2015, a u skladu s očekivanjima iznesenim u Izveštaju o napretku”.

Srbija je nacionalne ciljeve u odnosu na Pariski sporazum definisala u izveštaju koji je 25. juna 2015. godine dostavljen Sekretarijatu Okvirne konvencije UN o promeni klime. Definisani ciljevi se odnose na smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte za treću deceniju 21. veka (do 2030. godine) u iznosu od 9,8% u odnosu na 1990. godinu, kao baznu godinu za obračun. Obuhvaćeno je svih šest gasova sa efektom staklene bašte koji se ne kontrolišu Montrealskim protokolom o supstancama koje oštećuju ozonski omotač.

Zakon o klimatskim promenama

Ministarstvo zaštite životne sredine otvorilo je javnu raspravu o Nacrtu zakona o klimatskim promenama 15. marta 2018. godine. Tokom javne rasprave (koja je trajala preko 30 dana), Ministarstvo zaštite životne sredine održalo je javne prezentacije u pet gradova u Srbiji, tokom kojih su građani mogli da razgovaraju s predstavnicima Ministarstva o svojim komentarima i primedbama. Ovo je bio **primer dobre prakse uključivanja javnosti u proces donošenja** jednog ovako važnog zakonskog akta. Izveštaj o održanoj javnoj raspravi objavljen je u junu 2018. godine. U martu 2021. godine Vlada je Zakon o klimatskim promenama. Ovim zakonom uređuje se sistem za ograničenje emisija gasova sa efektom staklene bašte (GHG) i za prilagođavanje na izmenjene klimatske uslove, monitoring i izveštavanje o strategiji niskougljeničnog razvoja i njenom unapređenju, program prilagođavanja na izmenjene klimatske uslove, donošenje strategije niskougljeničnog razvoja i programa prilagođavanja na izmenjene klimatske uslove, izdavanje dozvola za emisije GHG (ugljendioksid (CO₂), metan (CH₄), azotsuboksid (N₂O), fluorougljovodonici (HFCs), perfluorougljenici (PFCs), i sumporheksafluorid (SF₆) i azot trifluorid (NF₃)) operateru postrojenja, izdavanje odobrenja na plan monitoringa operatera vazduhoplova, monitoring, izveštavanje, verifikaciju i akreditaciju verifikatora, administrativne takse, nadzor i druga pitanja od značaja za ograničenje emisija GHG i prilagođavanje na izmenjene klimatske uslove. Odredbe ovog zakona primenjuju se na emisije GHG izazvane ljudskom aktivnošću i sektore i sisteme izložene uticajima klimatskih promena.

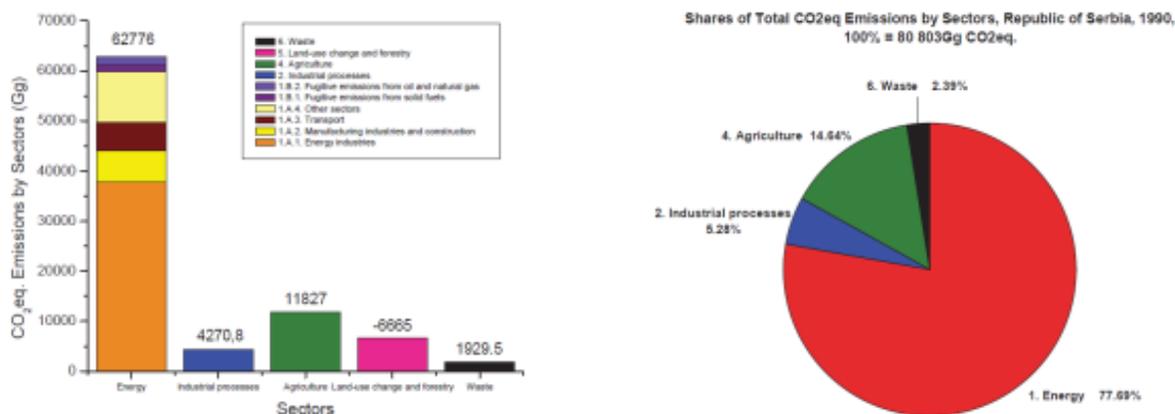
Strategija niskougljeničnog razvoja sa akcionim planom

Strategija niskougljeničnog razvoja sa Akcionim planom treba da uspostavi pravac razvoja Republike Srbije ka niskougljeničnoj i resursno efikasnoj ekonomiji. Osim toga, Strategija predstavlja osnovni instrument za ispunjenje obaveza prema Sporazumu iz Pariza i drugih međunarodnih obaveza koje je Srbija preuzela. Predlog Strategije niskougljeničnog razvoja sa Akcionim planom bio je na javnoj raspravi od 27. decembra 2019. godine do 24. januara 2020. godine. Izveštaj o sprovedenoj javnoj raspravi (MZŽS, 2020a) objavljen je u junu 2020. godine. Planom rada Vlade za 2021. godinu, usvajanje Strategije je planirano za decembar 2021. godine. Međutim, Strategija nije usvojena u 2021. godini.

Predlog Strategije kroz potencijalne scenarije razvoja, prikazuje mogućnosti dekarbonizacije privrede Republike Srbije do 2050. godine. Svi scenariji su kao polaznu pretpostavku imali uslov da Srbija 2025. godine postane punopravna članica Evropske unije. Međutim, čak ni najambiciozniji scenario nije predvideo potpunu dekarbonizaciju (nula neto emisije gasova sa efektom staklene bašte).

S obzirom na to da je usvajanjem Evropskog zelenog plana EU za 2050. godinu postavila cilj da postane ugljenično neutralna, jasno je da Predlog Strategije niskougljeničnog razvoja nije usklađen sa okvirom javne politike EU. Treba imati na umu da su klimatske ambicije EU za 2030.

godinu takođe povećane: sa 40% na smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte od 55% u odnosu na 1990. godinu. To znači da je ovaj dokument već zastareo, a da nije još usvojen.

Slika 23. Doprinos pojedinačnih sektora ukupnim emisijama (izraženo u GgCO₂eq)

Povećanje klimatske ambicije Republike Srbije i obaveze prema Okvirnoj konvenciji Ujedinjenih nacija o promeni klime (UNFCCC)

Međunarodne obaveze Republike Srbije utvrđene su zakonima o ratifikaciji Okvirne konvencije UN o promeni klime i njenim pratećim aktima: Kjoto protokolom, Doha amandmanom na Kjoto protokol i Sporazumom iz Pariza. Među najznačajnijim obavezama potpisnica Okvirne konvencije Ujedinjenih nacija o promeni klime jeste izveštavanje prema Konvenciji (UNFCCCa). Nakon što je u 2019. godini Ministarstvo zaštite životne sredine, u saradnji s Programom UN za razvoj, započelo izradu Drugog dvogodišnjeg (*Biennial Update Report*) i Trećeg nacionalnog izveštaja (*National Communications*) prema UNFCCC¹⁹, tokom 2020. godine ovi procesi su stali.

Klimatska politika Srbije, EU i Energetska zajednica

Srbija je potpisala Deklaraciju o Zelenoj agendi za Zapadni Balkan u novembru 2020. Potpisivanjem ovog dokumenta, Srbija je preuzela političku obavezu da do 2050. godine postigne dekarbonizaciju ekonomije, u skladu s predstojećim klimatskim zakonom u EU. Evropska unija teži da bude primer u borbi protiv klimatskih promena, a to znači da se Srbija

¹⁹ Iako je Planom rada Vlade Republike Srbije za 2020. godinu planirano usvajanje oba izveštaja za decembar, nijedan od ova dva izveštaja nije usvojen. U februaru 2020. godine Ministarstvo zaštite životne sredine je formiralo Radnu grupu za sprovođenje projekta Uspostavljanje okvira transparentnosti u Republici Srbiji, i na taj način započelo rad na reviziji Nacionalno utvrđenih doprinosa (NDCs). U julu 2020. godine predstavljen je nacrt ovog dokumenta, ali on tokom izveštajnog perioda takođe nije usvojen, iako je prema Planu rada Vlade trebalo da se usvoji do kraja 2020. godine. Sam nacrt unapređenih Nacionalno utvrđenih doprinosa oslanja se na M2 scenario predloga Strategije niskougljeničnog razvoja, odnosno postavlja cilj smanjenja emisija GHG za 33% do 2030. godine u odnosu na 1990. godinu.

mora uskladiti sa izmenjenim ciljevima EU za 2030. godinu, odnosno: „smanjenje emisije gasova staklene bašte za najmanje 55% u odnosu na 1990.“ Ovo će snažno uticati na proces postavljanja ciljeva za 2030. godinu koji sprovode Sekretarijat Energetske zajednice, Komisija EU i ugovorne strane Energetske zajednice (i Srbija među njima).

Naime, Energetska zajednica je izradila Studiju o smanjenju emisija gasova sa efektom staklene bašte do 2030. godine, obnovljivim izvorima energije i energetske efikasnosti. Studija treba da poveže ciljeve EU u ovim oblastima sa ambicijom ugovornih strana Energetske zajednice (a posebno sa zemljama Zapadnog Balkana, koje teže članstvu u Evropskoj uniji). U okviru Studije su postavljeni objedinjeni ciljeva za smanjenje GHG emisija, povećanje udela OIE i povećanje energetske efikasnosti. Studija pokazuje da region mora znatno da smanji emisije štetnih gasova u narednim godinama. To znači da svaka zemlja regiona treba da postavi ambiciozne političke okvire i akcione planove, kako bi do 2050. godine postala klimatski neutralna. Kao potpisnice Pariskog sporazuma i Sofijske deklaracije, vlade zapadnog Balkana dale su jasna politička obećanja da će doprineti ograničavanju globalnog zagrevanja na 1,5 stepeni Celzijusa i postići klimatsku neutralnost do 2050. godine.

	Historical and calculated emissions in 2018	Scenario 1: 30% of 2018 emissions reduction	Emissions in 1990	Results from Scenario 1, compared to 1990 levels
Albania	9.17	6.42	4.34	+47.93%
Bosnia and Herzegovina	25.74	18.02	34.04	-47.06%
Kosovo	9.74	6.82	N/A	N/A
Montenegro	3.77	2.64	5.9	-55.25%
North Macedonia	10.13	7.10	12.48	-43.11%
Serbia	75.36	52.75	83.52	-36.84%
Total in Western Balkans	133.91	93.75	140.28	-33.17%

	Scenario 2 / Country emissions according to 1.5 pathway	Country emissions in 1990	Results from Scenario 2, compared to 1990 levels
Albania	7.1	7.83	-9.32%
Bosnia and Herzegovina	8.45	26.62	-68.25%
Kosovo	4.7	N/A	N/A
Montenegro	1.5	4.37	-65.67%
North Macedonia	5.35	12.27	-56.40%
Serbia	17.24	66.66	-74.14%
Western Balkans	44.34	117.75	-62.34%

Slika 24. Scenario 1. i 2. o ciljevima za smanjenje GHG emisija u zemljama Zapadnog Balkana

Primena pravnih tekovina Energetske zajednice

Izveštaj o primeni pravnih tekovina Energetske zajednice za 2020. Godinu, ponovo naglašava ozbiljnu potrebu za poboljšanjem primene propisa u oblasti klimatskih promena. Od deset oblasti koje su pokrivene pravnim tekovinama Energetske zajednice, primena iz oblasti klimatskih promena je na najnižem nivou. Ministarstvo rudarstva i energetike je predložilo, a

Vlada usvojila četiri ključna zakona: Zakon o obnovljivim izvorima energije, Zakon o energetici, Zakon o efikasnom korišćenju energije i Zakon o rudarstvu i geološkim istraživanjima. Ovim setom zakonskih izmena je, između ostalog, regulisana i izrada Nacionalnog energetskeg i klimatskog plana.

ŠTA JE INTEGRISANI NACIONALNI ENERGETSKI I KLIMATSKI PLAN (INEKP)?

Poznato je da je u okviru EU uspostavljen jasan pravno obavezujući okvir za postizanje ciljeva Pariskog sporazuma iz 2015. godine, a uspostavljeni su i ambiciozni ciljevi za 2030. godinu u pogledu obnovljivih izvora energije, energetske efikasnosti i smanjenja emisija gasova sa efektom staklene bašte. U cilju definisanja ovih ciljeva, slično državama članicama EU, ugovorne strane Energetske zajednice, u koje spada i Republika Srbija, u obavezi su da pripreme Integrisane nacionalne energetske i klimatske planove, da prate navedene oblasti i da izveštavaju o njima. Osim toga, Srbija je potpisnica i Sofijske deklaracije o Zelenoj agendi za Zapadni Balkan koja je obavezuje i na izradu Integrisanog energetskeg i klimatskog plana.

U skladu sa politikom EU u oblasti energetike i klime i težnjom da se sprovede dekarbonizacija i u 2050. godini, te ostvari klimatska neutralnost, Ministarski savet Energetske zajednice je usvojio Preporuku o pripremi i razvoju integrisanih nacionalnih energetskeg i klimatskeg planova (*Recommendation of the Ministerial Council of the Energy Community (2018/1/MC-EnC)* od strane ugovornih strana Energetske zajednice. Ovi planovi obuhvataju svih pet dimenzija Energetske unije i predstavljaju nužne alate za strateško planiranje energetske i klimatske politike. Energetska zajednica je izradila uputstvo za izradu integrisanih energetskeg i klimatskeg planova (*POLICY GUIDELINES by the Energy Community Secretariat on the development of National Energy and Climate Plans under Recommendation 2018/01/MC-EnC*). U skladu sa navedenom preporukom, Republika Srbija je izradila i predstavila Integrisani nacionalni energetski i klimatski plan Republike Srbije za period od 2021. do 2030. godine uključujući perspektivu do 2050. godine, kako bi se osigurala doslednost sa dugoročnim relevantnim ciljevima politike na nivou EU, UNFCCC i Energetske zajednice. INEKP sadrži pregled trenutne situacije, ciljeve, politike i mere za pet dimenzija EU, integrisane projekcije i indikatore uključujući referentne scenarije i scenarije politika koji procenjuju relevantne uticaje politika i predloženih mera i izveštavanje o sprovođenju nacionalnih planova.

INEKP takođe sadrži makroekonomske i energetske projekcije i scenarije kojima se procenjuju i relevantni uticaji tako definisanih politika i predloženih mera za sagledavanje pet dimenzija Uredbe (EU) 2018/1999 o upravljanju Energetske unije i delovanjem u području klime:

- (1) Dekarbonizacija (emisije gasova sa efektom staklene bašte i obnovljiva energija);
- (2) Energetska efikasnost;
- (3) Energetska sigurnost;

- (4) Unutrašnje energetske tržište i
- (5) Istraživanje, inovacije i konkurentnost.

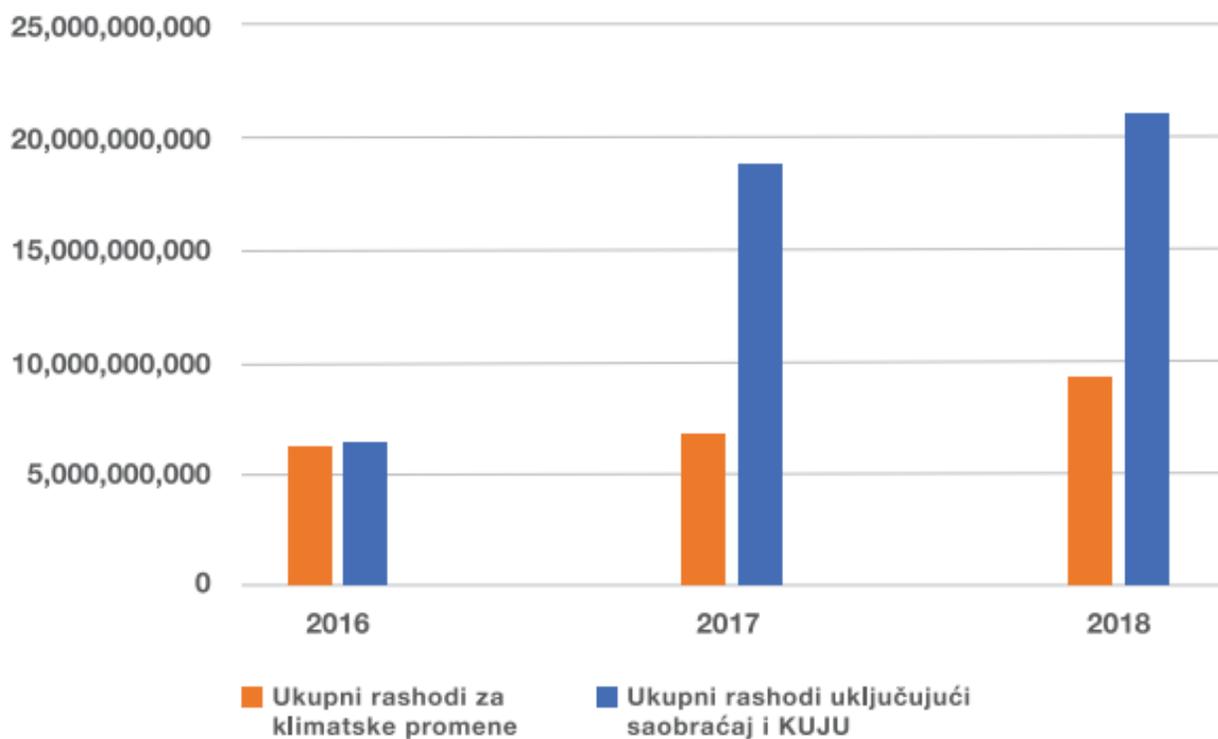
Zajedno sa planom investicija u energetici, sprovođenje ovog plana trebalo bi da doprinese višim stopama privrednog rasta, otvaranju novih radnih mesta i balansu između razvoja energetske sektora i zaštite životne sredine, kao ključnom zahtevu Zelene agende. U okviru rada na realizaciji INEKP-a, poseban izazov predstavlja sprovođenje ciljeva u oblasti energetske efikasnosti, obnovljivih izvora energije i smanjenja emisija gasova sa efektom staklene bašte za 2030. sa vizijom do 2050. godine. Potrebno je pronaći optimalni energetske miks, unapređenje energetske efikasnosti, veću upotrebu obnovljivih izvora energije, unapređenje sigurnosti snabdevanja i smanjenje energetske siromaštva koji će definisati brzinu procesa dekarbonizacije odnosno energetske tranzicije.

Pregled nivoa i strukture rashoda za klimatske promene

Ukupan iznos finansiranja klimatskih promena iz budžeta bio je na nivou 6,5 milijardi RSD 2016; 6,9 milijardi RSD 2017, odnosno 9,4 milijarde RSD 2018. Ukupan iznos rashoda se poslednjih godina ubrzano povećava - 10% u 2017 i čak 35% u 2019. Spisak sektora koji su uključeni u ovu procenu isključuje sektore saobraćaja i ekonomije i razvoja politike¹⁰. Razlog tome je što ovi sektori uključuju veoma velike infrastrukturne projekte kao što su izgradnja puteva, autoputeva i železnice, kao i izgradnja i rekonstrukcija obrazovne i zdravstvene infrastrukture što podrazumeva rashode koji su neuporedivi sa rashodima ostvarenim u drugim sektorima. Ti projekti nisu u direktnoj vezi sa finansiranjem klimatskih promena ali su na posredan način relevantni u pogledu smanjenja CO₂ zahvaljujući efikasnijem korišćenju energije usled unapređene infrastrukture. Prema tome, njima je dodeljen najniži indeks relevantnosti (0.25). Kada se to doda na ukupne rashode onda se iznos značajno povećava – na 6,5 milijardi RSD u 2016, 19 milijardi RSD u 2017 odnosno čak 21,1 milijardu u 2018.

U Zakonu o izmenama i dopunama Zakona o budžetu Republike Srbije za 2020. godinu, u okviru Ministarstva zaštite životne sredine, planirana su sredstva u iznosu od 35.000.000 dinara za program Lokalni razvoj otporan na klimatske promene.

U okviru Zelenog fonda RS opredeljena su sredstva za program Pošumljavanje u cilju zaštite i očuvanja predeonog diverziteta u iznosu od 35.230.000 dinara. Pored toga, opredeljena su sredstva Republičkom hidrometeorološkom zavodu Srbije u iznosu od 56.547.000 dinara za Praćenje i analiza klime i prognoza klimatske varijabilnosti i klimatskih promena, zatim sredstva u iznosu od 2.111.000 dinara za projekat Strukturisana mreža za integraciju klimatskog znanja u politiku i teritorijalno planiranje, kao i sredstva u iznosu od 1.490.000 dinara za Klimatska osmatranja, modeliranje i usluge u Evropi.

Slika 25. Ukupni budžetski rashodi za klimatske promene, 2016-2018 (RSD)

U Zakonu o izmenama i dopunama Zakona o budžetu Republike Srbije za 2020. godinu (NSRS, 2020), u okviru projekta IPA 2013 – Životna sredina i klimatske promene, Ministarstvu zaštite životne sredine su opredeljena sredstva u iznosu od 290.957.000 dinara (i to iz budžeta Republike Srbije 19.001.000 dinara, a iz sredstava EU 271.956.000 dinara), a Ministarstvu rudarstva i energetike sredstva u iznosu od 88.938.000 dinara (iz budžeta Republike Srbije 8.894.000 dinara, a iz sredstava EU 80.044.000 dinara). Takođe, za Budžetski fond za unapređenje energetske efikasnosti, u pomenutom zakonu, planirana su sredstva u iznosu od 500.240.000 dinara.

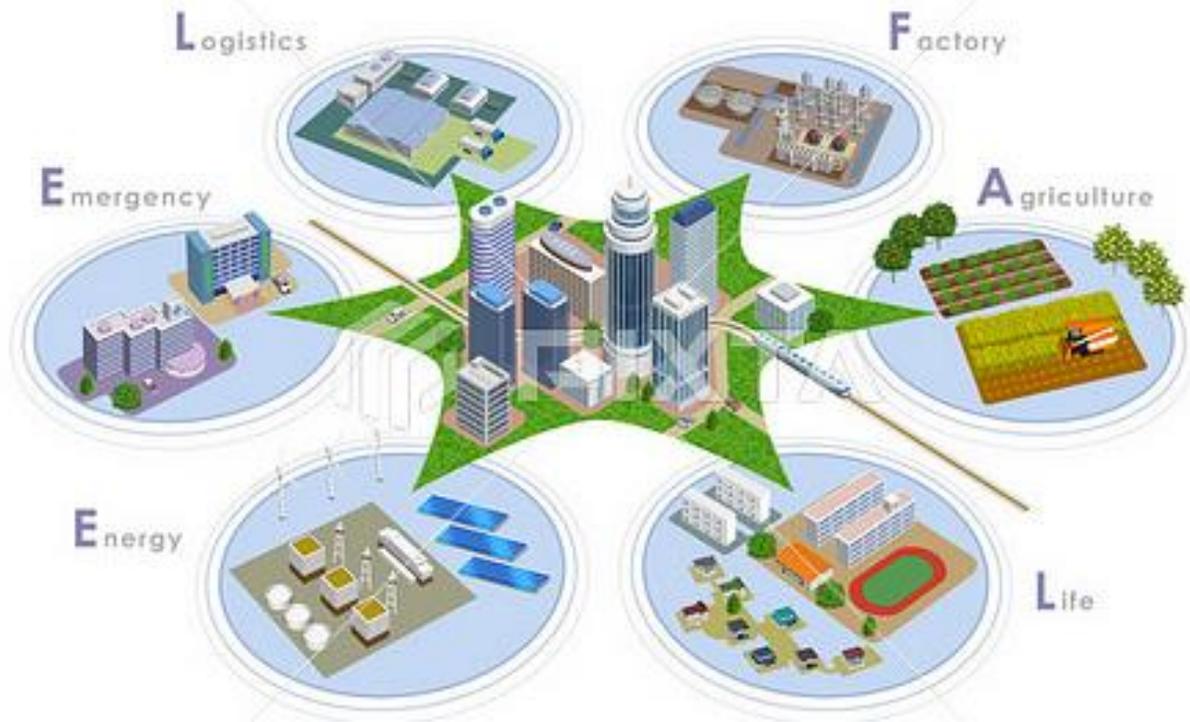

7

DEFINISANJE KONCEPTA KLIMATSKI PAMETNE LOKALIZACIJE (PRINCIPI LOKALIZACIJE, RELEVANTNE LOKALNE AKTIVNOSTI UBLAŽAVANJA I PRILAGOĐAVANJA NA KLIMATSKJE PROMENE)

Gradovi celog sveta suočavaju se sa rastućim rizicima od katastrofa, klimatskim i drugim rizicima kao što je pandemija virusa COVID-19. Pristup smanjenju rizika koji se zasniva na pojedinačnim opasnostima, postaje luksuz i neprihvatljiva opcija za strateško planiranje. Procena rizika je multidisciplinarni pristup, gde odgovornost snose svi akteri lokalne zajednice. Za rizičan događaj nije odgovoran samo jedan davalac javnih usluga ili telo zaduženo za odgovor na opasnost. Tela lokalne samouprave za planiranje, moraju biti uključena, uz zastupljenost višestrukih sektora i aktera. Gradovi moraju planirati mere za smanjenje rizika, ali i sistem za izgradnju otpornosti i prilagođavanja na novonastale klimatske faktore. Ciljevi klimatski otporne lokalne zajednice su da sistemi, usluge i ljudi odgovore na krizu u što kraćem vremenskom periodu, da umeju da upravljaju promenama i pritiscima i da nastave život posle krize. Klimatski pametna lokalizacija je strateški odgovor na elemente planiranja smanjenja rizika i izgradnju otpornosti, kao i za realizaciju postupaka ublažavanja i prilagođavanja na klimatske promene.

Sa dobro izabranom i osmišljenom niskougleničnom strategijom, lokalne samouprave treba da postanu inkluzivnije, bezbednije, otpornije i održive do 2030. godine, što će direktno doprineti postizanju Cilja održivog razvoja (SDG11). Danas je sve veći broj gradova koji su posvećeni smanjenju lokalnih rizika od katastrofa/klimatskih uslova i građenju otpornosti na klimatske promene, uz sve veći broj gradova koji dokazano poboljšavaju svoju otpornost primenjivanjem smanjenja rizika od katastrofa, prilagođavanjem klimatskim promenama i/ili planovima otpornosti i preduzimanjem postupaka za unapređenje mitigacionih parametara, kao i sve veći broj globalnih i regionalnih partnerstava za saradnju i podršku za gradove duž plana otpornosti. Kancelarija Ujedinjenih nacija za smanjenje rizika od katastrofa (UNDRR), postigla je znatan uspeh u unapređenju otpornosti gradova na katastrofe preko lokalnih organa vlasti. Zagovarala je potrebu da se smanje rizici i razvije otpornost gradova kroz analize i akcijske planove, podigla je svest gradova i poboljšala njihovo razumevanje sistemskih pitanja i njihovih povezanosti, a kroz taj proces kampanja je izgradila lokalne kapacitete, probudila svest i interesovanje i stvorila ili ojačala partnerstva aktera.

Slika 26. "Smart City" concept kao alat za dostizanje otpornosti lokalnih zajednica

Pametna lokalizacija podrazumeva partnerski odnos više različitih organizacija, lokalnih mreža i organizacija za podršku. Strategije i Planovi za smanjenje rizika od katastrofa, ne mogu se donositi izolovano. One moraju biti u globalnim okvirima, kako bi se bavile višestrukim, sistemskim rizicima različitih proporcija sa kojima se suočavaju gradovi, i kako bi se smanjio teret gradova u smislu planiranja, nabavljanja resursa i izveštavanja. Strategije za smanjenje rizika od katastrofa, moraju da budu sinhronizovane sa drugim okvirima politika, uključujući inicijative za prilagođavanje klimatskim promenama i njihovo ublažavanje, određeno Pariskim sporazumom. Da bi jedna lokalna zajednica mogla uspešno da se odbrani od intenziteta klimatskih promena, potreban je neograničen pristup različitim alatima, partnerima i uslugama u različitim stadijumima (procene, planiranje, specijalizovane tehničke informacije, sprovođenje i praćenje) procesa izgradnje klimatski otpornog ambijenta. Kako je pristup finansiranju jedna od najvećih prepreka, veoma je važno uspostaviti funkcionalne tokove finansiranja i upotrebu inovativnih finansijskih alata. Najjednostavnije je učiti na primeru drugih. Klimatski pametne zajednice su u najboljoj poziciji da budu mentori, da savetuju i pruže podršku drugima. Gradovi predstavljaju prirodne partnere drugim gradovima za učenje među jednakima i odgovornost. Pomažu da se pojača ono što funkcioniše izvan granica malih tehničkih savetodavnih grupa. Takva horizontalna razmena znanja i program za učenje među jednakima, je siguran put za uspostavljanje klimatski održive infrastrukture lokalnih zajednica (<https://www.smartcityexpo.com>).

Vertikalna integracija među nacionalnim vlastima i lokalnim upravama doprinosi održivosti, na način koji nacionalne institucije stavlja u poziciju ključnog aktera u obezbeđivanju zakonodavnog osnaživanja lokalnih uprava i budžetske i tehničke podrške. Uvođenje nacionalnih vlada i nacionalnih udruženja lokalnih vlada u svojstvu partnera i ugrađivanje podrške institucija na nacionalnom nivou koje se bave urbanim planiranjem i razvojem, ključni su za održivo sprovođenje principa klimatski pametne lokalizacije, kao i za osiguravanje koherentnosti između nacionalnih i lokalnih strategija. Pri tome, privatni sektor mora biti strukturni deo, kako bi se iskoristile njegove prednosti - Urbana otpornost na klimatske promene se gradi korišćenjem prednosti i doprinosa višestrukih aktera. Privatni sektor se oslanja na robusnu infrastrukturu, pružanje usluga i ljudske kapacitete. Kontinuitet poslovanja je ključan. Samim tim, privatnom sektoru je u interesu da se postara da gradovi funkcionišu. Kao primarni inovatori i investitori, firme iz privatnog sektora doprinose i stvaranju okruženja u kom otpornost napreduje.

Principi klimatski pametne lokalizacije

Lokalne samouprave (LS) imaju važnu ulogu u sprovođenju Strategije niskougljeničnog razvoja. Kroz prostorno planiranje, borbu protiv klimatskih promena na lokalnom nivou, upravljanje potrošnjom energije u javnom sektoru, sisteme optimalne potrošnje energije, urbanu mobilnost, izradu intermodalnih čvorišta i saobraćajne infrastrukture, izradu lokalnih strategija o energiji i klimi, uvođenje na prirodi zasnovanih rešenja kroz ozelenjavanje urbanih površina, integrisanje procena uticaja na životnu sredinu u urbani razvoj i planiranje širenja urbanih naselja, upravljanje otpadom, tretman komunalnih kanizacionih voda, kao i kroz mnoge druge mere, lokalne samouprave daju svoj doprinos i mogu da ubrzaju zeleni razvoj i nacionalnu transformaciju. Ključni element za realizaciju ciljeva Zelene Agende jeste jačanje saradnje među lokalnim samoupravama u regionu i obezbeđivanje povratnih informacija kroz vertikalnu koordinaciju kako bi se podržao postupak kreiranja politika.

Otežavajuće okolnosti u sprovođenju zelenog razvoja je nedostatak svesti građana, znanje i iskustvo, pristup finansijskim sredstvima, mogućnost primene mera zaštite životne sredine i brz i učinkovit odgovor na uticaje klimatskih promena. Takođe, nivo zaduženosti lokalnih samouprava, pre svega za goruće probleme zaštite životne sredine, kao što su upravljanje otpadom i tretman otpadnih voda, je takav da je potrebno uspostaviti okvir međuopštinske saradnje, kako bi se standardizovao pristup investicionim fondovima, primenili primeri najbolje prakse za ostvarivanje ciljeva Zelene Agende, koja je obavezujuća za sve aktere Zapadnog Balkana (ZB). Usvajanjem Evropskog zelenog dogovora, EU se opredelila da bude globalni lider i pokretač tranzicije ka nultim emisijama.

Ova obaveza naglašava potrebu za definisanje jasnog koncepta i neophodnih promena u različitim sektorima lokalne samouprave, za postizanje ovog ambicioznog cilja do 2050. godine.

Apsolutni prioritet klimatski pametne lokalizacije je da prilagodi svoju klimatsku politiku, postavi lokalne ciljeve u oblasti ublažavanja efekata i prilagođavanja klimatskim promena, u skladu sa ambicioznim planovima EU za tranziciju do 2030. Takođe, lokalne zajednice treba da pripreme svoju infrastrukturu za transponovanje paketa **“Spremni za 55% (“Fit for 55”)**”, usklađivanje sa Strategijom EU o adaptaciji na klimatske promene, i obezbedi brzu zelenu transformaciju svih sektora, prvenstveno onih sa visokom emisijom ugljenika.

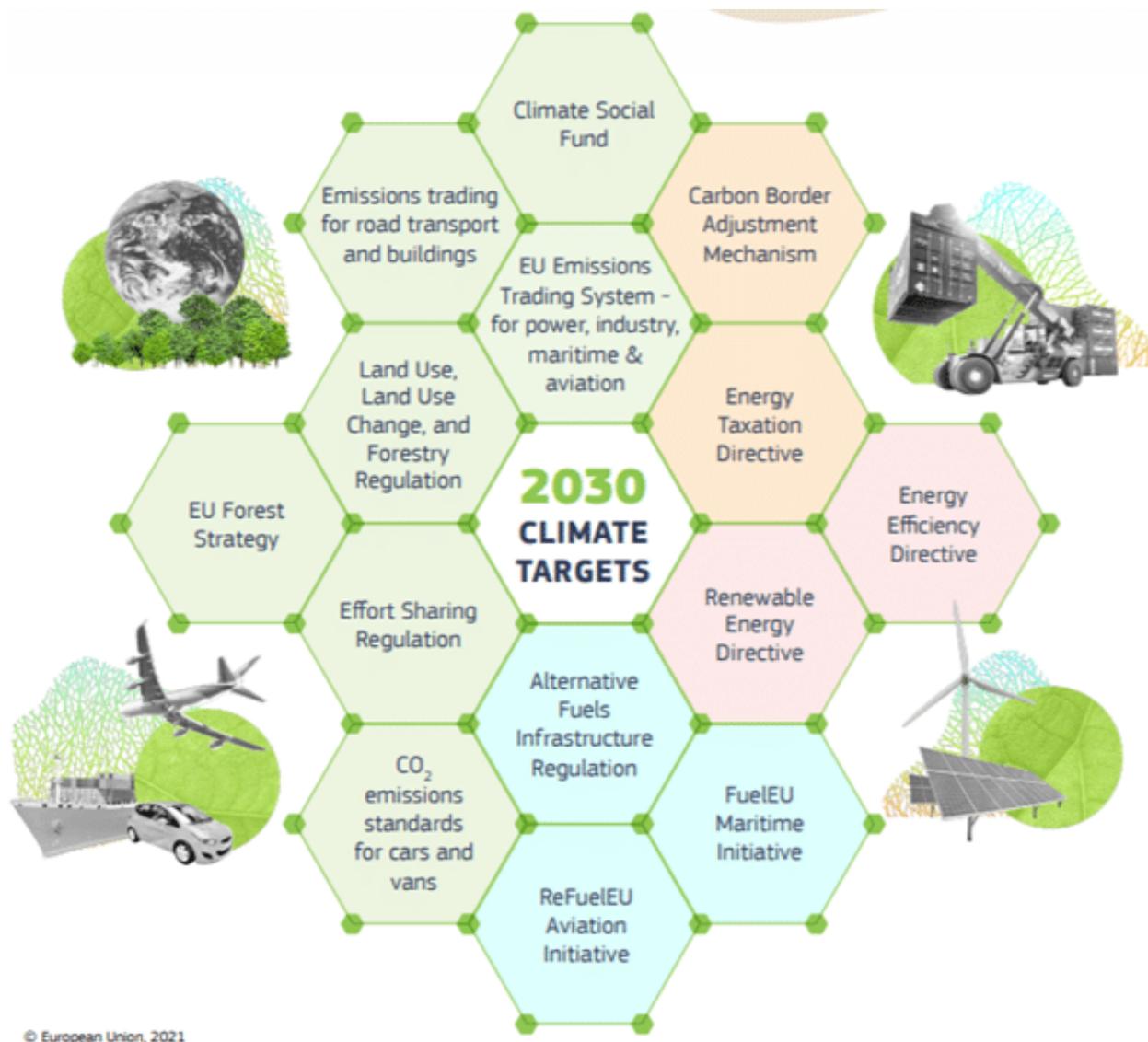
Šta je “Spremni za 55%”

Paket **“Spremni za 55%”**, čini niz predloga za reviziju i ažuriranje zakonodavstva EU-a, odnosno pokretanje novih inicijativa kako bi se osiguralo da politike EU-a budu u skladu s klimatskim ciljevima. **“Spremni za 55%”** predstavlja nivo spremnosti da se neto emisije gasova staklene bašte smanje za najmanje 55% do 2030. Paketom akcija, treba da se obezbedi dosledan i uravnotežen okvir za postizanje klimatskih ciljeva, kojima se osigurava fer i socijalno pravedna tranzicija, održavaju i jačaju inovacije i konkurentnost privrede i obezbeđuju isti uslovi za sve zainteresovane strane u procesu.

Kako bi se uspostavili održivi principi lokalizacije, relevantne lokalne aktivnosti mitigacije i prilagođavanja na klimatske promene, prioritetno treba da budu usmerene na pravno obavezujuće ciljeve sa rokovima i pravcima delovanja, kao i zakonske, finansijske i resursne mehanizme za sprovođenje pravedne klimatske politike. Karbonska neutralnost do 2050. godine predstavlja ozbiljan zahvat, što lokalne zajednice obavezuje na razvijanje i usvajanje dugoročnih strategija razvoja svih strukturnih elemenata u pravcu niske emisije gasova staklene bašte, a sve u skladu sa odredbama Zakona EU o klimi, Uredbom o upravljanju i drugim elementima okvira politike EU u oblasti klime, i da ih usvoje bez odlaganja, najkasnije do 2025. U ovim dugoročnim strategijama, akcenat treba da bude na dekarbonizaciji sektora sa visokim nivoom emisije ugljenika (najdominantniji sektori energetike i saobraćaja). Takođe, lokalne strategije treba da utvrde ciljeve smanjenja emisija za sve privredne aktivnosti povezane sa sektorima saobraćaja, zgradarstva, sektora poljoprivrede, industrije i upravljanja otpadom.

Društveno prihvatljiv i klimatski pravedan proces postepenog napuštanja konvencionalnih izvora energije, zahteva multidisciplinarni pristup i različite aktere iz oblasti politike, biznisa i zaštite životne sredine, uključujući predstavnike privrednih grana i preduzeća koja će biti pogođena ovom tranzicijom, sindikate zaposlenih i ostale zainteresovane strane (iz redova građanstva). Rezultat ovih aktivnosti treba da bude Lokalna Niskougljenična Strategija, sa AP.

Ovaj dokument sadrži analizu socijalnih, energetskih i ekonomskih aspekata dekarbonizacije i mogućnosti za rešavanje suprotstavljenih interesa – energetske sigurnosti, ciljeva vezanih za klimu i socijalne elemente, uključujući prilike za kreiranje novih radnih mesta, kao i sprečavanje rasta cena električne energije u kontekstu pogoršanja energetskog siromaštva.

Slika 27. "Fit for 55" i elementi sistema adaptacije na klimatske promene

Do 2026. godine, zemlje Zapadnog Balkana imaju obavezu da izrade Regionalnu strategiju adaptacije na klimatske promjene za Zapadni Balkan (RAS), kako bi se naglasile zajedničke potrebe, definisale zajedničke aktivnosti sa ciljem povećanja otpornosti regiona na klimatske promene i identifikovali mogući izvori finansiranja.

Strategija treba da sadrži predlog jačanja otpornosti na klimatske promene regiona do 2030, kao i dugoročnu viziju Zapadnog Balkana kao regiona otpornog na klimatske promene, prilagođenog naizbežnom uticaju klimatskih promena do 2050. godine. Strategija treba da bude usklađena sa Strategijom adaptacije na klimatske promene EU, Nacionalnim planovima za adaptaciju na klimatske promene, kao i ispita mogućnosti za širu primenu prirodnih rešenja za povećanje otpornosti na klimatske promene.

Relevantne lokalne aktivnosti ublažavanja i prilagođavanja klimatskim promenama

Kako bi se ostvarila karbonska neutralnost do 2050. godine, smanjenje emisije gasova staklene bašte treba da bude tesno povezano sa planom protivmera za intenzivnije eliminisanje ugljenika. U tom smislu, usaglašavanje sa Uredbom o uključivanju emisija gasova staklene bašte i isključivanje iz korišćenja zemljišta, promena u korišćenju zemljišta i šumarstvu (LULUCF)²⁰ i njenim sprovođenjem, treba da budu jedan od prioriteta lokalnih zajednica u narednoj deceniji. Unapređenje inventara gasova staklene bašte, izrada Računskih planova za šumarstvo (sa predloženim referentnim nivoom šuma, u skladu sa Uredbom LULUCF), stvaranje novih kategorija proizvoda za skladištenje ugljenika (uključujući i drvene proizvode), trebalo bi da budu među prvim merama u stvaranju klimatske održive lokalne samouprave. Pored navedenih mera i kapaciteta sektora LULUCF za eliminaciju ugljenika iz atmosfere, potrebna je i primena integrisanog pristupa borbi protiv klimatskih promena i veći doprinos iz sektora zemljišta, uključujući unapređenje planova i praksi korišćenja zemljišta. Ovo svakako otvara nove modele zelenog biznisa. Prilikom određivanja ukupnog i sektorskih ciljeva, odnosno različitih scenarija smanjenja GHG emisija za lokalne samouprave, treba uzeti u obzir smernice koje dolaze sa nacionalnog nivoa u vidu Nacionalnog utvrđenog doprinosa (NDC) po Okvirnoj konvenciji Ujedinjenih nacija o promeni klime (UNFCCC), ali pre svega lokalni potencijal za redukciju GHG emisija, ekvivalentan rezultatima smanjenja nakon implementacije identifikovan mera u procesu izrade lokalnih klimatskih dokumenta. Klimatski pametna lokalizacija treba da stvori adekvatan okvir za izradu odgovarajućih protokola, sredstava i mehanizama za praćenje realizacije, izveštavanje i verifikaciju postignutih efekata smanjenja. Za praćenje uspešnosti, nameće se potreba za formulisanjem odgovarajućih indikatora kojima bi se dopunio sistem za praćenje realizacije, kao i metodologiju za prikupljanje podataka i izračunavanje u skladu sa smernicama i zahtevima Međuvladinog panela o klimatskim promenama (IPCC) i Okvirne konvencije UN o klimatskim promenama (UNFCCC). Važan korak je promocija kroz angažovanje, koordinaciju i obuku, kako bi se podigla svest i motivisalo što više građana i organizacija lokalne samouprave.

Osnovne informacije o klimatskim promenama, njihovim uticajima i prilagođavanju na izmenjene klimatske uslove predstavljaju suštinski preduslov za uspešno podizanje javne svesti i zajedničko razumevanje. Da bi se osigurala ova posvećenost, u najvećem broju slučajeva se mora podići nivo javne svesti i zagovaranja u vezi sa aktivnostima prilagođavanja. Obezbeđivanje adekvatnih kadrovskih resursa i finansijskih sredstava u dugoročnom periodu ima suštinski značaj za uspeh procesa prilagođavanja. EU planira pokretanje Centra za informacije o klimi za Zapadni Balkan, koji bi bio povezan sa bazom Climate-ADAPT i drugim relevantnim bazama podataka u oblasti klime, smanjenja rizika od katastrofa, biodiverziteta i

²⁰ Land Use, Land-Use Change and Forestry (LULUCF)

zagađenja, kojim bi se osnažila regionalna saradnja i povećala razmena znanja i primera najbolje prakse na svim nivoima. Ovo može biti šansa svim lokalnim samoupravama, da kroz dostupne mehanizme zelene tranzicije u region, izgrade sopstvene kapacitete, neophodne za ublažavanje posledica, adaptaciju, smanjenje rizika od katastrofa i dekarbonizaciju²¹.

Mere za ublažavanje klimatskih promena su usmerene na smanjenje emisija koje se, pored ostalog, postižu suštinskim povećanjem udela obnovljivih izvora energije (vetra, sunca, biomase) i kombinovanim instalacijama za grejanje i proizvodnju električne energije, suštinskim poboljšanjem energetske efikasnosti, značajnim smanjenjem emisija iz saobraćajnog sektora, značajnim smanjenjem emisija iz industrije, značajnim smanjenjem emisija sa deponija i intenzivnim pošumljavanjem, koje dovodi do smanjenja emisija CO₂. Jasna posvećenost kreatora politike prilagođavanja na izmenjene klimatske uslove neophodna je za prihvatanje i uspešnost procesa prilagođavanja na duži rok. Prilagođavanje na izmenjene klimatske uslove je multidisciplinarna oblast. Mere prilagođavanja su neophodne u različitim sektorima – u poljoprivredi, prostornom planiranju i infrastrukturi, upravljanju vodama, upravljanju prirodnim rizicima itd. Njihovo planiranje i sprovođenje zahteva veliki broj aktera u različitim organizacionim jedinicama lokalne samouprave.

Mere i aktivnosti treba da doprinose ostvarivanju očekivanih rezultata, koji su prethodno definisani i definišu se kao kombinacija sledećih elemenata: ☐

- (1) **modifikacija politika, planova, praksi i procedura** (postojeća rešenja, standardi, lokalni propisi i politike, razvojni planovi i operativne procedure); ☐
- (2) **izgradnja nove ili rekonstrukcija postojeće infrastrukture** (npr. proširenje sistema za sakupljanje i odvođenje atmosferskih otpadnih voda, izgradnja ili proširenje kapaciteta za prečišćavanje otpadnih voda, ojačavanje nasipa itd.); ☐
- (3) **jačanje javne svesti i obrazovanje javnosti unutar zajednice** (ove aktivnosti će olakšati sprovođenje planiranih mera, ali i olakšati preduzimanje individualnih mera od strane

²¹ Planiranje prilagođavanja na izmenjene klimatske uslove u jedinicama lokalne samouprave podrazumeva razvoj sveobuhvatnog lokalnog akcionog plana prilagođavanja na izmenjene klimatske uslove i integrisanje prilagođavanja na izmenjene klimatske uslove u postojeće instrumente praktičnih politika, kao obavezu jedinica lokalne samouprave (plan i program razvoja sistema zaštite i spasavanja na teritoriji jedinice lokalne samouprave; procena ugroženosti i plan zaštite i spasavanja u vanrednim situacijama; prostorni plan jedinice lokalne samouprave i generalni urbanistički plan; odluke kojima se uređuju i obezbeđuju obavljanje i razvoj komunalnih delatnosti, lokalni prevoz i korišćenje građevinskog zemljišta; odluke kojima se regulišu zaštita životne sredine i zaštita od elementarnih i drugih nepogoda; odluke kojima se regulišu izgradnja, rekonstrukcija, održavanje i korišćenje lokalnih puteva i ulica i drugih javnih objekata od opštinskog značaja). Očekivani regulatorni i ekonomski instrumenti, treba da budu osmišljeni i dizajnirani na način koji garantuje ispunjenje ovih ciljeva. Minimum ciljeva je ustanovljen spoljašnjim okruženjem, procesom evrointegracija i globalnim trendovima, a maksimum demokratskom odlukom koju treba doneti unutar lokalne zajednice.

stanovnika i organizacija koje će biti komplementarne sa aktivnostima jedinice lokalne samouprave, kao što je štednja vode ili energije);

- (4) **diversifikacija mogućnosti** (planiranjem „zaštitnih mera“ prilagođavanja na izmenjene klimatske uslove, jedinica lokalne samouprave povećava nivo svoje pripremljenosti na različite uticaje - diversifikacija ekonomskih aktivnosti u zajednici, stvaranje uslova za razvoj novih podzemnih izdani za proširenje vodosnabdevanja, diversifikacija snabdevanja energijom kako bi se uključili obnovljivi izvori energije ili kako bi se ublažili uticaji klimatskih promena i smanjila potražnja električne mreže tokom toplotnih talasa).

Slika 28. Ciljane emisije GHG i načini za njihovo postizanje integrisani u opšti cilj

8

SMISAO KONCEPTA KLIMATSKE PRAVDE NA LOKALNOM NIVOU, UKLJUČUJUĆI RODNI ASPEKT

Katastrofe i opasnosti su velika pretnja za celo stanovništvo, bez obzira da li su izazvani prirodnim fenomenima ili ljudskim delovanjem. Međutim, socijalna nejednakost čini ranjivijima određene kategorije stanovništva na štetne posledice od katastrofa od ostalih. Rod i invaliditet su dva faktora koja utiču na ranjivost. Žene i osobe sa invaliditetom su nedovoljno zastupljeni kako u kreiranju politika, tako i u obukama za pripremljenost zajednica i upravljanju vanrednim situacijama. To znači da postoji opasnost da u različitim fazama smanjenja rizika od katastrofa dođe isključivanja važnih perspektiva.

Ujedinjene nacije su kao 5. cilj od 17 ciljeva održivog razvoja (*The Sustainable Development Goals-SDGs*), koji se sprovodi kroz Agendu za održivi razvoj do 2030. (*Agenda 2030*) definisale rodnu ravnopravnost. Ovi specifični ciljevi agende 2030. Podrazumevaju:

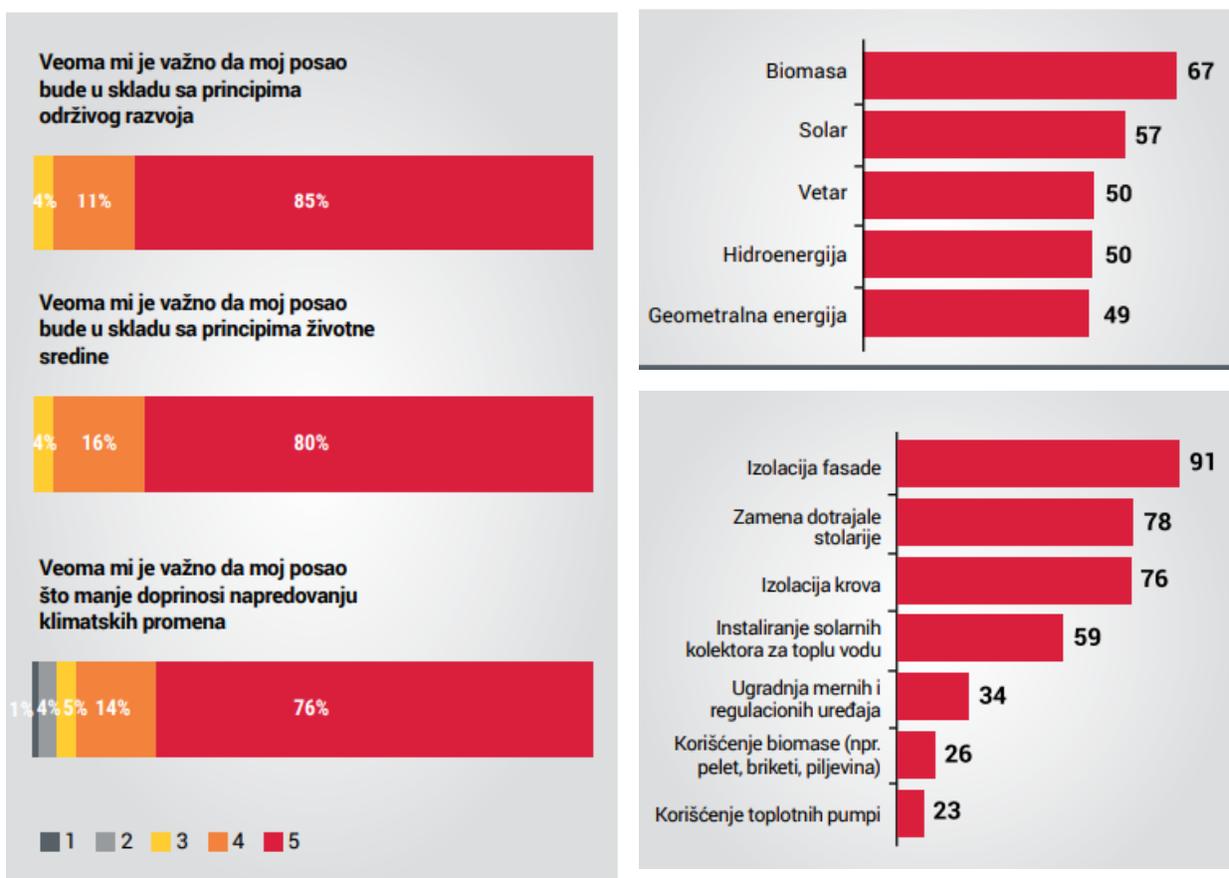
- (1) Osnaživanje prilagodljivosti i adaptivnih kapaciteta na rizike povezane sa klimatskim uslovima;
- (2) Integrisanje mera u vezi sa klimatskim promenama u nacionalne politike, strategije i planiranje;
- (3) Unapređenje obrazovanja, podizanje nivoa svesti, kao i ljudskih i institucionalnih kapaciteta u vezi sa ublažavanjem i smanjivanjem uticaja klimatskih promena, odnosno sa prilagođavanjem i ranim upozoravanjem na klimatske promene.

Širom sveta rodne uloge određuju i oblikuju društvena očekivanja, mogućnosti i prava žena i muškaraca. Iako klimatske promene utiču na sve, žene i muškarci, zbog različitog položaja u društvu, različito doživljavaju posledice klimatskih promena, pri čemu su žene osetljivije na efekte prirodnih katastrofa i klimatskih promena, pogotovo tamo gde njihova prava i društveno-ekonomski status nisu jednaki onom koji imaju muškarci, gde žene imaju manji uticaj od muškaraca u oblikovanju politika i prioritizaciji korišćenja klimatskih sredstava. U prethodnim poglavljima je istaknut značaj osnaživanja žena, kao važan element u izgradnji klimatske otpornosti. Žene širom sveta, svakodnevno donose odluke koje utiču na količinu ugljen-dioksida koji se ispušta u atmosferu, što ukazuje na značaj sistematskog uključivanja rodne perspektive u klimatske politike i uspostavljanje klimatske pravde za sve.

Danas je više nego evidentno da, ukoliko se žele promeniti ljudske navike, pogotovo kada je reč o aktivnostima koje utiču na emisiju gasova sa efektima staklene bašte, žene treba uključivati u sve javne procese, od edukacije, stručnih skupova, ekoloških kampanja do participativnog urbanog planiranja i rodno senzitivnog budžetiranja. Klimatske promene češće pogađaju one delove stanovništva koji se pretežno oslanjaju na prirodne resurse u svakodnevnom životu, i koji imaju najmanje kapaciteta da odgovore na prirodne opasnosti, kao što su suše, klizišta, poplave i uragani.

Žene su na globalnom nivou prepoznate kao snažni nosioci promena u tranziciji ka održivim rešenjima u energetici, klimatskim promenama i zaštiti životne sredine. Da bi se u potpunosti iskoristio potencijal žena, njihovo znanje i veštine, kao i da bi se podstakao novi leaderski model, važno je uključiti rodnu perspektivu u politike, projekte i razvojne planove u oblast obnovljivih izvora energije (OIE), energetske efikasnosti, klimatskih promena, zaštite životne sredine, cirkularne ekonomije i drugih srodnih ciljeva održivog razvoja u Republici Srbiji. Sektor energetike tradicionalno se smatra sektorom kojim dominiraju muškarci. Održiva energetika, koja se oslanja na pronalaženje čistih, obnovljivih izvora energije, zadovoljavajući društveno ekonomske potrebe građana uz minimalni uticaj na životnu sredinu i očuvanje prirodnih resursa i koja zadovoljava potrebe sadašnjice ne ugrožavajući sposobnost budućih generacija da zadovolje svoje potrebe, kao i oblast zaštite životne sredine i klimatskih promena ne smatraju se ipak dominantno „muškim“ sektorima. Novi globalni trendovi u energetske i politikama u oblastima klimatskih promena i zaštite životne sredine, podstaknuti između ostalog i globalnim inicijativama poput UN inicijative *Sustainable Energy For All* i *The Clean Energy, Education and Empowerment (C3E) Programme* inicijative u okviru *Clean Energy Ministerial (CEM)* globalnog projekta, vide žene kao aktivne i važne učesnice na putu ostvarivanja ciljeva održivog razvoja. Rodni aspekti međunarodnih ili domaćih organizacija civilnog društva sve više postaju obavezujući u projektima u oblasti OIE, klimatskih promena i zaštite životne sredine, i najčešće predstavljaju zahtev donatora, s obzirom na to da je rodna ravnopravnost na globalnom nivou prepoznata kao preduslov održivog razvoja²².

²² Žene u domaćinstvima u Srbiji pokazuju visok stepen informisanosti o energetskej efikasnosti. Kao razlog za nesprovođenje mera za unapređenje najčešće se navodi nedostatak novca. Žene u domaćinstvima nisu uopšte upoznate sa aktivnostima svojih lokalnih samouprava kada je reč o merama podsticaja u oblasti unapređenja energetske efikasnosti i aktivnostima u vezi sa klimatskim promenama, iako pokazuju veliku zainteresovanost da se o ovim temama informišu. Žene u opštoj populaciji pokazuju orijentaciju ka održivim rešenjima. Podržavaju državu u donošenju politika koje promovišu održivi energetski razvoj. Pozitivno se izjašnjavaju i u vezi sa kupovinom električnog vozila ukoliko bi bila obezbeđena subvencija. Isto tako, veoma su zainteresovane za koncept energetske zadruge.

Slika 29. Ublažavanje klimatskih promena iz ugla žena

Kakva je veza između klimatskih promena i rodne ravnopravnosti

Mnoge vlade u svojim nacionalnim politikama i okvirima naglašavaju značaj rodno odgovornog i inkluzivnog smanjenja rizika od katastrofa, oporavka i izgradnje mira, i već se mogu videti neke dobre prakse. Međutim, još uvek postoje ozbiljni nedostaci i prepreke. Oni su jako raznovrsni, zavisno od konteksta, pristupa i resursa. Ključni izazovi se odnose na zadatak prenošenja inkluzivnih prioriteta globalnih, regionalnih i nacionalnih strategija i okvira na lokalni nivo i razvoj praktičnih rešenja u službi pojedinaca i zajednica za izgradnju njihove pripremljenosti i otpornosti. U kreiranju klimatskih strategija, lokalne zajednice treba da imaju inkluzivniji pristup, kako bi se povećala ukupna otpornost svih korisnika lokalnih usluga. Brojni značajni međunarodni okviri i globalne obaveze, prepoznaju potrebu za jačanjem društvenog uključivanja žena, osoba sa ograničenim sposobnostima, invaliditetom i uvođenjem pravičnih i univerzalno pristupačnih odgovora na katastrofe, oporavka, sanacije i obnove posle katastrofa. Inkluzivan pristup smanjenju rizika od katastrofa mora da pruži odgovor na potrebe i ranjivosti svih socijalnih grupa kroz adekvatne i prilagođene mere.

To zahteva:

- (1) Rodno odgovorno i inkluzivno upravljanje i kreiranje politika;
- (2) Rodno odgovorne i inkluzivne programe, praćenje i ocenjivanje;
- (3) Integraciju roda i invaliditeta u procene ranjivosti, rizika i kapaciteta;
- (4) Prikupljanje i korišćenje informacija i podataka razvrstanih na pol, starost i invaliditet;
- (5) Olakšavanje i iskorišćavanje postojećih i potencijalnih doprinosa i liderstva žena i osoba sa invaliditetom u cilju izgradnje otpornosti i
- (6) Podsticanje njihovog učešća, liderstva i glasa u procesima smanjenja rizika od katastrofa.

Da li smo dostigli globalnu klimatsku pravdu

Ne, i nećemo skoro. Procene ranjivosti često ne razmatraju činjenicu da pojedinci pripadaju višestrukim i međusektorskim socijalnim grupama, koje određuju njihov profil rizika i identitete u kontekstu katastrofa. Razumevanje različitih odgovornosti, potreba i mogućnosti stanovništva je od ključnog značaja za prepoznavanje, smanjivanje, pripremanje i odgovor na katastrofe imajući u vidu rodne uloge i osobe sa invaliditetom. Ranjivije kategorije stanovništva, posebno one koje žive u ruralnim sredinama i regionima koji su pretežno naseljeni etničkim manjinama, susreću se sa preprekama zbog udaljenosti od većih mesta i jezika komunikacije. Osobe sa invaliditetom često imaju slabiji pristup uslugama, znanju, mrežama unutar zajednice i drugim resursima u poređenju sa ostalim stanovništvom. Kao posledica toga u kontekstu katastrofa, život ovih osoba je ugrožen. Nepristupačnost otežava ili onemogućava donošenje informisanih odluka i preduzimanje pravovremenih i brzih koraka za pripremanje i odgovarajući odgovor na katastrofe.

Više puta je napomenuto da postoji nejednakost i nedovoljna zastupljenost u kreiranju politika i procesima donošenja odluka. U velikom delu sveta (Srbija je u poslednjoj deceniji podigla nivo uključenosti žena), žene i osobe sa invaliditetom na svim nivoima (nacionalnom, regionalnom i lokalnom) uglavnom ne učestvuju u procesima planiranja i konsultacija, niti su uključene u sprovođenje i planiranje programa pripremljenosti u nepredviđenim okolnostima i procene ranjivosti, rizika i opasnosti. Planovi zaštite i spasavanja, strategije smanjenja rizika od katastrofa, procene ranjivosti i rizika, kao i sistemi za rano upozoravanje retko uključuju perspektive invaliditeta i roda. Dok su mnoge zemlje već izradile nacionalne i lokalne politike, strategije i akcione planove za smanjenje rizika od katastrofa, samo mali broj njih uzima u obzir perspektivu roda i uključivanje osoba sa invaliditetom. U većini slučajeva, rod i invaliditet se samo uopšteno pominju.

Politike, programi i budžeti su nedovoljno informisani o posebnim prioritetima ranjivih grupa, što ima za posledicu nesposobnost rešavanja ključnih prioriteta i nedostatke u sprovođenju. Globalna pandemija uzrokovana koronavirusom je otkrila potrebu za obuhvatnije razumevanje

posledica katastrofa, što podrazumeva rodno zasnovano nasilje, diskriminaciju i nejednakosti. Oporavak od posledica pandemije je i dalje ključni prioritet u svim zemljama obuhvaćenih ovom studijom. Žene i osobe sa invaliditetom su u većoj opasnosti od povrede i smrti zbog društvenih ograničenja i stereotipičnih uloga, ograničenih sposobnosti samozaštite, umanjenog pristupa resursima i ograničene mobilnosti. Rano upozoravanje često uopšte ne stiže do žena, ili žene ne prihvataju pomoć od muškaraca pripadnika službe za spasavanje. Žene koje su obavestene u okviru ranog upozoravanja često upozoravaju druge, tako da se osobe sa decom ranije evakušu. U procesu ranog upozoravanja postoje nedostaci i ograničenja koji su uslovljeni fizičkim okruženjem. Principi i postupci za evakuaciju odraslih i dece sa invaliditetom su često neadekvatni. Žene, posebno ako su angažovane oko čuvanja dece u kući ili trudnice, manje se uzimaju u obzir prilikom izrade planova zaštite i spasavanja. Slično tome, osobe sa invaliditetom su obično „nevidljive“ u operacijama u oblasti pripremljenosti i zaštite, i isključene iz procena, zaštite i mera za evakuaciju. Posebne potrebe ovih grupa često se ignorišu. Žene i osobe sa invaliditetom najčešće ne učestvuju u izradi, planiranju, sprovođenju, praćenju i izveštavanju u okviru nacionalnih okvira i planova za smanjenje rizika od katastrofa. Ti procesi uglavnom uključuju stručnjake za smanjenje rizika od katastrofa, donosiocice odluka i praktičare, a isključuju aktere razvoja koji rade na širim i unakrsnim temama kao što su rodna ravnopravnost i invaliditet. To potkopava razvoj ciljanih i efikasnih intervencija koje bi pozitivno uticale na inkluziju²³.

Nacionalni zakonodavni okviri obično pružaju osnovu za izradu planova evakuacije i zaštite u školama na način da se uzimaju u obzir različite potrebe devojčica, dečaka, žena i muškaraca. Međutim, vrlo mali broj škola ispunjava ove propise, a velika većina njih ili nema nikakav plan zaštite i spasavanja, ili su planovi zastareli i nefunkcionalni.

Čak i kada postoje, planovi zaštite i spasavanja i putevi za evakuaciju nisu prilagođeni posebnim potrebama žena, devojčica i dece sa invaliditetom. Deca i učitelji/učiteljice nisu obučeni kako da podrže osobe sa posebnim potrebama u slučaju vanredne situacije.

²³ Ugrađivanje strategije smanjenja rizika od katastrofa u nacionalne planske budžete i usvajanje rodno odgovornog budžetiranja i dalje predstavljaju izazov. Većina predviđenih intervencija su reaktivne prirode, posvećujući veću pažnju odgovoru na katastrofe, a manje sprečavanju rizika, pripremljenosti, smanjenju rizika i redukovanju pokretača rizika. Nedovoljno pažnje se posvećuje preventivnim pristupima koji ciljaju na strukturalne korene ranjivosti i grade otpornost onih koji su najviše izloženi riziku. Pored toga, interesovanje donatora i finansijskih institucija za ulaganje u inkluzivno smanjenje rizika od katastrofa je ograničeno.

Medijski radnici nemaju dovoljne kapacitete za izveštavanje o smanjenju rizika od katastrofa na informisan, nesenacionalistički način i uz upotrebu ispravne terminologije koja izbegava rodne stereotipe. Mediji ne obrađuju dovoljno teme kao što su reproduktivno zdravlje, pristupačnost pomoći, dostupnost hrane, kvalitet i opremljenost prihvatista i bezbednost žena u prihvatnim centrima.

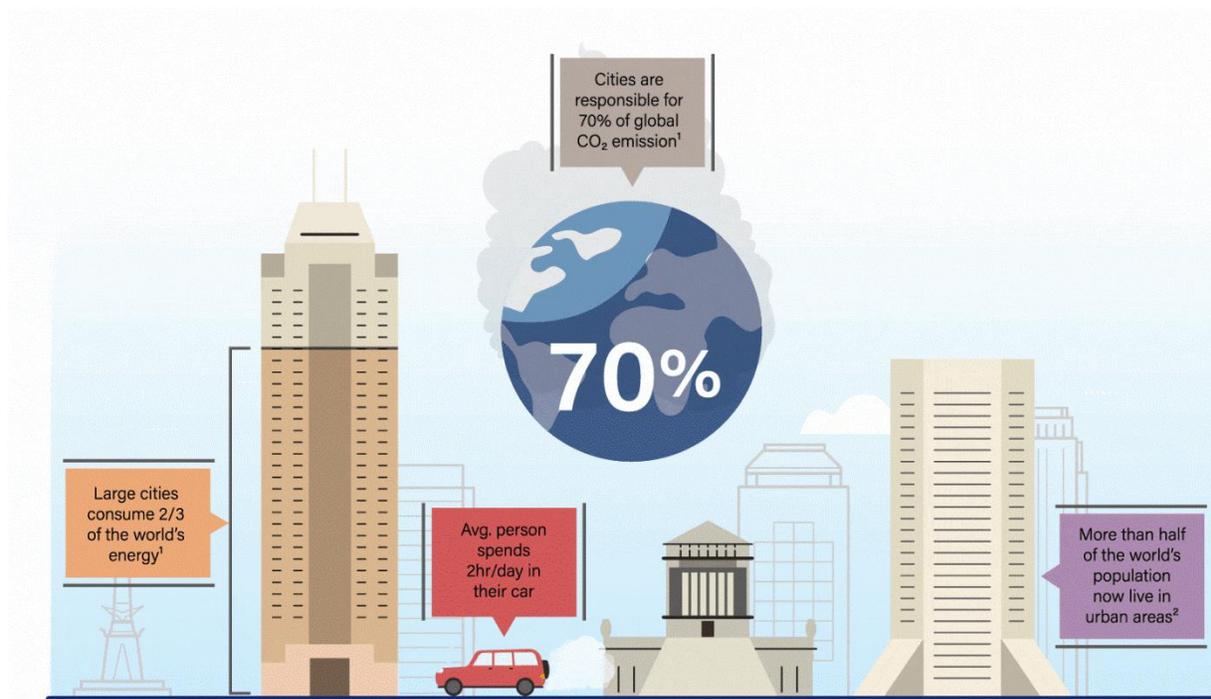
Smisao koncepta klimatske pravde na lokalnom nivou

Pametna klimatska politika na lokalnom nivou podrazumeva **bolje iskorišćenje podataka** koji su razvrstani na pol, starost i invaliditet, kao i **alata** (izgradnja kapaciteta i resursa za prikupljanje i obradu podataka razvrstanih na pol, starost i invaliditet), posebno u manjim gradovima i opštinama. Prikupljanje informacija i podataka o pogođenom stanovništvu zahteva primenu višestrukih alata kao što su ispitivanja, upitnici, fokusne grupe i/ili posmatranja. **Baze podataka o gubicima i štetama od katastrofa** su od vitalnog značaja za izveštavanje zato što potpomažu bolje prepoznavanje i prikazivanje stvarnog stanja o gubicima od katastrofa koji pogađaju žene i druge socijalne grupe. Najveći broj baza podataka vode vlade. Prilagođavanje dostupnih podataka u upotrebljive informacije, moguće je samo kroz intenzivnu saradnju lokalnih i nacionalnih kapaciteta, uključujući privatni sektor i civilno društvo. Podaci koji su razvrstani na pol i starost pomažu u definisanju izloženosti riziku, ranjivosti i posledica katastrofa i kriza za pogođeno stanovništvo, posebno onih koji su najviše izloženi riziku. To obuhvata podizanje svesti na osnovu obrađenih, razvrstanih podataka o starosti, polu/rodu, ekonomskom položaju, etničkoj pripadnosti, nacionalnosti, imigracionom statusu i invaliditetu. Takođe iziskuje prikupljanje informacija o ugroženosti prema različitim vrstama ranjivosti, kao i baze podataka o štetama i gubicima u vezi sa materijalnom, socioekonomskom i ostalom imovinom i infrastrukturom u cilju unapređenja politike.

Unapređenje lokalnih politika na osnovu analiza rodni aspekata i inkluzije, prepoznavanje praktičnih i strateških rodni potreba i analizu uzroka i posledica razlika između žena i muškaraca, tumačenje podataka u skladu sa uspostavljenim sociološkim (ili drugim) teorijama o odnosima između žena i muškaraca, formulisanje inkluzivnih politika i odluka, odnosno izradu intervencija u oblasti smanjenja rizika od katastrofa koje uzimaju u obzir i ciljaju na otklanjanje nejednakosti i neravnopravnosti žena i muškaraca i raspodeljuju resurse na način da ispravljaju postojeće rodne nejednakosti u strategijama smanjenja rizika od katastrofa. **Razvoj i/ili ažuriranje nacionalnih indikatora roda i invaliditeta** i određivanje ciljeva uzimajući u obzir okolnosti u lokalnoj zajednici, a u skladu sa nacionalnim strategijama. Praćenje vrednosti indikatora, treba da omogući bolje razumevanje rizika od katastrofa i stepen ranjivosti segmenata lokalnog društva. Takođe, upravljanje promenama jača osnovnu “odbrambenu” klimatsku liniju lokalne zajednice, obezbeđujući podatke u realnom vremenu za pravovremen i efikasan odgovor na katastrofe i inkluzivno planiranje mera.

Rodno odgovorni i inkluzivni pristupi prilagođavanja klimatskim promenama na lokalnom nivou, treba da budu deo akcionih planova za smanjenje rizika od katastrofa, posebno u oblasti sprovođenja aktivnosti. To obuhvata promovisanje i uvođenje inkluzivnog smanjenja rizika od katastrofa u razvojne planove i projekte, kao i jačanje koherentnosti širom sistema, sektora i institucija koje su angažovane u oblasti održivog razvoja i smanjenja rizika od katastrofa. Da bi

se obezbedio odgovarajući odgovor na katastrofe, neophodno je da znak za uzbunjivanje, sa jednostavnim porukama koje sadrže jasne informacije, stigne do svake osobe. **Primeren načini komunikacije** treba da budu unapred određeni na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou. Korišćenje više različitih kanala je neophodno da bi se obezbedilo upozoravanje svih osoba, pojačala poruka upozorenja i nadoknadili mogući nedostaci ili prekidi pojedinačnih kanala. U cilju suzbijanja negativnih stereotipa o osobama sa invaliditetom, nužno je povećati znanje i sposobnosti i podići nivo svesti o invalidnosti. U saradnji sa ministarstvima obrazovanja, u sve stepene obrazovanja treba uvesti programe i nastavne planove koji obuhvataju inkluzivno smanjenje rizika od katastrofa.

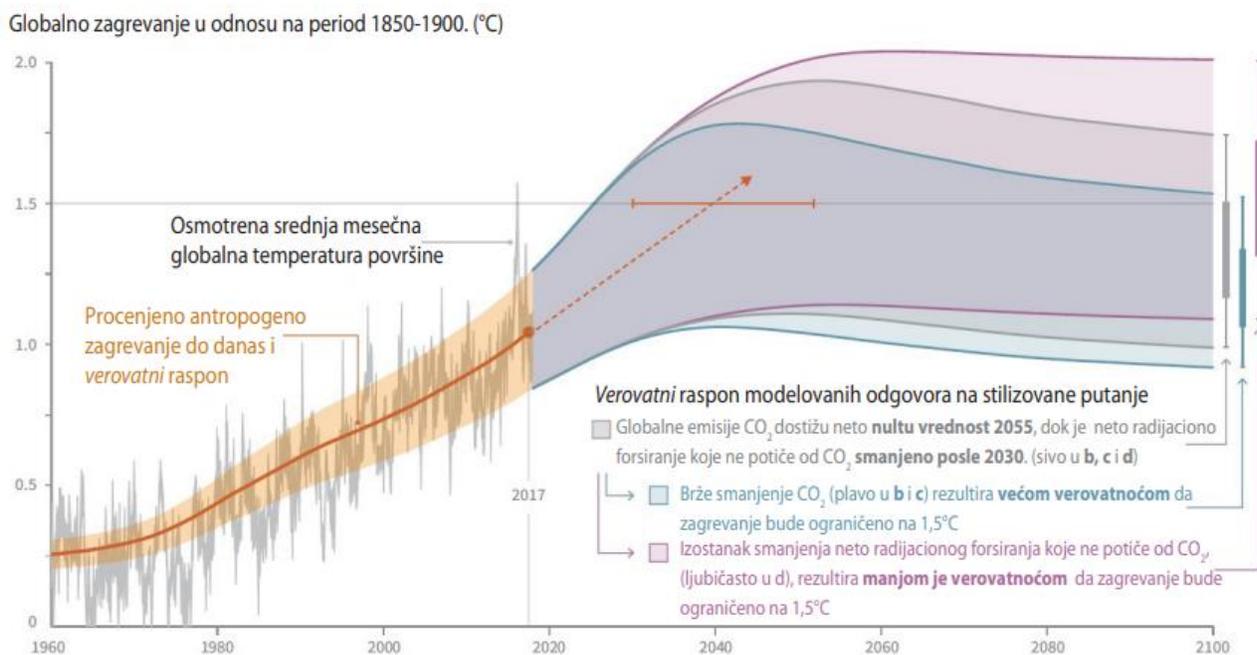
Slika 30. Prosečni parametri klimatskih uticaja lokalne zajednice

Do 2050. čak dve trećine svetske populacije će živeti u gradovima, sa značajnim uticajem na ekološki, društveni i ekonomski aspekt života svakog stanovnika. Jedini način da život u gusto naseljenim gradovima bude moguć u budućnosti, jeste kroz razvijanje održivih i pametnih gradova.

Prepoznajući značaj urbanih sredina u borbi protiv klimatskih promena i zaštiti životne sredine, UN su u cilju 11 (SDG 11) Agende za održivi razvoj do 2030. postavile smanjenje negativnog uticaja gradova na životnu sredinu. Nove tehnologije kao rešenje za posledice klimatskih promena, prvi put su primenjene u Srbiji kroz ovaj projekat Ministarstva zaštite životne sredine Republike Srbije i Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) i uz finansijsku podršku Globalnog fonda za životnu sredinu (GEF). Inovativni projekti su odgovor na izmenjene

klimatske uslove i doprinose smanjenju emisija gasova sa efektom staklene bašte (GHG) u ključnim sektorima privrede - proizvodnja i potrošnja energije, pružanje usluga grejanja i hlađenja, saobraćaj, upravljanje otpadom i poljoprivreda, uz istovremeno stvaranje društvene, ekonomske i ekološke koristi za zajednicu i njene građane.

Klimatske promene već menjaju životnu sredinu i utiču na svakodnevni način života, što pokazuju i znatno učestalije ekstremne vremenske pojave, poput oluja i suša, koje izazivaju gubitke prinosa, štetu na stambenim objektima i imovini, kao i gubitke ljudskih života. Takođe, brz razvoj informacionih i komunikacionih tehnologija, rastuća potražnja za informacijama i nove tehnološke mogućnosti na globalnom nivou podstiču otvorenu razmenu informacija. Zahvaljujući tome, moguće je unaprediti praćenje uticaja klimatskih promena na lokalne zajednice, što doprinosi transparentnom i efikasnom procesu planiranja i donošenja odluka na lokalnom nivou, u svim strukturnim celinama (npr. pružanje komunalnih usluga na isplativiji, društveno i ekološki prihvatljiv način).

Slika 31. Globalna promena temperature i modelovani odziv na stilizovane putanje antropogenih emisija i forsiranja

9

POSTOJEĆI POTENCIJAL ZA USPOSTAVLJANJE KLIMATSKI PAMETNE LOKALIZACIJE

U SUSRET KLIMATSKI PAMETNOJ LOKALIZACIJI

Načelo učešća javnosti, jedno je od osnovnih načela domaćeg ekološkog prava. Ono omogućava da potrebe i stavovi građana i njihovih udruženja budu uzeti u obzir kada nadležni organi donose odluke čije bi sprovođenje moglo da utiče na životnu sredinu. Za donošenje delotvornih odluka u ovoj oblasti, ključna su naučna, stručna i tehnička znanja. Sa druge strane, ako samo ona budu uzeta u obzir, a ne i potrebe i stavovi javnosti, verovatno je da će odluka imati nedostatke ili da će se pojaviti poteškoće i otpor prilikom njenog sprovođenja. Značaj učešća javnosti prilikom odlučivanja o pitanjima u vezi sa klimatskim promenama, izričito utvrđuju Okvirna konvencija UN o promeni klime i Pariski sporazum, ali ne utvrđuju konkretne obaveze i rezultate, koje je potrebno da u vezi sa učešćem javnosti države postignu. **Arhuska konvencija** je međunarodni ugovor koji na najsveobuhvatniji način reguliše učešće javnosti²⁴ u oblasti životne sredine, ona izričito ne pominje klimatske promene, ali postoji saglasnost prilikom tumačenja ciljeva Konvencije da klimatske promene spadaju u njen delokrug.

²⁴ Budući da je nedavno stupio na snagu Zakon o klimatskim promenama ("Sl. glasnik RS", br. 26/2021), od značaja je sagledati učešće javnosti u svim fazama ovog zakonodavnog postupka. Resorno ministarstvo je još 2014. godine donelo rešenje o osnivanju radne grupe za izradu nacrtu zakona. Članovi radne grupe bili su predstavnici državnih institucija i privrede, dok predstavnici javnosti nisu bili uključeni u njen rad. U narednoj fazi, početkom 2018. godine, resorno ministarstvo je organizovalo šest javnih rasprava u različitim gradovima i javnosti predstavilo Nacrt zakona o klimatskim promenama, nakon čega je objavilo Izveštaj o sprovedenoj javnoj raspravi. Analizom Izveštaja uviđa se da su udruženja građana i građani činili 25% učesnika, kao i da su oni dostavili više od jedne polovine komentara. Dalja analiza ovog Izveštaja ukazuje na to da je veoma mali broj komentara javnosti usvojen. Najzad, važan mehanizam za učešće javnosti u zakonodavnom postupku predstavljaju javna slušanja o predlogu zakona koji je u skupštinskoj proceduri. Javno slušanje o Predlogu zakona o klimatskim promenama nije inicirano, međutim 2015. godine, održano je jedno javno slušanje na temu klimatskih promena, ali ono nije bilo zakonodavnog već informativnog karaktera. Sprovedena analiza o učešću javnosti prilikom donošenja Zakona o klimatskim promenama, ukazuje da su i nadležni organi i javnost uložili izvesne napore kako bi potrebe i stavovi javnosti bili uključeni u tekst zakona, ali i da, usled manjkavosti raspoloživih mehanizama, učešće javnosti u ovom zakonodavnom postupku nije bilo u potpunosti delotvorno.

LOKALIZACIJA – DOBRA, STARA SRPSKA REČ!

Termin lokalizacija potiče od latinske reči *locus* (mesto), odnosno od kasnolatinske reči *localis* (koji se odnosi na mesto). Tokom 13 v. termin *local* u značenju lokalni (mesni) korišćen je u starofrancuskom jeziku, da bi krajem 14 v. francuski termin *localize* ušao u upotrebu kao deo medicinske terminologije u značenju ograničen na određeni deo tela.

Odatle je termin *localize* ušao u širu upotrebu, u značenju koji se odnosi na položaj, da bi od kraja 18-og i tokom 19-og termin *localization* (učiniti lokalnim; dodeliti ili zadržati u određenom lokalitetu) počeo da se koristi u engleskom jeziku, odakle je preuzet u srpski jezik. Danas se termin lokalizacija u srpskom jeziku koristi u značenju ograničavanje na izvesno mesto, na uži prostor, npr. bolesti, požara, rata, odnosno određenje mesta gde se nešto zbiva. Treba reći da se ovaj termin danas koristi da opiše pojavu lokalizacije u raznim oblastima, kako prirodnih, tako i društvenih nauka, poput npr. lingvistike, ekonomije, politike, biologije, hemije, fizike, elektronike itd. Pri tome, radi se o označavanju dve kategorije pojava. U jednom slučaju, to može biti neka dinamička pojava, čin, proces, određeno dešavanje. Kada npr. kažemo lokalizacija proizvoda, onda ukazujemo na to da se radi na dizajniranju, pravljenju proizvoda pogodnog za upotrebu u određenoj zemlji ili regionu. U drugom slučaju, ovaj termin se može odnositi na neku statičnu pojavu, na stanje lokalizovanosti. Primer takve upotrebe ovog termina je kada npr. govorimo o lokalizaciji proizvodnje, ukazujući na to da je određena proizvodnja iz nekih razloga vezana za neko mesto, ograničena na uži prostor. U vezi sa raznim predmetnim i sadržinskim aspektima upotrebe termina lokalizacija, nailazimo na izraze kao što su, na primer:

- (1) **teorija lokalizacije**, gde se, sa aspekta jezičke lokalizacije, objašnjava suština jezičkog kapaciteta čoveka;
- (2) **strategija lokalizacije preduzeća, industrije, političkog okvira**, gde se govori o ekonomskoj, političkoj lokalizaciji, odnosno o planskom menjanju datih ekonomskih, odnosno političkih proizvoda u skladu sa lokalnim tržištem (ekonomskim, političkim), lokalnim duhom, lokalnom kulturom i običajima, kako bi se odgovorilo na potrebe i želje korisnika;
- (3) **subjektivna lokalizacija vidljivih i čujnih podataka**, gde se govori o neurobiološkoj lokalizaciji, tj. o perceptivnim prednostima integracije vizuelnih i čujnih podataka sa aspekta neurobiologije;
- (4) **lokalizacija motornih proteina**, gde se govori o biološkoj lokalizaciji, odnosno o stanju lokalizovanosti određenih molekularnih struktura u životinjskim organizmima i
- (5) **sistem lokalizacije**, gde se govori tehnološkoj lokalizaciji, u situaciji kada bi bez određenog sistema lokalizacije curenje moglo trajati godinama ili zauvek.

OPŠTE ISPRED POJEDINAČNOG!

Skloni smo da učimo pojedinosti umesto da tražimo pravilnosti i usvajamo pojmove o problematičnim dešavanjima sa kojima se suočavamo. Zato ćemo u konkretnom slučaju znati da objasnimo lingvističku, ili biološku, ili ekonomsku, ili političku, ili neku drugu lokalizaciju, ali nećemo umeti da objasnimo suštinu, pravilnost procesa lokalizacije kao opšteg pojma. Pohvalićemo sadržaj Okvirne konvencije UN o klimatskim promenama, ali nećemo znati kako da vrednosti, ciljeve i zadatke iz tog dokumenta ugradimo u lokalnu klimatsku akciju.

Koliko nas je osetilo posledice sve manjih količina vode za svakodnevnu upotrebu u svojim sredinama! Ili strah od požara u obližnjem šumarkul Ili paniku pred naletom olujnog vetra! Pa ipak, na ovim prostorima je teško naći primer lokalizacije neke lokalno upotrebljive preporuke UN.

U pokušaju da napravimo otklon od neproduktivnih navika, odredićemo bitne karakteristike pojma lokalizacija, imajući u vidu složene zahteve ove Analize. Početna tačka u tom postupku, ono što je osnovno, to je da lokalizaciju shvatamo kao svrsishodni proces, tj. višekratni niz koraka i povezanih praksi za postizanje cilja. Pri tome, ovde nije reč o izolovanom procesu, već o procesu koji predstavlja element širih procesa, pre svega procesa nacionalizacije i, posredstvom tog procesa – evropeizacije i globalizacije. U suštini, ovde je reč o procesu prilagođavanja shvaćenom kao proces ponašanja kojim pripadnici jedne lokalne zajednice održavaju ravnotežu između svojih potreba, težnji i ciljeva, s jedne strane i prepreka iz okruženja, s druge. Taj proces počinje kada se oseti potreba, osvesti težnja, utvrdi cilj, a završava se kada se postigne zadovoljenje, rezultat.

Predmet prilagođavanja je način ponašanja lokalnih aktera u datoj situaciji. Način na koji oni - kao realni životni akteri, ljudi sa osećajem za pravedno, biološki i društveno predodređeni muškarci i žene – primenjuju, koriste određene proizvode - nacionalne (zakoni, planovi), evropske (vrednosti, standardi, propisi) ili globalne (rezolucije, konvencije), materijalne (oruđa, tehnika, kućni proizvodi), intelektualne (koncepti, teorije, metodologije), političke (javne politike, vrednosti, ideologije), socijalne (rodna ravnopravnost, socijalna pravda, jednake mogućnosti) i druge. Prepreku iz okruženja u procesu lokalizacije predstavlja neprilagođenost datog entiteta potrebama lokalnih korisnika, njihovom jeziku, mentalitetu, običajima, kulturi, tržištu, propisima.

CILJ LOKALIZACIJE JE DA SE ZADOVOLJE POTREBE, DOSTIGNU TEŽNJE, OSTVARE CILJEVI PRIPADNIKA LOKALNE ZAJEDNICE USPEŠNO LOKALIZOVAN ENTITET, USLUGA ILI PROIZVOD JE ONAJ ZA KOJI SE ČINI DA JE RAZVIJEN U OKVIRU LOKALNE KULTURE, U SKLADU SA LOKALNIM USLOVIMA I KARAKTERISTIKAMA.

Osnovni elementi procesa lokalizacije su:

- (1) Identifikacija potreba (prepreka iz okruženja) lokalnih korisnika;
- (2) Analiza predmeta lokalizacije;
- (3) Uobličavanje predmeta lokalizacije po meri lokalnih zahteva i
- (4) Prilagođavanje lokalnim propisima i zakonskim zahtevima.

Razlika između lokalizacije i globalizacije sastoji se u tome što je lokalizacija prilagođavanje resursa ili proizvoda kako bi se uklopili u zahteve jedne specifične kulture ili lokaliteta, dok je globalizacija prilagođavanje određenog resursa kako bi odgovarao zahtevima kultura i lokaliteta širom sveta. Globalizacija se odnosi na svaku aktivnost koja zbližava ljude, kulture i privrede različitih zemalja, što podrazumeva da ona razvija proizvod koji je lako prihvaćen širom sveta. U ekonomiji i politici, „globalizacija“ se odnosi na prakse pomoću kojih se organizacije i države bolje povezuju sa svojim korisnicima širom sveta. Lokalizacija predstavlja sastavni deo šireg procesa tzv. globalizacije. Praktično, to je proces uspostavljanja lokalnog vlasništva nad određenim globalnim proizvodom.

Snažan zamah globalizacije tokom proteklih decenija u prvi plan je isturio sposobnost relevantnih nacionalnih i lokalnih struktura da iskoriste ogromne razvojne mogućnosti koje su sa sobom donele prakse pomoću kojih se firme, organizacije i države bolje povezuju međusobno i sa svojim korisnicima širom sveta. Istraživanja pokazuju da pravilno korišćenje i upravljanje postojećim resursima, pre svega rešavanje problema u ovoj oblasti na osnovu dobrog upravljanja znanjem, na pametan način, dakle pametno – predstavlja ključni faktor, kako nacionalne, tako i lokalne sposobnosti da se iskoriste razvojne mogućnosti koje pruža proces globalizacije. Ovo utoliko pre važi za procese upravljanja nacionalnim i lokalnim klimatskim akcijama, procese koji se odvijaju u oblasti u kojoj ključnu ulogu imaju globalni akteri, pre svega Ujedinjene nacije i procese za koje je od suštinskog značaja da se vode na pametan način.

Za potrebe ove analize pod konceptom klimatski pametne lokalizacije podrazumeva se složen proces prilagođavanja globalnog, EU i nacionalnog okvira klimatske politike, primera dobre klimatske prakse, produktivnih klimatskih inicijativa, metoda, tehnika i alata lokalnim klimatskim uslovima i specifičnostima, uz odgovarajuće upravljanje znanjem i intenzivno korišćenje savremenih tehnologija. Cilj tog procesa je efikasan odgovor na izazov ublažavanja i prilagođavanja na klimatske promene u lokalnim zajednicama kroz ostvarivanje aktivne uloge građanstva i delotvorno upravljanje lokalnim klimatskim politikama. To podrazumeva intenzivno korišćenje i povezivanje savremenih informacijskih i komunikacionih tehnologija sa mogućnostima i potrebama u borbi protiv klimatskih promena svakog pripadnika lokalne zajednice, relevantne društvene grupe, organizacije i strukture.

U tom smislu, klimatski pametna lokalizacija predstavlja proces uspostavljanja lokalnog vlasništva nad relevantnim klimatskim politikama, ili, što je isto - proces preuzimanja odgovornosti svakog pripadnika lokalne zajednice za ishod borbe protiv klimatskih promena.

Svakako, svaki pokušaj da se ovaj koncept iskoristi kao osnov za razvijanje klimatske akcije na lokalnom, ali i bilo kom drugom nivou, treba da uvaži realnost, u smislu da postoje dva osnovna tipa odgovora na pretnje koje sa sobom donosi globalna promena klime, a to su:

- (1) **Ublažavanje klimatskih promena (mitigacija)**, što podrazumeva smanjenje emitovanja gasova sa efektom staklene bašte u atmosferu, bilo smanjenjem izvora ovih gasova, bilo povećavanjem „ponora“ koji akumuliraju i skladište ove gasove (šume, vodne površine, tlo) i
- (2) **Prilagođavanje na posledice klimatskih promena (adaptacija)**, što podrazumeva razumevanje uticaja i efekata na klimu kako bi se preduzele suštinske akcije koje povećavaju otpornost na štetne efekte vremena i klime u zajednici, odnosno iskorišćavanje dugoročnih pozitivnih mogućnosti koje će se dogoditi kao rezultat ovih promena.

ZAŠTO JE TO VAŽNO?

Razvijanje koncepta klimatski pametne lokalizacije po meri lokalnih zajednica u Srbiji je ideja stručnjaka okupljenih oko MEPuS-a, nastala u nastojanju da se doprinese otklanjanju postojećeg, po svemu dezorijentišućeg i kontraproduktivnog debalansa u stepenu izgrađenosti klimatskih politika na relevantnim nivoima odlučivanja. Na ozbiljnost i značaj ovog problema ukazuje već i površan komparativni uvid u sadržaj klimatskih politika na raznim upravljačkim nivoima, uz zaključak da lokalne klimatske politike u Srbiji, po svim važnijim karakteristikama za ovu vrstu upravljačkih odluka, suštinski zaostaju za svojim globalnim, EU i nacionalnim pandanima.

Kao što je poznato, klimatske promene²⁵ su svetski proces, a borba protiv klimatskih promena je poprimila karakteristike globalizovane političke akcije još tokom 80-tih godina prošlog veka i ona danas predstavlja jedan od prioriteta u politici međunarodne zajednice. Na globalnom nivou Ujedinjene Nacije predvode aktivnosti u oblasti klimatskih promena.

²⁵ „Klimatske promene predstavljaju one promene klime koje se direktno ili indirektno pripisuju ljudskim aktivnostima koje menjaju sastav atmosfere i koje se za razliku od klimatskih varijabilnosti beleže tokom dužeg vremenskog perioda“, Sekulić G., Dimović D., Kalmar Z. Jović K., Todorović N. Procena ranjivosti na klimatske promene, WWF (Svetski fond za prirodu), Centar za unapređenje životne sredine Beograd, 2012.

Bečka konvencija o zaštiti ozonskog omotača od strane UN usvojena je 1985. godine, da bi nešto kasnije, 1987. godine bio usvojen i Montrealski protokol o supstancama koje oštećuju ozonski omotač. Okvirna konvencija UN o klimatskim promenama (UNFCCC), koja je usvojena na Svetskom samitu o razvoju i zaštiti životne sredine u Rio de Žaneiru 1992. godine, predstavlja opšti formalni okvir za formulisanje klimatske politike na globalnom nivou. Posebni sporazumi definišu konkretne mere u oblasti klimatske politike. Jedan od ključnih sporazuma u okviru UNFCCC je Kjoto protokol iz 1997, kojem je istekla važnost 2020. godine, kada je zamenjen ga Sporazumom iz Pariza (2015).

Kjoto protokol bliže definiše obaveze utvrđene Okvirnom konvencijom UN u pogledu razvoja nacionalnih i regionalnih programa za prilagođavanje klimatskim promenama. Pariski sporazum ima za cilj da ograniči povećanje prosečne temperature na planeti na manje od 2°C u odnosu na predindustrijsko doba, težeći pritom da se povećanje temperature ograniči na 1,5°C.

Evropska unija je jedan od globalno relevantnih nivoa odlučivanja, gde borba protiv klimatskih promena ima tretman jednog od političkih prioriteta, koji Evropska unija sledi implementirajući set strateških i zakonskih dokumenata u oblasti klimatskih promena. Zelena knjiga Evropske komisije o prilagođavanju na klimatske promene iz 2007. godine postavlja osnovu za inicijative za klimatske akcije u ovoj oblasti na nivou EU. Bela knjiga o prilagođavanju na klimatske promene (2009) sadrži akcioni plan i predstavlja okvir za rešavanje problema adaptacije na nivou zajednice i ujedno obavezuje svoje članice da ozbiljno i strateški pristupe rešavanju ove problematike. Evropski zeleni plan (2020) predstavlja skup političkih inicijativa, kao odgovor EU na klimatske promjene i njihov negativan uticaj na životnu sredinu, kao i na društvene izazove koje one nose sa sobom. Usvajanjem ovog dokumenta EU je postavila cilj da do 2030. godine za 55% godine smanji emisiju gasova sa efektom staklene bašte (u odnosu na 1990. godinu kao baznu), a da do 2050. godine postane ugljenično neutralna.

Strategija EU za prilagođavanje klimatskim promenama fokusira se na tri glavna cilja: 1) promovisanje aktivnosti u oblasti prilagođavanja na izmenjene klimatske uslove u zemljama članicama EU, gde sve zemlje članice treba da usvoje sveobuhvatne nacionalne strategije prilagođavanja; 2) integrisanje pitanja klimatskih promena na nivou EU u sektorima kao što su poljoprivreda, ribarstvo, politika kohezije i infrastruktura, kao i intenzivnije korišćenje osiguranja u upravljanju rizicima; 3) donošenje odluka o politikama prilagođavanja na izmenjene klimatske uslove zasnovano na boljoj informisanosti nosilaca odlučivanja, istraživanja i dalji razvoj evropske platforme znanja CLIMATE-ADAPT.

Kada se ozbiljnost potrebe za odgovorom na izazov klimatskih promena sagledava sa stanovišta Srbije, osnovno je da je ovaj proces počeo i nastaviće da utiče na klimu i životnu sredinu Srbije na dva načina: 1) promenom obrazaca kretanja temperature i padavina i 2) povećanjem učestalosti i intenziteta ekstremnih vremenskih događaja. Prema većini prognoza,

Srbiju kao i ceo region jugoistočne Evrope očekuju značajne promene klime u skorijoj budućnosti. Ono što je od suštinske važnosti, posebno kada je reč borbi protiv klimatskih promena na lokalnom nivou, to je procena da će klimatskim promenama biti posebno pogođeno stanovništvo u udaljenim, nedovoljno razvijenim ruralnim krajevima. Pri tome, radi se o stanovništvu koje se oslanja uglavnom na poljoprivredu, a njegov adaptivni kapacitet je na izrazito niskom nivou zbog depopulacije i nedovoljne ekonomske razvijenosti pojedinih područja. Projekcije prema regionalnim klimatskim modelima predviđaju da će porast prosečne temperature na godišnjem nivou do kraja ovog veka iznositi od 2,4°C do 2,8°C prema optimističnom scenariju (A1B1), odnosno od 3,4°C do 3,8°C prema pesimističnom scenariju (A2). Prema svim scenarijima očekuje se rast prosečne temperature, uz određene regionalne razlike, u svim delovima Srbije. Sa padavinama je situacija nešto složenija. Prema A1B1 scenariju očekuje se smanjene količine padavina na celoj teritoriji Srbije, uz nešto slabije izraženo smanjenje u Vojvodini i nekim delovima istočne Srbije. Prema A2 scenariju u Vojvodini će se povećati količina padavina, a u ostalim delovima Srbije će ostati ista ili će se smanjiti. Vrlo je verovatno da će se Srbija u skorijoj budućnosti suočiti i sa povećanim brojem elementarnih nepogoda i to pre svega poplava, suša i požara.

Uključujući se u borbu protiv klimatskih promena, Republika Srbija deluje kao integralni deo sistema globalnih i EU klimatskih akcija. U tom smislu, Srbija je potpisnica Okvirne konvencije Ujedinjenih nacija o klimatskim promenama od 2001. godine, a Kjoto protokola od 2008. godine u statusu „Non-Annex I Party“. Takođe, Srbija je, od 2016. godine, jedna od 175 država koje su ratifikovale Sporazum iz Pariza, gde je predviđeno da države samostalno definišu konkretne ciljeve za smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte, uz obavezu da doprinose dostizanju karbonske neutralnosti do 2050. godine. Srbija danas ulaže značajne napore na uspostavljanju pravnog, institucionalnog i političkog okvira usmerenog na ispunjavanje obaveza koje proizilaze iz ovih dokumenata. Integralni deo tog procesa predstavlja zalaganje da se na lokalnom nivou odlučivanja u zemlji ostvare rezultati kojii su na nivou preuzetih obaveza. Prvi izveštaj Republike Srbije prema Okvirnoj konvenciji Ujedinjenih nacija o promeni klime (INC) Vlada je usvojila i podnela UNFCCC-u 2010. godine, dok je Prvi dvogodišnji ažurirani izveštaj Republike Srbije (FBUR) dostavljen 2016. godine, a Drugi dvogodišnji izveštaj dostavljen je 2017. godine.

U toku je priprema Drugog dvogodišnjeg ažuriranog izveštaja i Trećeg nacionalnog izveštaja Republike Srbije prema Okvirnoj konvenciji UN o promeni klime.

Kao zemlja koja u evropskim integracijama vidi svoj nacionalni interes i strateško opredeljenje, Republika Srbija je 2008 potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, da bi status kandidata za članstvo stekla početkom 2012. godine, od kada traju pregovori o prijemu zemlje u EU. Na prvoj Međuvladinoj konferenciji (2014) Srbiji je predstavljen je Pregovarački okvir Evropske

unije, koji sadrži principe, smernice i procedure za vođenje pregovora o pristupanju. Fokus u pregovorima je na uslovima pod kojima će država kandidat usvajati, implementirati i izvršavati pravne tekovine EU (acquis communautaire), podeljene na 35 tematskih poglavlja, odnosno u skladu sa novom metodologijom (u šest klastera) usvojenom 2021. godine. Srbija je u dosadašnjim pregovorima sa Evropskom unijom otvorila 22 od ukupno 35 poglavlja, od kojih su dva poglavlja privremeno zatvorena. Klaster četiri – Zelena agenda i održiva povezanost, obuhvata četiri poglavlja – 14 Transportna politika, 15 Energetika, 21 Trans-evropske mreže i 27 Životna sredina i klimatske promene.

Poglavlje 27 Životna sredina i klimatske promene, odnosno Klaster 4 – Zelena agenda i održivo povezivanje, koji je otvoren 2021. godine, jedno je od najkompleksnijih, najzahtevnijih, najskupljih i najtežih pregovaračkih poglavlja, odnosno danas Klastera. Vlada Republike Srbije 2014. godine formirala je Nacionalni savet za klimatske promene, sa zadatkom da prati stanje, razvoj i sprovođenje nacionalne politike u oblasti klimatskih promena, sektorskih politika i drugih planskih dokumenata. U procesu pregovaranja o pitanjima iz ove oblasti treba implementirati sadržaj koji po obimu čini 1/3 EU zakonodavstva, gde je uloga lokalnih samouprava ključna, s obzirom na to da se oko 70% zakonodavstva EU sprovodi na lokalnom nivou. Pri tome, problematiku životne sredine i klimatskih promena treba integrisati u sve druge sektorske politike u cilju dostizanja održivog razvoja.

Kroz Nacionalni program za usvajanje pravnih tekovina EU i planove rada Vlade Republike Srbije predviđeno je da svi ključni propisi EU iz oblasti klimatskih promena budu transponovani kroz Zakon o klimatskim promenama, koji je usvojen 2021. godine. Međutim, još uvek nije usvojena Strategija niskougljeničnog razvoja sa Akcionim planom, koja predstavlja osnovni instrument za ispunjenje obaveza prema Sporazumu iz Pariza i drugih međunarodnih obaveza koje je Srbija preuzela i koja treba da uspostavi pravac razvoja Republike Srbije ka niskougljeničnoj i resursno efikasnoj ekonomiji. Treba istaći da je Srbija je potpisala Deklaraciju o Zelenoj agendi za Zapadni Balkan u novembru 2020, čime je zemlja preuzela političku obavezu da do 2050. godine postigne dekarbonizaciju ekonomije, u skladu s klimatskim zakonom u EU. U takvoj situaciji - kada klimatske promene prete, a preuzete obaveze ne donose smanjenje aktuelne „klimatske žrtve“ - čini se nikad značajnijom potreba za integrisanjem relevantnih pitanja klimatskih promena u proces izrade planova razvoja jedinica lokalne samouprave i uspostavljanjem mehanizama za praćenje njihovog razvoja i rada na pitanjima ublažavanja i prilagođavanja na klimatske promene.

Ovo utoliko pre, što se u Drugom izveštaju Republike Srbije prema Okvirnoj konvenciji Ujedinjenih nacija o promeni klime, ukazuje na to da uključenost lokalnih samouprava još uvek nije dovoljna za efikasnu i brzu reakciju na problem klimatskih promena. Pri tome, očigledno je da se globalne, EU i nacionalne klimatske politike nikako ne mogu neposredno - dakle bez

prethodnog prilagođavanja - preuzimati sa viših, za opštu upotrebu ustanovljenih, usmeravajućih i/ili nalogodavnih upravljačkih nivoa, te kao takve usvajati od strane lokalnih donosilaca odluka. To isto važi i kada je reč o svakom drugom, lokalno upotrebljivom produktu klimatske akcije širom sveta. Sve rečeno govori da klimatski pametna lokalizacija predstavlja važan put za prilagođavanje na klimatske promene na lokalnom nivou, kao i za ublažavanje efekata staklene bašte. Postoji niz razloga zbog kojih bi relevantne lokalne strukture trebalo da se proaktivno uključe u trasiranje tog puta na klimatski pametan način. Najpre, poznato je da pojedinac doživljava kvalitet života samo i isključivo na lokalnom nivou. Nema boljeg ambijenta za klimatsku akciju od pojedinca motivisanog suočavanjem sa uticajem i posledicama klimatskih promena. Pri tome, ovaj pristup je suprotan reaktivnim politikama i akcijama, koje pokušavaju da minimiziraju posledice nakon događaja i za koje se ispostavlja da su daleko skuplje za pripadnike lokalne zajednice. Već samo lokalno iščekivanje nacionalnih i inih klimatskih akcija, predstavlja nešto što ima za posledicu lokalnu pasivizaciju, dezorijentaciju i samoisključivanje iz postojećeg sistema upravljanja u oblasti klimatskih promena. Isto tako, od suštinske je važnosti da se uticaji i opasnosti povezane sa klimatskim promenama sagledavaju kroz pitanja koja su lokalna po prirodi i direktno utiču na zajednicu, ljude i poslovnu zajednicu, ali i čije rešavanje dobija „vetar u leđa“ delovanjem relevantnih nacionalnih, evropskih i globalnih struktura. I najzad, perspektiva, tj. samo stanovište lokalne zajednice - pored racionalnosti - uključuje snažan osećaj uzajamne pripadnosti međusobno bliskih ljudi. A to je nepresušni izvor energije za klimatsku akciju.

PRVO PRINCIPI, PA SVE OSTALO!

Da bi se uopšte moglo računati na uspeh u procesu klimatski pametne lokalizacije, neophodno je najpre utvrditi pretpostavke koje će služiti kao osnova za razvijanje i funkcionisanje sistema ponašanja, ali i za sam lanac rasuđivanja unutar tog procesa. Takvu osnovu trebalo bi da čini sledeći set principa:

Princip identifikacije korisnika – Ovo je ključni princip. Njegova primena daje smisao procesu prilagođavanja. Bez uspostavljanja procesa koji odgovara lokalnom korisniku onakvom kakav on stvarno jeste, problemu koji ga stvarno opterećuje, mogućnostima koje treba da aktivira, prilikama koje želi da iskoristi – ceo trud će vrlo verovatno pasti u vodu.

U konkretnom slučaju to podrazumeva istraživanje lokalnog konteksta kroz upoznavanje sa karakteristikama lokalnih korisnika kao pripadnika lokalne zajednice, ali sve to posmatrano sa stanovišta ljudskog uticaja na promenu klime u lokalnom kontekstu. Treba prikupiti informacije o uticaju klimatskih promena na stvarne (ne globalno, ili nacionalno „uprosečene“) muškarace i žene, polazeći od njihovih lokalnih potreba, mogućnosti, navika, uslova, društveno uslovljenih uloga, običaja, kulture.

Princip fleksibilnosti – Aktivnosti procesa klimatski pametne lokalizacije treba zasnivati na prilagodljivosti kao vrednosti. U tom smislu, od suštinskog je značaja postojanje sklonosti, odnosno oslanjanje na sposobnost, na razvijanje sposobnosti za prihvatanje novih ideja, za prilagođavanje novim okolnostima i situacijama, funkcionalnijim pravilima, za primenu stečenog znanja na novi kontekst ili situaciju. Ovo je utoliko značajnije, što je u Republici Srbiji izmeren jedan od najviših indeksa izbegavanja neizvesnosti ²⁶ (indeks 92). To ukazuje da u lokalnim zajednicama Srbije, uključujući Leskovac, Valjevo, Kraljevo, Kruševac, Sremsku Mitrovicu i Beograd, važe čvrsta pravila kada su u pitanju uverenja i kodeksi ponašanja, i mala tolerancija prema idejama i postupcima koji odstupaju od uobičajenih. To takođe ukazuje na veliki značaj korišćenja bogatstva lokalne različitosti, gde prilagodljivost jednih zajednica može biti podsticaj i inspiracija za druge.

Princip inkluzivnosti – Aktivnosti procesa klimatski pametne lokalizacije potrebno je da budu vođene, u meri u kojoj je to moguće, potrebama užih društvenih grupa unutar lokalne zajednice. Kriterijumi za definisanje ovih grupa trebalo bi da uključuju i lokalne izvore promena u sastavu atmosfere (npr. lokalni zagađivači) i posebne grupe lokalnih žrtava klimatskih promena (npr. žene na selu, Romi, socijalno ugroženi). S tim u vezi treba uzeti u obzir da je u Republici Srbiji izmeren nizak indeks sklonosti da se zadovolje sopstvene želje (28)²⁷, što ukazuje na to da poštovanje strogih socijalnih normi i suzdržavanje preovlađuje u odnosu na opredeljenje pojedinaca da se bez ograničenja prepusti uživanju. Takođe, dimenzije dugoročnosti orijentacije (indeks 52) i muškosti (indeks 43)²⁸ ukazuju da u srpskom društvu nije posebno izražena ni dugoročna orijentacija ali ni orijentacija na kratkoročne benefite, kao i da Republika Srbija nije izdiferencirana ni kao društvo orijentisano na materijalne dobitke i konkurentsku borbu pojedinaca (muško društvo), ni na izraženu brigu društva o pojedincima (žensko društvo).

Princip pragmatičnosti – Aktivnosti procesa klimatski pametne lokalizacije trebalo bi da se zasnivaju na izboru onih sadržaja koji su u sinergiji, koji srastaju sa lokalnom kulturom, lokalnim običajima, lokalnim mentalitetom. U tom smislu od suštinskog je značaja uključivati aktivnosti koje doprinose uspostavljanju: a) tvrde sinergije, koja obezbeđuje rast prihoda (npr. razvoj zelene ekonomije i adaptacija na klimatske promene); b) meke sinergije, koja obezbeđuje pad troškova (npr. povećanje energetske efikasnosti i ublažavanje na klimatske promene), c) finansijske sinergije (npr. povećanje „zelenih“

²⁶Strategija pametne specijalizacije u Republici Srbiji za period od 2020. do 2027. godine, Vlada RS, 2020.

²⁷Isto kao pod 2.

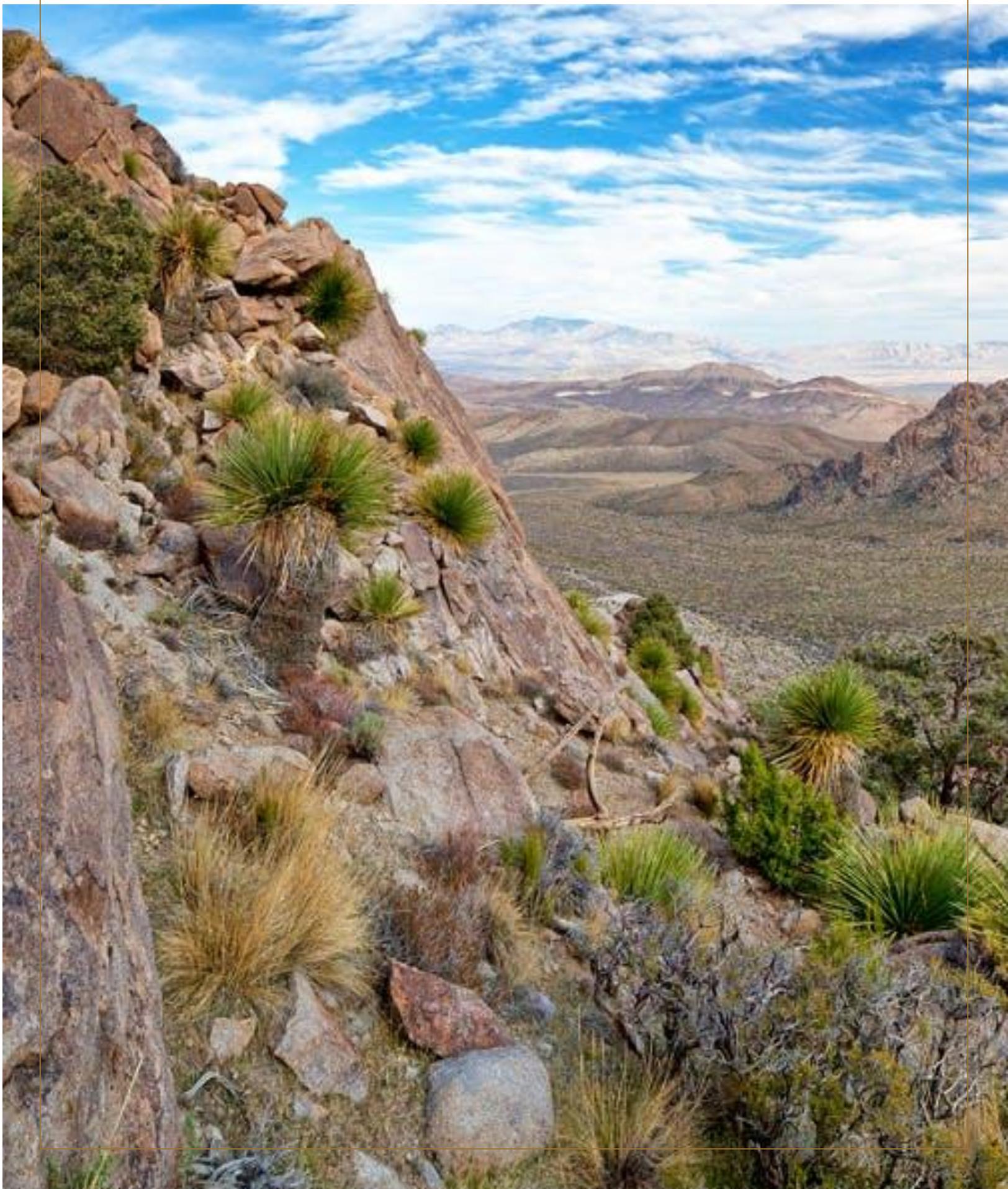
²⁸Isto kao pod 2.

donacija u finansiranju civilnog sektora). Takođe, možemo govoriti o sinergiji adaptacije na klimatske promene i ciljeva lokalnog razvoja, smanjenja rizika od elementarnih nepogoda, velikih infrastrukturnih ulaganja itd.

Princip vidljivosti²⁹ – Proces klimatski pametne lokalizacije će biti bitno osnažen kreiranjem i distribuiranjem dokumentacije, podataka i informacija o relevantnim klimatskim akcijama, ciljevima i rezultatima borbe protiv klimatskih promena, primerima dobre klimatske prakse, lokalnim potencijalima za ublažavanje i prilagođavanje na klimatske promene, lokalnim ranjivim grupama itd. To pozitivno utiče na razvijanje proaktivnog odnosa pripadnika lokalne zajednice prema klimatskim promenama, uključujući i njihovo učešće u proces kreiranja i sprovođenja lokalnih klimatskih politika.

Princip proverljivosti – Upotrebljivost je bitna osobina objekata koje koristimo. Definiše se kao „stepen u kome proizvod može da se koristi od strane korisnika a da bi se postigli određeni rezultati sa efektivnošću, efikasnošću i zadovoljstva u određenom kontekstu upotrebe“ (ISO). To važi i za isporuke procesa klimatski pametne lokalizacije, gde se lokalnim korisnicima isporučuju određene klimatske politike, primeri dobre prakse, metode za utvrđivanje zagađenosti vazduha, planovi, predlozi za klimatske akcije i sl. Da bi se saznalo koliko su te isporuke lokalno upotrebljive, tj. efektivne, efikasne i prihvatljive, potrebno je sprovesti odgovarajuća istraživanja, testiranja, kako bi se obezbedile povratne informacije o svemu tome, a pre svega, kako bi se obezbedio dalji razvoj tih isporuka. Testiranje pruža bolje razumevanje o tome koliko je u tom procesu uspostavljena lokalna i kulturna inkluzija i, uopšte, koliko je verovatno da te isporuke rezonuju sa lokalitetom ili kulturom i gde leže potencijalni rizici.

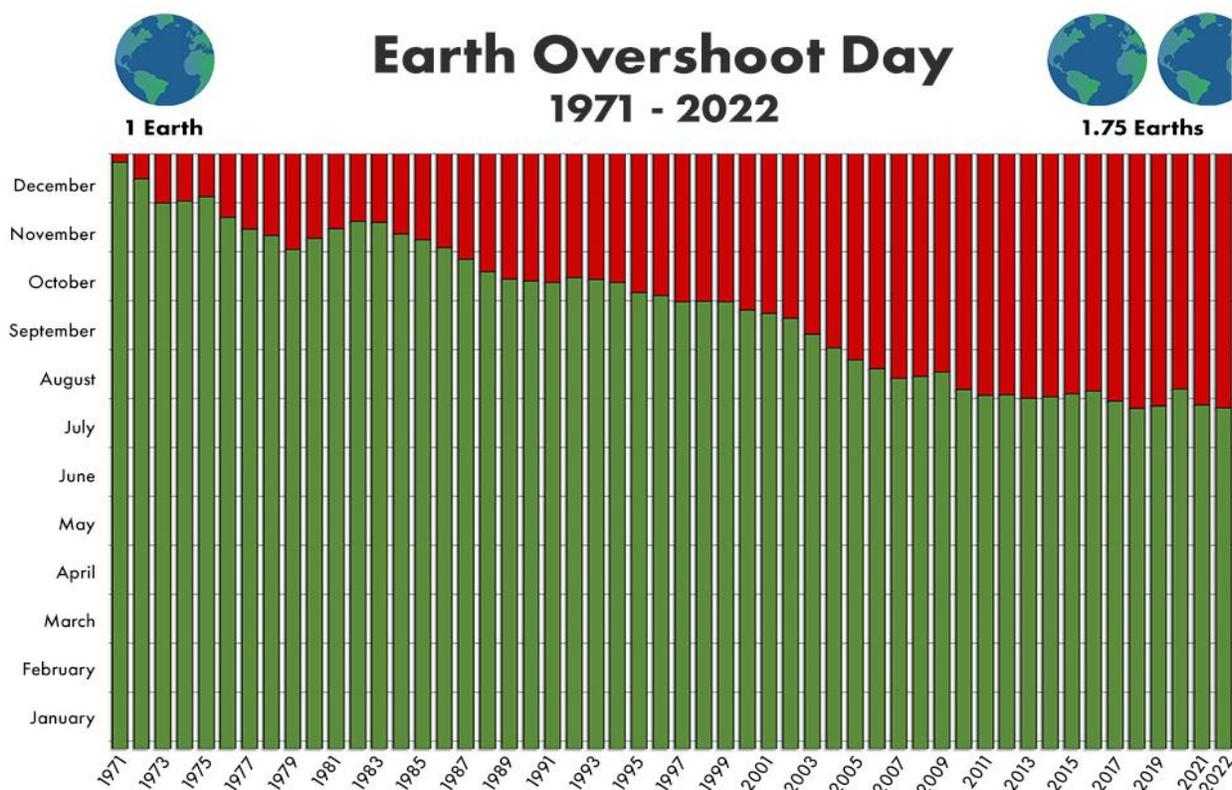
²⁹ Trenutno je protest još uvek jedini i najvidljiviji način da stvari postanu vidljive. Protesti se pogrešno shvataju, a bezbednost i sigurnost aktivista nisu zagarantovane. Svi nagomilani problemi mogu se rešiti samo istovremenim radom u lokalnim zajednicama, podizanju svesti o vrednostima malih promena i ličnih akcija, a takođe i pokretanje pitanja o klimatskoj pravdi, povezivanjem nacionalnih, regionalnih mreža i platformi za klimatsku pravdu.

10

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

28. jul 2022. godine je bio dan, kada je čovečanstvo zvanično potrošilo sve resurse predviđene za tekuću godinu koje ekosistemi mogu da obnove, i od tog dana nalazi se u ekološkom dugu (*Earth Overshoot day*). Dan ekološkog duga dolazi dan ranije nego 2021. godine, dok je pre dve godine taj datum pomeren 24 dana unazad pošto je čovečanstvo, usled pandemije, trošilo manje resursa. Iako zemlje, čiji je ekološki otisak po osobi manji od biokapaciteta po osobi, neće ući u ekološki dug, za većinu država širom sveta ovaj neslavni datum već je prošao. Srbija je u ekološkom dugu od 8. jula 2022. godine.

Source: National Footprint and Biocapacity Accounts 2022 Edition
data.footprintnetwork.org

Slika 32. Dan ekološkog duga za 2022. godinu

Republika Srbija od 2016. godini radi na pripremi najvažnijeg strateškog dokumenta iz oblasti klimatske politike - **Nacionalne strategije za borbu protiv klimatskih promena (Klimatska strategija)**. Značaj Klimatske strategije proističe iz njenog višedimenzionalnog i širokog obuhvata, koji će se posredno i neposredno horizontalno prožeti kroz veliki broj već postojećih javnih politika i programa, a u skladu sa ciljevima i instrumentima povezanih politika (energetska, ekonomska, poreska, industrijska, poljoprivredna, politika zaštite životne sredine, socijalna, politika zapošljavanja, politika održivog razvoja i mnoge druge). Izrada Klimatske strategije je jedinstvena prilika za definisanje inovativnog okvira za razvoj Srbije. To znači da će doći do suštinske promene na nivou ciljeva i instrumenata u velikom broju postojećih politika, kako bi se izbegle pomenute protivurečnosti i nekonzistentnosti. Ovo je ključan preduslov koji će omogućiti njihovo ispunjenje. Pošto je u Klimatsku strategiju potrebno utkati i željeni nivo ambicije i definisati promenu koju kao društvo želimo da ostvarimo u svim povezanim oblastima javnih politika i na svim nivoima, potrebno je podsetiti se zašto je ta promena važna za Srbiju. Srbija kao zemlja kandidat za članstvo u EU ima određene obaveze i prioritete koji proizilaze iz procesa pridruživanja Evropskoj uniji.

EU ima ambicioznu klimatsku i energetska politiku i očekuje od zemalja članica i kandidata da se kreću u tom pravcu. Tu su i globalni prioriteti i očekivanja koja su definisana Okvirnom konvencijom o klimatskim promenama Ujedinjenih nacija i potrebama implementacije novog globalnog dogovora o klimatskim promenama, Sporazuma iz Pariza. Međutim, pored usklađivanja s vodećim svetskim i evropskim zahtevima i trendovima, Srbija u procesu definisanja Klimatske strategije ima šansu da definiše novu ambicioznu razvojnu politiku. Inovativna razvojna klimatska politika unela bi mnoge novine u dosadašnje koncepte (ne)razvoja koji su ukorenjeni u starim i nasleđenim ekonomskim, ekološkim i socijalnim modelima koji ne obećavaju uspešnu tranziciju ka konkurentnoj nisko-ugljičnoj nacionalnoj ekonomiji. Ukoliko pretpostavimo da će se izrada Klimatske strategije iskoristiti za definisanje novog razvojnog okvira i generisanje potrebne promene potrebno je usmeriti se na procesne aspekte formulisanja i usvajanja ove javne politike. U ovoj fazi od ključnog je značaja pridržavati se osnovnih postulata za kvalitetnu izradu strateškog dokumenta koji će biti moguće sprovesti u praksi i koji će omogućiti tranziciju našeg društva ka nisko-ugljičnom razvoju. Ovde govorimo o inovativnom procesu formulisanja strateškog dokumenta u kome se participativno formulišu ciljevi i donose odluke, a koji predstavlja idealnu šansu da se od samog početka udare temelji za dokazano uspešnu primenu modela za nastanak i razvoj klimatske politike.

Pre svega, ključno je obezbediti transparentan proces njenog formulisanja i usvajanja koji će istovremeno biti participativan i legitiman. Od presudne važnosti je suštinska i široka participativna debata svih zainteresovanih strana na svi nivoima.

Istraživanja u oblasti formulisanja javnih politika, donošenja odluka i njihovog sprovođenja pokazuju da je u mnogim slučajevima javna politika potpuno podbacila jer su akteri koji će kasnije sprovođiti određenu javnu politiku bili ili potpuno izuzeti ili samo formalno uključeni u proces formulacije, izrade i donošenja javne politike. Srbija nema zavidnu reputaciju kad je u pitanju ne samo transparentnost, već i sam način donošenja odluka na svim nivoima koji je osmišljen na veoma rigidan i jednosmeran način. Odluke se donose u veoma uskom formatu radnih grupa u kojima su uglavnom predstavnici institucija s centralnog nivoa. Tako pripremljen nacrt se obično u poslednjem trenutku postavi na internet stranicu kako bi se dobili komentari zainteresovanih strana u veoma kratkom roku.

Veoma često zainteresovane strane uopšte nisu u toku ni s zakonodavnim inicijativama ni s vremenskim okvirima. Učestali su i komentari na račun zainteresovanih strana, na primer da je neki dokument bio dat na uvid javnosti i da je broj primljenih komentara zanemarljiv. Međutim, ovakav način konsultovanja zainteresovanih strana nije suštinski participativan i on ne motiviše strane na saradnju. On stavlja zainteresovane strane u reaktivnu poziciju, s veoma nejasnim tokom upravljanja primljenim komentarima. Način se koji se odlučuje o relevantnosti komentara i uključivanju u dokument je takođe nejasan. Ovakvim načinom konsultovanja javnosti, Srbija gubi šansu da obezbedi legitimitet usvojenih dokumenta, kao i da se "nahrani" ekspertskim znanjem i inovativnim idejama strana koji će kasnije biti učesnici u sprovođenju politike.

Lokalne samouprave u Srbiji su veoma zainteresovane i imaju kapacitete da se pravovremeno uključe u proces formulisanja nacionalne i lokalnih klimatskih politika. Istraživanja su pokazala da je oko dve trećine lokalnih samouprava upoznato sa evropskim zahtevima i obavezom izrade Klimatske strategije. Ono što je možda najslabija karika u uspostavljanju klimatski stabilne Srbije je standardizovan odgovor na koji način na koji određena lokalna samouprava može da doprinese izradi Klimatske strategije i na samoprocenu kapaciteta. Lokalne samouprave očekuju da, po vertikalnoj organizaciji, budu aktivno uključene, u smislu davanja predloga, identifikacije alternativa i donošenja odluka o istim. Primeri gradova Beograda i Kraljeva, pokazuju da određen broj lokalnih samouprava ima ekspertizu (energetski menadžment, energetska efikasnost, upotreba obnovljivih izvora energije, system prikupljanja podataka, način komunikacije i razvijanje decentralizovanih rešenja), koja je relevantna za Klimatsku strategiju. Jasno je da nacionalni (centralni) i lokalni nivo moraju da se udruže u jedan hibridan i koherentan model, koji će omogućiti kvalitetno i održivo formulisanje, donošenje i upravljanje klimatskom politikom. Ovakav pristup podrazumeva široko uključivanje svih zainteresovanih strana, ne samo u komentarisanje već pripremljenog strateškog dokumenta, već u generisanje ideja i razmatranje alternativa koje će se naći i u lokalnim klimatskim strategijama. Ovo je jedini način da se postigne koncenzus u pronalaženju održivih klimatskih i energetskih rešenja za sve nivoe upravljanja.

Šta su „klimatski pametni” gradovi i opštine?

Pametni gradovi i opštine koriste inovativne tehnologije i pristupe radi poboljšanja efikasnosti javnih usluga, unapređenja sigurnosti i kvaliteta života građana i životne sredine urbanih zajednica. Oni imaju interaktivnu, pouzdanu i transparentnu gradsku administraciju koja omogućava široko angažovanje zajednice i stvaranje podsticajnog poslovnog okruženja za plasman novih ideja, kao i za tehničke, finansijske i društvene inovacije. Iz perspektive klimatskih promena, pametni gradovi su oni u kojima se praktikuje sveobuhvatno planiranje³⁰ urbanog prostora u skladu sa prirodnim i kulturnim resursima, racionalno korišćenje energije i saobraćaja, održivo upravljanje otpadom, unapređenje vodosnabdevanja i upravljanja otpadnim vodama, efikasniji način osvetljenja, održivo grejanje i hlađenje objekata, povećanje upotrebe obnovljivih izvora energije, kao i preduzimanje mera predostrožnosti u skladu sa projektovanim uticajima klimatskih promena posebno na infrastrukturu i imovinu građana. Osnovni alat za sprovođenje se odnosi se na digitalne podatke koji su javno dostupni na internetu i koje svako može da koristi ili ponovo objavi u bilo koju svrhu, besplatno ili uz minimalne troškove. Otvaranje podataka javnih institucija podstiče veće učešće građana, privlači investicije i predstavlja osnov za jačanje otpornosti lokalnih zajednica na klimatske promene.

Napomena: Odbor EU za klimatski neutralne i pametne gradove, definisao je sledeću Misiju: **“100 klimatski neutralnih gradova do 2030”**. Ova misija treba da podrži i promoviše 100 evropskih gradova na putu prema klimatskoj neutralnosti do 2030., koji će predstavljati ogledne i inovacione modele. Svaki od 100 pionirskih gradova, koji prihvati misiju da do 2030. da postane klimatski neutralan, potpisaće gradski ugovor o klimi. Ti će ugovori biti sastavljeni u skladu s načelom „zajedničkog stvaranja”, odražavajući mišljenja i stavove svih zainteresovanih strana i prilagođeni realnoj situaciji svakog grada. U središtu ove misije, nalaziće se proizvođači, potrošači, politički akteri, posetioci. Zainteresovanom stanovništvu i civilnom društvu će ovi ugovori o klimi omogućiti aktivno učešće, pružiti nove platforme za rad pružiti resurse za osmišljavanje i sprovođenje klimatskih akcija i podsticanje na globalnu promenu ponašanja u odnosu na nastale klimatske promene.

³⁰ Međunarodna organizacija za standardizaciju objavila je seriju standarda za „zeleno“ finansiranje programa, projekata i poduhvata sa ciljem efikasne borbe protiv klimatskih promena. Nova serija standarda **ISO 14030 – Vrednovanje performansi u vezi sa životnom sredinom** – instrumenti za „zeleno“ zaduživanje, dolazi kao pomoć i podrška ostvarivanju ambicioznih ciljeva u borbi protiv klimatskih promena. "Procenjuje se da će biti potrebne stotine milijardi dolara za postizanje ciljeva sa nultom emisijom ugljenika i efektivno ublažavanje klimatskih promena. „Zelene“ finansije, uključujući „zelene“ obveznice i „zelene“ zajmove, jedan su od mogućih načina da se to postigne". Primena ovih standarda mogla da pomogne da se u poslovnoj praksi uklone prisutne nedoumice, izbegnu pogrešna tumačenja, nerazumevanje, ali i zloupotrebe termina „zeleno“ kroz greenwashing, što bi, svakako, imalo pozitivan uticaj na investicije, ali i na potrošače i životnu sredinu.

***"Ako razgovarate s čovekom na jeziku
koji razume, to ide u njegovu glavu.
Ako razgovarate s njim na njegovom jeziku,
to ide u njegovo srce."***

Nelson Mandela

Podrška reformama u životnoj sredini

Ovaj materijal izrađen je u okviru programa EKO-SISTEM:
Podrška reformama u zaštiti životne sredine, koji sprovode Mladi istraživači Srbije (MIS), uz podršku Švedske preko Švedske agencije za međunarodni razvoj i saradnju (Sida). Za sadržaj ovog materijala odgovoran je isključivo autor. Mladi istraživači Srbije i Sida ne dele nužno stavove i tumačenja izrečena u ovom materijalu.

